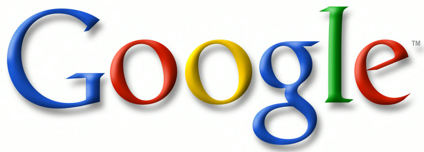
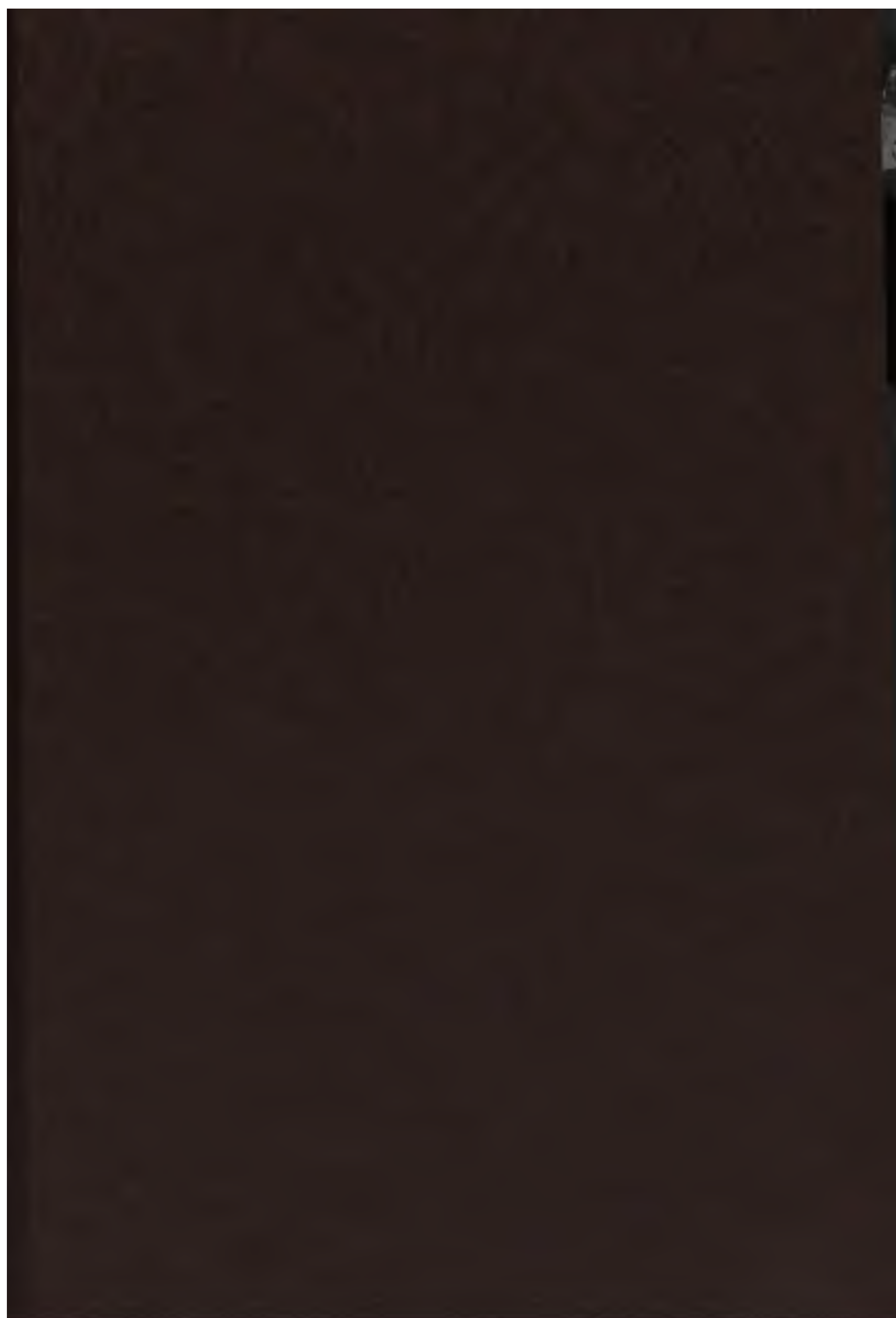

Бр. 7. — Българска Библиотека. — Бр. 7.

ИСТОРИЯ

НА

СТАРОТО БЪЛГАРСКО ДЪРЖАВНО ПРАВО.

ЧАСТЬ ПЪРВА.

УСТРОЙСТВО.

ОТЪ

Н. П. Благоевъ
адвокатъ.

Издава Българското Книжовно Дружество въ София
отъ фонда „Напрѣдъкъ“.

СОФИЯ.
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА НА БРАТИЯ ПРОШЕКОВИ.
1906.

На родителитѣ си:

Протоиерей Благой Гошевъ

и

Божана Гошева

посвещавамъ труда си.

Никола.

Прѣдговоръ.

Прѣди осемь годинѣ си поставихме за цѣль да напишемъ историята на българското право, обаче непрѣдвидени и съвсѣмъ ненадѣйни обстоятелства ни заставиха да измѣнимъ първоначалния си планъ и прѣдварително да се заловимъ съ обработване и издаване разнитѣ й части. Слѣдъ това, ако обстоятелствата ни помогнатъ, систематично ще изложимъ въ едно цѣло и цѣлия прѣдметъ. Споредъ туй най-напрѣдъ се спрѣхме върху историята на българското държавно право, която раздѣлихме на двѣ части: *устройство* и *управление,* първата отъ които излагаме въ този трудъ. Въ каква система и какъ сме изложили прѣдмета, това ясно се вижда въ самото ни съчинение. Нашето обаче стремение бѣше възъ основа на изворитѣ самостойно да изслѣдваме и изучимъ старото българско държавно право. При туй си послужихме още и съ българската, сръбската и гръцката политико-исторична литература, до колко тя има връзка съ прѣдмета ни. Изворитѣ, както и литературнитѣ трудове, отъ които се ползувахме, на всѣкждѣ цитирахме, за да може да се провѣри това, което излагаме въ съчинението си; защото ние говоримъ само онова, което се подтвърдява отъ самитѣ извори и на което тѣ ни упжтватъ. За да бжде пъкъ трудътъ ни по-пъленъ и по-съдържателенъ, направихме всичко, каквото и колкото ни бѣ възможно.

Но при всичко това, той, като първъ опитъ въ нашата правноисторична литература, не ще да е нито безъ грѣшки, нито безъ недостатъци, още повече че ние работихме при извънредно трудни обстоятелства. Който слѣдъ насъ ще работи върху сжщия прѣдметъ, нѣма съмнѣние, ще напише подобро и по-пълно съчинение отъ нашето; па и ние, ако повторно го издадемъ, ще можемъ още нѣщо да прибавимъ и погрѣшното да поправимъ. Безъ никакво самооболщение и съ пълно съзнаване скромностьта на труда ни, изваждаме на свѣтъ първата часть отъ историята на българското държавно право, като вѣрваме, че той, макаръ и непъленъ и несъвършенъ, сѐ ще принесе нѣщо къмъ изучване държавноправния животъ на старитѣ българи. Това пъкъ е и нашата цѣль и, ако тя се постигне, надеждата ни ще се оправдае и ще се тѣшимъ съ приятната мисъль, че и ние сме направили единъ приносъ къмъ българската правноисторична литература и сме спомогнали за изучване живота на прѣдцитѣ си.

Най-сетнѣ считаме за длъжность да изкажемъ горещата си благодарность на Българското книжовно дружество, за дѣто прие да издаде труда ни. Сжщо благодаримъ и на високоуважаемия професоръ г. В. Н. Златарски за голѣмата готовность, съ която винаги ни услужваше съ библиотеката си, колчимъ сме се отнасяли къмъ него.

Станимака, Никулдень, 1905.

Н. П. Благоевъ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Уводъ.

[redacted]

II. Свободни.

А. Себри.

Б. Боляри.

В. Свещеници.

ГЛАВА ТРЕТА.

Върховна власть.

УВОДЪ.

§ 1.

Понятие, задача, обемъ и прѣдметъ на историята на българското държавно право.

Понятие. Историята на българското държавно право е часть отъ цѣлокупната история на българското право и впада въ отдѣла на старото българско публично право. Тя излага прогресивното развитие на държавноправнитѣ норми въ живота на българския народъ. Въ нея не се изучава сегашното българско държавно право, но онова, което е дѣйствувало въ старата българска държава и споредъ което се управлявали старитѣ българи.

Задача. Задачата на историята на българското държавно право е да изложи и обясни, какъ се е появило и развило държавното право въ старата българска държава.

Обемъ. Историята на българското държавно право обема държавно-правнитѣ норми само на българския народъ, безъ да се гледа, дали нѣкоя негова часть постоянно е влизала въ състава на българската държава, или само извѣстно врѣме, или даже никога. Тя не изучава държавното право на ония народи, които сѫ влизали въ състава на българската държава, но не сѫ принадлежали къмъ

българската народность, каквито сѫ били аваритѣ, гърцитѣ, власитѣ, куманитѣ, печенѣзитѣ, турцитѣ и тракоилирийцитѣ.

Прѣдметъ. Прѣдметъ на историята на българското държавно право сѫ държавно-правнитѣ норми, споредъ които се управлявала старата българска държава, и социалнитѣ отношения на старитѣ българи, до колкото тѣ иматъ връзка съ тѣхния държавно-правенъ животъ. Старобългарското държавно право се дѣли на двѣ главни части: *устройство* и *управление*. Държавата е политически организуванъ народъ на извѣстна опрѣдѣлена територия. Слѣдователно тя се състои отъ три главни елемента: *територия*, *население* и *държавна власть*, която съединява въ едно политическо цѣло народа, обитаващъ на опрѣдѣлена територия. Въ първата часть на историята на българското държавно право се разглеждатъ и изучаватъ територията, населението и върховната власть, а пъкъ въ втората — управлението, като продължение на първата, се разглеждатъ разнитѣ органи на изпълнителната власть и тѣхната дѣйность въ управлението и функционирането на старата българска държава.

§ 2.

Периоди въ историята на българското държавно право.

Историята на цѣлокупното българско право се дѣли на слѣднитѣ три периода:

Първиятъ — отъ срѣдата на втората половина на VII в. до началото на XI в. (679—1018) — периодътъ на първата българска държава.

Вториятъ — отъ началото на XI в. до края на XIV в.

(1018—1393) — периодътъ на византийското владичество въ България и втората българска държава.

Третиятъ — отъ края на XIV в. до срѣдата на втората половина на XIX в. (1393—1878) — периодътъ на турското владичество въ България.[1]

Тазй периодизация на цѣлокупната българска правна история не може да се приложи, когато отдѣлно се говори само за историята на българското държавно право, защото българската държава отъ основанието ӣ (679) и до сегашнитѣ врѣмена не е сѫществувала непрѣкѫснато, но на два пѫти за доста дълго врѣме нейното сѫществуване и функциониране е било спирано чрѣзъ унищожението ӣ, първенъ отъ византийцитѣ (1018—1186) и подиръ отъ турцитѣ (1393—1878). Въ врѣме на византийското и турското владичество въ България нѣмало българска държава, и затова тогава нѣмало и българско държавно право. Поради туй историята на послѣдното, когато тя самостоятелно се излага, може да се раздѣли само на слѣднитѣ два периода:

Първиятъ — отъ срѣдата на втората половина на VII в. до началото на XI в. (679—1018) — периодътъ на първата българска държава, и

Вториятъ — отъ края на XII в. до края на XIV в. (1186—1393) — периодътъ на втората българска държава.

Всѣки периодъ на историята на българското държавно право има и своитѣ характерни черти, съ които се различава отъ слѣдния или прѣдшествуещия.

Въ първия периодъ нѣмало строга разлика между публичното и частното право. Държавнитѣ имоти и приходи се считали сѫщеврѣменно и частни такива на българскитѣ владѣтели. Държавното управление въ старата българска държава било монархично и цѣло било

[1] Вж. нашата студия: Периодитѣ въ историята на българското право. Юрид. прѣгледъ, г. XIII, кн. V, 286.

съсрѣдоточено въ ржцѣтѣ на владѣтеля, който въ военно врѣме билъ върховенъ началникъ и вождъ, а пъкъ въ мирно — законодатель и сждия. Владѣтелитѣ сами лично или чрѣзъ подвѣдомственитѣ си чиновници сж водили всички държавни дѣла. Най-виднитѣ български боляри сжщеврѣменно сж били и най-висшитѣ държавни сановници. Тѣ въ нормални врѣмена и когато на българския владѣтелски прѣстолъ седѣлъ дѣятеленъ и мждъръ владѣтель, били владѣтелски съвѣтници и държавни управници, а пъкъ въ случай на вжтрѣшни междуособици и раздори и когато слаба владѣтелска ржка държала държавното кормило, тогава тѣ се стремѣли да увеличатъ своитѣ права и участие въ управлението на държавата. Владѣтелската власть се приимала по наслѣдство, изборъ и завѣщание. Първата българска държава била единъ видъ федеративна държава, съставена подъ върховната власть на българскитѣ владѣтели отъ нѣколко съединени области, обаче не и съвсѣмъ слѣти въ една държава, въ днешния смисълъ на думата. Всѣка область си запазвала своята индивидуалность и самостоятелность, като непосрѣдствено се управлявала отъ свои мѣстни управители по старото племенно държавно устройство. Външната форма на първата българска държава най-ясно може да се констатира въ началото, при основаването ѝ, и на края — при покорението ѝ отъ византийцитѣ. Колкото пъкъ се касае до социалната организация въ този периодъ, българскиятъ народъ се дѣлилъ на несвободни, роби и свободни; между послѣднитѣ сжществувала етнологична и социална разлика; и колкото първата ослабвала, толкова втората се усилвала, до като първата съвсѣмъ изчезнала, а пъкъ втората напълно се развила.

Прѣзъ втория периодъ на историята на българското държавно право и въобще на българската правна история настжпилъ цѣлъ прѣвратъ въ цѣлокупния социаленъ

и държавно-правенъ животъ на българския народъ. Старитѣ българи веднага слѣдъ заселването си на Балканския полуостровъ били изложени на голѣмия културенъ прѣвратъ, който християнството разпространявало по всичкитѣ страни на свѣта. А слѣдъ покръстването на българската династия, и особено слѣдъ покорението и унищожението на първата българска държава отъ византийцитѣ, тѣ всецѣло попаднали подъ влиянието на римовизантийската култура и съставлявали часть отъ оная морална цѣлость, на която Цариградъ билъ центъръ. Християнството, като вѣра и наука, имало най-голѣмо влияние върху старото българско държавно право; и неговото учение за държавата и държавнитѣ власти закрѣпявало положението на българскитѣ владѣтели, които чрѣзъ миропомазване и коронясване придобивали извѣстенъ свещенъ характеръ. Идеята за единъ всесиленъ и всесвѣтски Богъ се отразила и въ старото българско държавно право, и у българитѣ се образувала мисъльта за единъ самодържавенъ и всесвѣтски владѣтель. Българскиятъ царь, както и византийскиятъ императоръ, билъ абсолютенъ монархъ и старото българско държавно управление било абсолютна монархия, каквато била и византийската. Въ изворитѣ на българската правна история се говори и за държавенъ съвѣтъ или, както тамъ понѣкога се нарича, синклитосъ, но тоя съвѣтъ въ нищо не измѣнявалъ характера на българското държавно управление, защото великитѣ български боляри въ царуването на дѣятелни и умни български владѣтели били само тѣхни съвѣтници и държавни управници, а пъкъ въ анормални врѣмена и когато царувалъ слабъ и неспособенъ владѣтель, тѣ макаръ да упражнявали по-голѣмо виляние въ управлението на държавата, по чрѣзъ взаимнитѣ си интриги, прѣслѣдвания и съперничества още повече увеличавали анархията въ държавата. Владѣтелската власть

и въ този периодъ се приимала по наслѣдство, завѣщание и изборъ. Старата българска държава по външната си форма била едноставна, защото въ врѣме на византийското владичество въ България изчезнали старитѣ национални, племенни и териториални различия, както и областнитѣ владѣтели и владѣтелски родове, и се образувалъ единъ еднороденъ и едноставенъ български народъ, който обитавалъ на опрѣдѣлена територия, наречена България. Българското население и въ втория периодъ се дѣлило на несвободни, роби и свободни, а пъкъ послѣднитѣ се дѣлили на съсловия.

§ 3.

Извори и литература.

Извори. Изворъ за историята на българското право изобщо и въ частность за историята на българското държавно право е всичко онова, отъ което се черпи материалъ за нейния прѣдметъ. Изворитѣ на българската правна история се дѣлятъ на слѣднитѣ двѣ главни категории: *извори въ широкъ смисълъ* и *извори въ тѣсенъ смисълъ*.

Правно-исторични извори въ широкъ смисълъ сѫ всички ония извори, съ които си служи и политичната история, но само съ тази разлика, че за българската правна история иматъ по-голѣмо значение изворитѣ, които съдържатъ извѣстенъ правенъ материалъ и иматъ връзка съ правния животъ на българитѣ. Историчнитѣ извори се подраздѣлятъ на *остатъци* и *прѣдания*. Остатъкъ е всичко онова, което само свидѣтелствува за нѣщо нему съврѣменно и което, макаръ че причината, която го е прѣдизвикала, отдавна е изчезнала, пакъ се запазило до сегашнитѣ врѣмена, безъ обаче да бѫде прѣдназначено да запази споменъ за онова старо врѣме.

Остатъцитѣ сжщо се подраздѣлятъ на: *остатъци въ тѣсенъ смисълъ* и *споменици*. Първитѣ сж ония извори, които сж прѣживѣли съврѣменнитѣ си събития и се запазили до сегашнитѣ врѣмена, безъ обаче да иматъ прѣдъ видъ бждещитѣ поколѣния. Споменици пъкъ сж остатъцитѣ, които сж прѣдназначени да запазятъ споменъ за миналитѣ поколѣния. Въ категорията на остатъцитѣ изобщо се числятъ: езикътъ, обичаитѣ, уставитѣ, лѣтописитѣ, надписитѣ, списъцитѣ, смѣткитѣ и всичкитѣ произведения на науката и изкуството, които сж имали връзка съ правния животъ на старитѣ българи. Прѣдание пъкъ е онзи историченъ изворъ, чиято главна цѣль е била да запази споменъ на потомството за нѣкое сжществуеще положение. Прѣданието бива: *очевидно* и *устно*. Въ първата категория се числятъ историчнитѣ картини и статуи, а пъкъ въ втората пѣснитѣ, пословицитѣ, гатанкитѣ и притчитѣ, които иматъ правно-исторично съдържание. Прѣданието писмено е запазено въ биографиитѣ, родословията, хроникитѣ и други подобни паметници.

Правно-исторични извори въ тѣсенъ смисълъ сж всички ония исторични извѣстия, чиято главна цѣль е да свидѣтелствуватъ или запазятъ споменъ за нѣкое сжществуеще правно положение. Въ тази категория се числятъ разнитѣ закони, юридически устави, списъци, сборници на правни обичаи, актове и други подобни извори.

Изворитѣ на българската правна история и отъ двѣтѣ главни категории сж много малко, но сравнително прѣобладаватъ ония отъ първата категория. Домашнитѣ, чисто българскитѣ правно-исторични извори сж много оскждни: до сега още не е открита нѣкоя оригинална българска хроника, законникъ или пъкъ нѣкой животописъ на старитѣ български владѣтели, каквито

иматъ другитѣ народи. Изобиленъ и богатъ изворъ за българската правна и политична история сж чуждитѣ лѣтописи, особено гръцкитѣ, латинскитѣ и арабскитѣ. Поради туй изворитѣ на историята на българското право могатъ да се раздѣлятъ на: *домашни* и *чужди*.

Литература. Литературата по историята на българското право е много бѣдна: въ младата българска книжнина нѣма нѣкое съчинение, въ което систематично да е изложенъ цѣлиятъ прѣдметъ, а само сж написани нѣколко студии по разни въпроси. Историята на българското право е нова наука и тя още не си е пробила пжть на самостойна доктрина и не си е извоювала право на гражданство въ реда на другитѣ правни науки. Тя като самостоятеленъ прѣдметъ е записана въ програмата на софийското Висше училище въ 1895 година, като такъвъ е била прѣдвидена и въ законопроекта на министерството на народната просвѣта отъ 1900 година. Въ новия законъ за Българския университетъ отъ 1904 година историята на българското право сжщо се прѣдвижда като самостоятеленъ прѣдметъ. Българската политична история е първата и най-близката спомагателна наука на българската правна история, и тѣзи двѣ доктрини сж много близки и взаимно си спомагатъ и се допълнятъ. Затова литературата на едната е сжщевремменно такъва и на другата. Поради туй при написване на този си трудъ при нѣмане на чисто правно-исторична българска литература ние си служимъ съ литературата на българската политична история.

Тукъ ще споменемъ само най-важнитѣ извори и литература, съ които си служимъ, защото не си поставяме за цѣль, да напишемъ библиография или да дадемъ точенъ списъкъ на изворитѣ и литературата на българското държавно право.

I. Домашни извори и литература.

1) Дубровнишка грамота на Царь Ивана Асѣнь II. Н. Срезневскій. Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ, LXXXI — XC. Санктпетербургъ 1879. С. С. Бобчевъ. Старобългарски правни паметници, часть I. София 1903.

2) Вирпински хрисовулъ, ibid.

3) Зографски „ „

4) Орѣховски „ „

5) Рилски „ „

6) Витошки „ С. С. Бобчевъ. Старобългарски правни паметници, часть I. София, 1903.

7) Български надписи. Н. Срезневскій. Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ, LXXXI—XC. Санктпетербургъ, 1879.

8) Данаиловъ Г. Т. Единъ паметникъ на старото българско право (Законъ соудный людьмъ). Историко-догматична студия. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина (Мсб.), кн. XVIII.

9) Данаиловъ Г. Т. Страница изъ държавното стопанство въ старо-българско врѣме. Български прѣгледъ, год. V, кн. VIII.

10) Златарски В. Н. — Писмата на цариградския патриархъ Николая Мистика до българския царь Симеонъ. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина (Мсб,), кн. X—XII.

11) Златарски В. Н. — Писмата на византийския императоръ Романъ Лакапенъ до българския царь Симеонъ. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина (Мсб.), кн. XIII.

12) Златарски В. Н. — Студии по българската история. Периодическото списание на Българското книжовно дружество въ София (Пс), кн. LIV—LXIII.

13) Златарски В. Н. — Два извѣстни български надписа отъ IX вѣкъ. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина (Мсб.), кн XV.

14) Шишмановъ д-ръ Ив. Д. — Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ отъ езиково гледище и етимологиитѣ на името „българинъ". Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина (Мсб.), кн. XVI и XVII.

15) Милетичъ д-ръ Л. и Агура Д. Д. — Дако-ромънитѣ и тѣхната славянска писменость. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина (Мсб.), кн. IX.

16) Милетичъ д-ръ Л. — Старото българско население въ сѣвероизточна България. Българска библиотека, бр. 1.

17) Народни пѣсни. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина (Мсб.).

18) Матовъ Д. — Животописъ на св. Климента български архиепископъ. Отъ Теофилакта охридски архиепископъ. Пловдивъ, 1895.

19) Раковски Г. С. — Нѣколко рѣчи о Асѣню първому, великому царю българскому и сыну му Асѣню второму. У Бѣлградъ, 1860.

20) Шкорпилъ К. и Х. — Първата българска столица до Абоба. Отпечатъкъ изъ отчета на Варненската мѫжка гимназия. Варна, 1901.

21) Мариновъ Д. — Жива старина, кн. IV. Русе, 1894.

22) Иречекъ К. — Княжество България, часть II. Пѫтувания по България. Прѣводъ отъ Аргировъ Ст. Пловдивъ, 1899.

23) Иречекъ К. — История на българитѣ. Прѣводъ отъ Райновъ Н. Д. и Бояджиевъ З. Търново, 1899.

24) Дриновъ М. — Погледъ върху произхождението на българския народъ и началото на българската история. Пловдивъ, 1869.

25) Дриновъ М. — Исторически прѣгледъ на българската църква отъ самото й начало и до днесъ. Москва, 1869.

26) Геровъ Н. — Рѣчникъ на български езикъ съ тълкувание рѣчитѣ на български и на руски, часть I—V. Пловдивъ, 1895—1905.

27) Теодоровъ А. — Българска литература. Пловдивъ. 1896.

28) Занетовъ Г. — Българското население въ срѣднитѣ вѣкове. Историко-юридически скици. Русе, 1902.

29) Кѫнчовъ В. — Македония. Етнография и статистика. София 1900.

30) Баласчевъ Г. — Бѣлѣжки върху веществената култура на старо-българското ханство и основанието му въ Европа. София, 1902.

31) Баласчевъ Г. Климентъ епископъ словѣнски и служ-
бата му по старъ словѣнски прѣводъ. София, 1898.

32) Благоевъ Н. П. — Периодитѣ въ историята на бъл-
гарското право. Юридически прѣгледъ, год. XIII, кн. V.

33) Благоевъ Н. П. — Крумовитѣ закони. Списание на юридическото дружество, год. IV, кн. VII и VIII.

II. Чужди извори и литература.

А. Гръцки.

34) Procopius. — Historiae, vol. I—II. Bonnae, 1833—38. (Procop.)

35) Theophanes. — Chronographia. vol. I—II. Bonnae, 1839 — 1841. (Theoph.)

36) Nicephorus Patriarcha Constantinopolitanus. — Breviarium rerum post Mauricium gestarum. Bonnae. 1837. (Niceph.

37) Georgius Pisida. — Expeditio persica, belum avaricum, Heraclias. Bonnae, 1836. (Pisid.)

38) Theophylactus Simocatta. — Historiae. Bonnae, 1834. (Simoc.)

39) Georgius Cedrenus. — Historiarum compendium, vol. I —II. Bonnae, 1838—1839. (Cedr.)

40) Constantinus Porphyrogenitus. — De cerimoniis aulae byzantinae. De thematibus et de administrando imperio, vol. I—III. Bonnae, 1829—1841. (Porph.)

41) Symeon Magister. — Annales. Bonnae, 1838. (Magist.)

42) Nicetas Choniata. — Historia. Bonnae, 1835. (Nicet.)

43) Georgius Acropolita.—Annales. Bonnae, 1836. (Acrop.)

44) Georgius Pachymeres. — De Michaele et Andronico Palaeologis, vol. I—II. Bonnae, 1835. (Pachym.)

45) Nicephorus Gregoras. — Byzantina historia, vol. I—III. Bonnae, 1829—1855. (Gregor.)

46) Joannes Cantacuzenus.—Historiarum libri IV, vol. I—III. Bonnae, 1828—32. (Contacuz.)

47) Zachariae v. Lingenthal. — Jus graeco-romanum, vol. I—VII. Lipsiae, 1856—1877.

48) Miklosich Fr. et Müller Jos. — Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, vol. I—III. Vindobonae. 1860—1865.

49) Theophylactus Bulgariae Archiepiscopus. — Opera quae reperiri potuerunt omnia, vol. I—IV. 1864.

50) Suidas. — Lexicon, vol. I—III. Oxonii, 1834.

51) Tougard Ab. A. — De l'histoire profane dans les actes grecs des bollandistes. Paris. 1874.

52) Herodotus. — Historiarum libri IX. Parisiis, 1877.

53) Ῥάλλη Γ. Α. καὶ Πότλη Μ. — Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων, τόμ. I—VI. Ἀθήνησι, 1852—1859.

54) Ἀρμενόπουλος Κωνσταντῖνος. — Πρόχειρον νόμων, τὸ λεγόμενον ἡ Ἑξάβιβλος, ἐκδοθὲν ὑπὸ Χαρισιάδου Ν. Ἐν Κωνσταντηνουπόλει, 1885.

55) Σακελλαρόπουλος Μ. — Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας μετὰ τοῦ ἰσχύοντος νῦν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ πατριαρχείου καὶ ἐν Ἑλλάδι. Ἐν Ἀθήναις, 1898.

56) Παπαρρηγόπουλος Κ. — Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, τόμ. I—V. Ἐν Ἀθήναις, 1886—1887.

57) Ἄβελ Ὄθων — Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, μεταφρασθεῖσα ὑπό Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα. Ἐν Λειψίᾳ, 1860.

58) Βουταρᾶς Σ. Ἰ. Βρετὸς Ἰ. Α. καί Βαφείδης Γ. Λεξικὸν ἱστορίας καὶ γεωγραφίας, διαλαμβάνον περίληψιν τῆς ἱστορίας, φυσικὴν καὶ πολιτικὴν χωρογραφίαν, τοὺς βίους τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τοὺς μύθους καὶ τὰς παραδόσεις πάντων τῶν ἐθνῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρὸνων μέχρι τοῦ νῦν, τόμ. I—IX. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1869—1890.

59) Κρούμβαχερ. — Ἱστορία τῆς βυζαντη ῆς λογοτεχνίας, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Σωτηριάδου Γ., τὸμ. I—III. Ἐν Ἀθήναις, 1897—1900. Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ, ἀρ 11, 107, 113.

Б Латински.

60) Reponsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum. — Edidit Hardouin, Acta conciliorum, vol. V, 358—386 *

* Ние си послужихме съ единъ литографиранъ екземпляръ, който високоуважаемиятъ професоръ г. В. Н. Златарски благоволи да ни даде.

61) Theiner Ab. Augustino. — Vetera monumenta slavorum meridionalium, tom I. Romae, 1863.

В. Турско-арабски.

62) Гаркави А. Я. — Сказанія мусульманскихъ писателей о славянахъ и русскихъ. (Съ половины VII вѣка до конца X вѣка по Р. X.). Санктпетербургъ, 1870.

63) Куникъ А. и баронъ Розенъ В. — Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о руси и славянахъ, часть I. Санктпетербургъ, 1878.

64) Арнаудовъ Хр. С. — Пълно събрание на държавнитѣ закони, устави, наставления и високи заповѣди на османската империя, tom. I—III. Цариградъ—Русе, 1871—1881.

65) Tornauw N. — Le droit musulman exposé d'après les sources. Paris, 1860.

66) Орошаковъ Гавр. Л. -- Турски законъ за земитѣ. Русе, 1893.

Г. Сърбо-хърватски.

67) Гласник Српског Ученог Друштва, кн. V, XI, XIII, XXII, XXV, XLI и II оделење, кн. VII. У Београду.

68) Стояновић Љ. — Стари српски хрисовули, акти, биографије, типици и др. Споменик Српске Краљевске Академије, кн. III. У Београду, 1890.

69) Новаковић Ст. — Пронијари и баштиници спахије и читлук-сахибије. Глас Српске Краљевске Академије, кн. I. У Београду, 1887.

69) Новаковић Ст.—Село. Глас Српске Краљевске Академије, кн. XXIV. У Београду.

70) Rački D-r Fr. Bogomili i patareni. Rad Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, kn. VII, VIII, X. U Zagrebu.

71) Kukuljević Sakcinski Ivan. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, kn. IV. U Zagrebu.

72) Miklosich Fr. Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii. Wiennae, 1885.

73) Законик Стефана Душана цара српског. На ново издао и објаснио Стојан Новаковић. У Београду, 1898.

74) Bogišić V. — Gragja u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga juga. U Zagrebu, 1874.

75) Šafařik P. Jos. — Památky dřevniho pisemnictvi jihoslovanův. V Praze, 1851.

Šafařik P. Jos. — Okázky občanskéno pisemnictvi. V Praze, 1851.

77) Милаш Д-р. Никодим. — Православно црквено право. Задар, 1890.

78) Bogišić V. — Pisani zakoni na slovenskom jugu. U Zagrebu. 1872.

79) Новаковић Ст. — Први основи словенске књижевности међу балканским словенима. Легенда о Владимиру и Косари. У Београду, 1893.

80) Караџић Вук Ст. — Српски Рјечник. Београд, 1898.

81) Јовановић А. С. — Историјски развитак српске задруге, са додатком приносци за историју старог српског права. Београд, 1896.

82) Ковачевић Љ. и Јовановић Љ. — Историја српскога народа, св. I—II. У Београду, 1893—1895.

83) Ненадовић прота М. — Мемоари. У Београду, 1893.

84) Rački d-r Fr. — Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastije. U Beču, 1861.

85) Даничић Ђ. — Рјечник из књижевних старина српских, том. I – III. У Београду, 1863—1864.

86) Срећковић П. Славковъ. — Историја српскога народа, кн. I—II. У Београду, 1884—1887.

Д. Руски.

87) Флоринскій Т. — Памятники законодательной дѣятельности Душана, царя Сербовъ и Грековъ. Киевъ, 1888.

88) Зигелъ Ѳ. — Законикъ Стефана Душана. Санктпетербургъ, 1872.

89) Априловъ В. — Болгарскія грамоты. Одесса, 1872.

90) Дриновъ М. — Заселеніе Балканскаго полуострова славянами. Москва, 1873.

91) Дриновъ М. — Южные славяне и Византія въ X вѣкѣ. Москва, 1876.

92) Соколовъ М. — Изъ древней исторiй болгаръ. Санктпетербургъ, 1879.

93) Успенскiй Θ. — Образованiе втораго болгарскаго царства. Одесса 1879.

94) Голубинскiй Е. — Краткiй очеркъ исторiй православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской. Москва, 1871.

95) Макушевъ В. — Сказанiя иностранцевъ о бытѣ и правахъ славянъ. Санктпетербургъ, 1861.

96) Котляревскiй А. — О погребальныхъ обычаяхъ языческихъ славянъ. Москва, 1869.

97) Гильфердингъ А. — Собранiе сочиненiй, том. I—II. Санктпетербургъ, 1868.

98) Успенскiй Θ. — Значенiе византийской и южнославянской пронiй. Сборникъ статей по славяновѣдѣнiю, составленный и изданный учениками В. Н. Ламанскаго по случаю 25-лѣтiя его ученой и професорской дѣятелности. Санктпетербургъ, 1883.

99) Златарскiй В. Н. — Вопросъ о происхожденiй болгарскаго царя Ивана-Александра. Отдѣльный оттискъ изъ „Сборника по славяновѣдѣнiю“. II. Санктпетербургъ, 1906.

100) Панченко Б. А. — Крестьянская собственость въ Византiй. Земледѣльческiй Законъ и монастырскiе документы. София, 1903.

101) Успенскiй Θ. Къ исторiй крестьянскаго землевладѣнiя въ Византiй. Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенiя, часть CCXXV. Санктпетербургъ.

102) Дьячанъ В. — Участiе народа въ верховной власти въ славянскихъ государствахъ до измѣненiя ихъ устройства въ XIV и XV вѣкахъ. Варшава, 1882.

Забѣлѣжка: Освѣнъ изброенитѣ тукъ извори и литературни трудове, ние си служихме още и съ много други, които сѫщо цитираме на съотвѣтствуещитѣ мѣста въ труда си.

ГЛАВА ПЪРВА.

ТЕРИТОРИЯ.

§ 4.

Настаняване на южнитѣ словѣни на Балканския полуостровъ.

Територията, на която сега обитаватъ българитѣ и другитѣ южни словѣни и на която тѣ сж основали своитѣ държави, не е най-старото имъ отечество. Тѣ сравнително съ коренннитѣ жители на Балканския полуостровъ, гърцитѣ и трако-илирийцитѣ, сж нови, и историята знае, кога сж окупирали тая земя и се настанили въ нея. Но поради недостатъчность отъ положителни исторични извѣстия не може точно да се прослѣди тѣхното движение и заселване и да се опрѣдѣли съ положителность, кои отъ тѣхъ, кога и кждѣ се настанили. Южнитѣ словѣни отъ най-старитѣ врѣмена обитавали въ източна Европа: още въ V в. главнитѣ имъ жилища се намирали на територията, която се простира отъ р. Прутъ до Уралъ и Кавказъ въ днешна Русия. [1] Кога пъкъ тѣ точно започнали да се изселватъ отъ старото си отечество и да се движатъ на западъ, положително не е извѣстно. Прѣдполага се обаче, че една малка часть още

[1] Ковачевић и Јовановић. Историја, I, 20.

прѣзъ III в. се отцѣпила отъ своя народъ, и римскитѣ императори я заселили въ Мизия, Тракия, Македония и Илирия. Южнитѣ словѣни заедно съ много други народи били покорени отъ хунитѣ, чието владичество, вижда се, не ще да е било много строго, та тѣ свободно се движили въ голѣмата и пространа хунска държава. Тогава сѫщо една незначителна и малка часть отъ тѣхъ прѣминала р. Дунавъ и като колонисти и войници се заселила на Балканския полуостровъ. Слѣдъ смъртьта на Атила, когато и се разложила неговата силна държава, южнитѣ словѣни, освободени отъ хунското владичество, силно се раздвижили. Тѣ въ голѣми части се изселвали отъ старото си отечество и, като минавали прѣзъ юго-западна Русия и Молдавия, въ края на V в. и въ началото на VI в. се явявали въ крайбрѣжието на Черно море и на долния Дунавъ, по чийто лѣвъ брѣгъ постепенно се разпространявали на сѣверъ. Въ първата половина на VI в. тѣ се настанили и заели цѣла стара Дакия, днешна Ромѫния. Отъ тамъ въ разни врѣмена и въ разни групи започнали да прѣминаватъ р. Дунавъ и да навлизатъ въ византийскитѣ балкански области найнапрѣдъ съ цѣль, да грабятъ и заробяватъ, а подиръ и за да се настанятъ.[2] Въ такова положение ги заварило нашествието на аваритѣ, които (568) окончателно се настанили въ Панония и покрай срѣдния Дунавъ, дѣто и основали своята силна държава. Аваритѣ покорили панонскитѣ словѣни, други заставили да имъ плащатъ само данъкъ, а пъкъ трети да имъ бѫдатъ съюзници; но всички тѣ сѫ били подъ силното аварско влияние и пълнили редоветѣ на аварската войска. Аваритѣ прѣдприели много военни походи противъ византийцитѣ, които много пѫти на бойното поле разбили и побѣдили и слѣдъ това безъ

[2] Procop. II, 397, 441, 442, 443, 444, 592.

[illegible]

задъ Дунава и Сава, дѣто обитавали сами или смѣсени съ други народи[4].

Византийскитѣ лѣтописци извѣстяватъ, че когато словѣнитѣ се заселили въ Дакия и станали извѣстни въ историята, тѣ се дѣлили на двѣ голѣми части — словѣни и анти, и първитѣ обитавали на западъ отъ вторитѣ. Въ новото имъ пъкъ отечество, Балканския полуостровъ, второто име скоро изчезнало и останало само първото, което, вижда се, и въ старото имъ отчество ще да е било поразпространено[5]. Византийскитѣ списатели наричали словѣнитѣ: Σκλαβηνοί, Σκλαβίνοι, Σκλάβοι, Σθλαβηνοί, Σθλοβενοί, Σκλαβησιανοί, Στλαυάνοι, латинскитѣ: Sclaveni, а пъкъ арабскитѣ по грѫцкото произношение и изговаряне наричали ги: Саклабъ въ единствено число и Сакалиба въ множествено число[6]. Самитѣ пъкъ словѣни се именували: словѣнинъ и словѣне а езика си словѣньскъ, словеньскъи. Територията пъкъ, на която тѣ сѫ обитавали, византийцитѣ наричали: Σκλαβινία, Словѣния, а арабитѣ — Сакалиба.

§ 5

Области.

Южнитѣ словѣни, при всичко че сѫ били единъ народъ, свързанъ чрѣзъ еднаквостьта на езика, вѣрата, обичаитѣ, социалнитѣ и правни понятия, но тѣ пакъ не сѫ съставлявали едно политическо цѣло и територията имъ, Словѣния не принадлежала на една държава, но била раздѣлена на много области, малки държавици, които византийскитѣ лѣтописци обикновено означаватъ съ едно общо име, въ множествено число: Σκλαβινίαι, Σκλαβίναι,

4 Дриновъ М. С. Заселеніе, 131, 135, 145.
5 Simocat. 243.
6 Гаракви А. Я. Сказанія, 4.

Словѣнии[7]. Границитѣ на словѣнскитѣ области на Балканския полуостровъ, както и тѣхното число не сж извѣстни; ала отъ извѣстията на византийскитѣ хронисти за тѣхъ, както и за многобройнитѣ словѣнски владѣтели, може да се заключи, че тѣ сж били твърдѣ много. Животописецътъ на св. Димитрия Солунски, като съобщава за рѣшението на македонскитѣ словѣни да завладѣятъ Солунъ, казва, че за тая цѣль се събрала голѣма войска отъ Драговития, Сагудатия, Велзетия, Ваюнития, Верзития и отъ другитѣ македонски словѣнски области, които той нарича народи и всички едноврѣменно го обсадили по море и суша[8]. Симеонъ Магистъръ, като говори за приготвленията на князъ Крумъ за прѣдсмъртния му походъ противъ византийцитѣ (814), казва, че той е приготвилъ множество войска, която събралъ отъ аваритѣ и отъ всички Словѣнии[9]. Охридскиятъ архиепископъ Теофилактъ съобщава, че князъ Борисъ покорилъ и присъединилъ къмъ държавата си много области, които той сжщо нарича народи и които били пакъ словѣнитѣ изъ Македония и Албания[10]. Историята знае и говори само за нѣколко словѣнски области, а пъкъ повечето отъ тѣхъ

[7] Theoph. I, 557. „Καὶ κελεύει περᾶσαι ἐπὶ τὴν Θράκην τὰ καβαλλαρικὰ θέματα. βουλόμενος τούς τε Βουλγάρους καὶ τὰς Σκλαβίνας αἰχμαλωτίσαι“.

„Ibid. 663. „Τούτῳ τῷ ἔτει Κωνσταντῖνος τὰς κατὰ Μακεδονίαν Σκλαβινίας ᾐχμαλώτησεν καὶ τοὺς λοιποὺς ὑποχειρίους ἐποίησεν“.

[8] Tougard A. De l'histoire profane, 188. „Ἐγένετο τοίνυν, ὡς εἴρηται. ἐπὶ τῆς τοῦ ἐν ὁσίᾳ τῇ μνήμῃ ἐπισκοπῆς Ἰωάννου. τὸ τῶν Σκλαβίνων ἐπαρθῆναι ἔθνος, πλῆθος ἄπειρον συναχθὲν ἀπό τε τῶν Δραγουβιτῶν, Σαγουδατῶν. Βελεγεζιτῶν, Βαιουνητῶν, Βερζητῶν καὶ λοιπῶν ἐθνῶν...“

[9] Mag. de Leone Armenio, 11. „Λοιπὸν οὖν μετά ταῦτα ἀναγγέλη αὐτῶν λεγόντων ὅτι ὁ Κροῦμος ἐστράτευσεν λαὸν πολὺν συναθροίσας καὶ τοὺς Ἀβάρεις καὶ πάσας τὰς Σκλαβινίας“.

[10] Theoph. Bulg. Arch. IV, 201. Ηγε δὲ καὶ ἡ ἀρχὴ τῷ Βωρὶς γαλήνην σταθερὰν οὐκ ὀλίγων ἐθνῶν ὑποταγέντων αὐτῷ·

сѫ останали неизвѣстни. Най-добри извѣстия има за македонскитѣ словѣнски области, и туй се дължи главно на голѣмото значение и важность на тѣхната територия, Македония, за византийцитѣ и желанието на македонскитѣ словѣни, да завладѣятъ Солунъ, който е ималъ голѣмо стратегическо и политическо значение за византийската империя. Освѣнъ общото име за всички словѣнски области, Словѣнии, всѣка отъ тѣхъ имала и свое собствено име. Тѣ се именували по свойството на земята, гдѣто се намирали, името на рѣкитѣ, около които се простирали, старото исторично име, или пъкъ носили името на най-видното племе, което тамъ обитавало, или на владѣтелския родъ. Византийскитѣ лѣтописци, които главно сѫ запазили имената на разнитѣ словѣнски области, поради незнанието на словѣнски езикъ много злѣ и неправилно сѫ ги забѣлѣжили. Затова сега много мѫчно може да се знае, какъ тогава сѫ изговаряли словѣнитѣ имената на областитѣ, които именували съ свои чисто словѣнски имена и називи. Ние тукъ не ще да означимъ и говоримъ за всички словѣнски области на Балканския полуостровъ, а ще се спремъ и изброимъ само ония, които влѣзли въ състава на българската държава и образували нейната държавна територия.

Сѣверна область. Тази область се простирала въ Долна Мизия прѣдъ Верегавския проходъ, сегашния Чалъкавакски. Аспарухъ (679) я завладѣлъ и покоренитѣ отъ него жители, сѣверитѣ, изселилъ отъ тамъ и ги заселилъ на изтокъ, по всѣка вѣроятность къмъ Гулишкия и Лопушненския проходъ, за да защищаватъ близкитѣ до византийскитѣ български земи[11].

Область на седемьтѣ рода. И тази область, чието собствено име, както и на живѣещитѣ тамъ

[11] Niceph. 40. Златарски В. Н. Студии, Пс. LXIII, 335.

седемь рода, не е извѣстно, сжщо се намирала въ Долна Мизия, на западъ отъ оная на сѣверитѣ и граничила съ аварската държава. Тамъ, споредъ Теофана, обитавали седемь словѣнски рода, които Аспарухъ (679) покорилъ и ги задължилъ да му плащатъ данъкъ. Извѣстието на Теофана за покоренитѣ отъ Аспаруха мизийски словѣни е малко тъмно и неясно и това излиза главно отъ повторението на думитѣ, „наречени седемь, рода“ (Τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενεάς). Ако тѣ се оставятъ, както сж въ оригинала, ще може да се заключи, че единъ отъ седемьтѣ рода били и сѣверитѣ и слѣдователно другитѣ оставали само шесть. Ако пъкъ въпроснитѣ думи се вематъ като по погрѣшка вписани тамъ отъ прѣписвача, тогава сѣверитѣ могатъ да се считатъ като отдѣленъ родъ отъ другитѣ, които били и оставали седемь[12].

Тимокска область. Тази область се простирала по р. Тимокъ, която и слѣдъ заселването на словѣнитѣ си запазила старото име, Timachus. Около нея въ римско врѣме обитавало тракийското племе, тимохи. Заселенитѣ тукъ словѣни сж извѣстни въ историята подъ старото исторично име тимочани, като се нарекли тъй отъ р. Тимокъ, около която се намирала областьта, дѣто тѣ живѣли. Тимочанитѣ заедно съ браничевци (518) се

---

[12] Theoph. I, 549. „ . . . χοριευσάντων δὲ αὐτῶν (τῶν Βουλγάρων) καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σεβέρεις κατῴκησαν ἀπό τῆς ἔμπροσθεν κλεισούρας Βερεγάβων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δύσιν μέχρι Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεὰς ὑπὸ πάκτων ὄντας“... (Слѣдъ като тѣ [българитѣ] покориха съсѣднитѣ словѣнски народи, наречениитѣ седемь рода, сѣверитѣ отъ прѣдната Верегавска клисура заселиха въ мѣстноститѣ на изтокъ, а пъкъ въ ония на югъ и западъ до Авария останалитѣ седемь рода, които сж плащали данъкъ).

отдѣлили отъ българската държава и признали върховната власть на франкския императоръ Людвикъ[13].

Браничевска область. Тя се именувала по главния си градъ Браничево и се простирала по двата брѣга на р. Дунавъ, като започвала отъ лѣвия брѣгъ срѣщу устието на р. Драва и свършвала на дѣсния дунавски брѣгъ до Тимокската область. Браничевската область заедно съ Тимокската въ началото на IX в. сж били присъединени къмъ българската държава, но слѣдъ смъртьта на Крума се отцѣпили отъ нея и се присъединили (318) къмъ франкската държава; обаче българскиятъ князъ Омортагъ (826) повторно ги покорилъ и присъединилъ къмъ своята. Тази область била доста голѣма, състояла се отъ нѣколко жупи и имала повече отъ 100 града[14].

Морава. Моравската область се именувала по името на р. Морава, около която се простирала. Тя била доста обширна. На западъ се спускала до р. Ибъръ, притокъ на сръбска Морава и до р. Калубари, която се влива въ р. Сава; а пъкъ на изтокъ и сѣверъ граничила съ Тимокската и Браничевската область. Моравската область въ жупитѣ си имала около 30 града, отъ които найглавни били Нишъ, Бѣлградъ, Звечанъ, Липлянъ и много други[15]. Арабскиятъ списатель Алъ Масуди, като говори за народа Морава, по всѣка вѣроятность, е ималъ прѣдъ видъ живѣещитѣ въ тази область словѣни, които, споредъ сжщия авторъ, сж били доста голѣмъ народъ и граничили съ хърватитѣ[16].

---

[13] Дриновъ М. С. Заселеніе, 155.
[14] Ковачевић и Јовановић. Историја, II, 32.
[15] Дриновъ М. С. Заселеніе, 155.
[16] Гаркави А. Я. Сказанія, 136

Ваюнития. Историцитѣ Дриновъ, Иречекъ, Новаковичъ и Ковачевичъ твърдятъ, че тази область се намирала въ Епиръ[17]. Сречковичъ я поставя на лѣвата страна на р. Вардаръ и за неинъ главенъ градъ означава Радовищъ[18]. Баласчевъ отождествява ваюнититѣ (βαιουνῆται) съ бабунитѣ и слѣдователно областьта Ваюнития, дѣто тѣ сѫ обитавали, би трѣбвало да се постави около планината Бабуна въ Македония[19]. Послѣдното мнѣние се явява по-основателно, защото, ако тя дѣйствително отъ началото се намирала въ Епиръ, ваюнититѣ едва ли би имали възможность, заедно съ другитѣ македонски словѣни да вематъ участие (676) въ обсадата на гр. Солунъ[20]. Освѣнъ ако се прѣдположи, че тѣ слѣдъ безуспѣшното му обсаждане се изселили отъ Македония и се заселили въ Епиръ.

Берзития. Тази область се простирала на дѣсната страна на р. Вардаръ и около р. Черна. Берзититѣ (βερζῆται) заедно съ другитѣ македонски словѣни взели участие (676) въ безуспѣшната обсада на Солунъ[21]. По свидѣтелството на Теофана, българскиятъ владѣтель, князъ Телеригъ (774) изпратилъ 12 хиляди войника, за да оплѣнятъ Берзития (Βερζητία) и жителитѣ ѝ да прѣселятъ въ България[22]. Една часть отъ сегашното маке-

[17] Дриновъ М. С. Заселеніе, 173.
„ Иречекъ К. И. История на българитѣ, 152.
„ Новаковић Ст. Први основи сл. књижевности, 27.
„ Ковачевић и Јовановић. Историја, I, 87.
[18] Срећковић П. Историја, I, 60.
[19] Баласчевъ Г. Бѣлѣжки, 27.
[20] Tougard A. De l'histoire profane, 118.
[21] Ibid.
[22] Theoph. I, 691 „Τῷδὲ ὀκτωβρίῳ μηνὶ τῆς αὐτῆς ιβ' ἰνδικτιῶνος ἐδέξατο μανδάτον ὁ Βασιλεὺς ἀπὸ Βουλγαρίας ἐκ τῶν κρυπτῶν φίλων αὐτοῦ, ὅτι ἀποστέλλει ὁ κύρις Βουλγαρίας ιβ'χιλιάδας λαὸν καὶ Βοϊλᾶν εἰς τὸ αἰχμαλωτεῦσαι τὴν Βερζητίαν καὶ μεταστῆσαι αὐτοὺς εἰς Βουλγαρίαν".

донско население, което живѣе около Битоля, Прилѣпъ и Велесъ и сега се нарича бърсяци, които, по всѣка вѣроятность, сж потомци на старитѣ берзити.

Струмска область. Тя се простирала на изтокъ отъ Берзития и по рѣкитѣ Струмица и Струма до морския брѣгъ. Струмцитѣ (685—687) заедно съ ринхинитѣ и сагудатитѣ обсаждали Солунъ, за да отмъстятъ за убийството на ринхинския владѣтель князъ Первудий, извършено въ Цариградъ по заповѣдь на византийския императоръ Юстинианъ II Ринотмитъ[23]. Сжщитѣ (687) въ струмскитѣ тѣснини се борили противъ сжщия императоръ Юстинианъ II, като сж призовали на помощь и съсѣднитѣ словѣни. Обаче Юстинианъ ги побѣдилъ; и за да може да ги държи въ покорность, основалъ струмската тема[24]. Струмската область въ описа на хилендарския монастиръ се нарича: *жупа струмска*[25].

Смолѣнска область. Тази область се простира около р. Мѣста и, възможно е, да е обимала и днешната драмска епархия. Споредъ административното раздѣление на византийската държава тя била самостоятелна тема (Τὸ ϑέμα τῶν Σμολένων) и Никита Хониата говори (1199), че е била недостжпна и имала много градове и крѣпости. Въ списъка на епископскитѣ катедри между другитѣ се споменува и смолѣнското епископство, което е било подъ вѣдомството на македонския филипински архиепископъ[26].

Ринхиния. Ринхинската область се простирала около езерото Бешикъ и изтичащата отъ него рѣка Рихий,

[23] Tougard A. De l'histoire profane, 156.
[24] Ibid.
[25] Стояновић Љ. Споменик, III, 40.
[26] Дриновъ М. С. Заселеніе, 165.

по чието име и се нарекла, както Струмската и Тимокската область. Тя била плодородна и изложена на нашествието на варварскитѣ народи и, за да може да се защити отъ тѣхъ, императоръ Юстинианъ I построилъ крѣпостьта Артемисий[27]. Варварскитѣ народи, за които говори Прокопий, че навлизали въ Ринхиния, безпорно сж словѣнитѣ, които твърдѣ рано ще да се настанили тамъ. Тя била една отъ най-близкитѣ и съсѣдни до Солунъ словѣнски области и затова ринхинскиятъ князъ Первудий е ималъ възможность, често да го посѣщава. Въ Солунъ той билъ хванатъ и вързанъ изпратенъ въ Цариградъ, дѣто билъ убитъ. Ринхинитѣ, за да отмъстятъ на византийцитѣ за убийството на княза си, заедно съ струмцитѣ и сагудатитѣ прѣзъ цѣли двѣ години (685—686) безуспѣшно обсаждали Солунъ.[28] Тѣ на своитѣ, издълбани отъ цѣло дърво, ладии свободно плували по Бѣло море и вършели разни кражби и плѣнявания по островитѣ и крайморскитѣ европейски и азиатски брѣгове. Юстинианъ II, за да обезсили тѣзи опасни пирати и за да ги накаже за тѣхнитѣ обири, слѣдъ като разбилъ струмцитѣ и съюзницитѣ имъ, около тридесеть хиляди македонски словѣни, отъ които голѣма часть ще да сж били ринхини, прѣселилъ въ Мала Азия въ областьта Опсикионъ, и поради това словѣнското население въ тази

---

[27] Procop. III, 276. „Ρεῖ δέ τις ποταμὸς Θεσσαλονίκης οὐκ ἄποθεν, Ῥήγχιος ὄνομα ὃς δὴ χώραν ἀγαθήν τε καὶ γεώδη περιερχόμενος τὰς ἐκβολὰς εἰς θάλασσαν τὴν ἐκείνῃ ποιεῖται. προσενὴς δὲ ὁ ποταμός ἐστι, γαληνόν τε ὕδωρ καὶ πότιμον· ἐν γῇ χθαμαλῇ ἀρώματα πολλά, ἕλος εὔνομον. καὶ ταύτῃ μὲν εὐδαμονίας ἡ χώρα εὖ ἔχει. βαρβάροις δὲ λίαν εὐέφοδος οὖσα ἐτύγχανεν, οὔτε φούριον ἐν σημείοις τεσσαράκοντα οὔτε ἄλλο τι ἔρυμα ἔχουσα. διό δή ὁ βασιλεύς παρά τε τὰς τοῦ Ῥηγχίου ποταμοῦ ἐκβολὰς καὶ τῆς θαλάσσης ἠιόνα φρούριον ᾠκοδομήσατο ἐχυρώτατον, καινουργήσας αὐτός, ὅπερ Ἀρτεμίσιον ἐπωνομᾶσθαι".

[28] Tougard A. De l'histoire profane, 156.

область е останало много рѣдко и безсилно и сега е вече погърчено.

Загудатия. Загудатската область се простирала на дѣсната страна на р. Вардаръ и граничила съ Ринхиния, Струмската область, Берзития и Драговития. Сагудатитѣ (Σαγουδᾶται) били най-близкитѣ съсѣди на Солунъ и взели участие въ всички словѣнски обсади на сѫщия градъ[29].

Драговития. Тази область сѫщо била една отъ най-близкитѣ до Солунъ, простирала се на югъ отъ Загудития и по лѣвия брѣгъ на р. Бистрица и се спускала дълбоко въ вѫтрѣшностьта на Македония, възможно до Костурско. Драговичитѣ заедно съ другитѣ македонски словѣни (676, 685—687) сѫ обсаждали Солунъ и по-късно давали храна на дружината на Кувера, когато тя избѣгала отъ Авария и се заселила на Керамийското поле, вардарско[30]. Друга една словѣнска Драговития е имало въ Тракия, около р. Драговица, която по-долу отъ Татаръ-Пазарджикъ се съединява съ р. Карлова и се влива въ р. Марица. Тази послѣднята влизала въ пловдивската епархия, и затова пловдивскиятъ архиепископъ се титулувалъ екзархъ на Тракия и Драговития (ἔξαρχος Θρᾴκης καὶ Δραγοβιτίας)[31]. Драговития — положително не се знае дали македонската или тракийската — има значение за историята на богомилството, защото драговитската богомилска цръква е проповѣдвала абсолютния дуализъмъ въ противоположность на българската богомилска цръква, която се придържала о умѣрения дуализъмъ[32].

---

[29] Ibid. 118, 156.
[30] „ „ 166, 190.
[31] Дриновъ М. С. Заселеніе, 169.
[32] Rački d-r Fr. Bogomili, Rad, VII, 105, 121.

Велзития. Областьта Велзития се простирала на югъ отъ Драговития и р. Бистрица въ Тесалия и се спускала дълбоко въ Гърция. Главниятъ центъръ на велзитската област се намиралъ около Пагасийския заливъ. Името на сегашния градъ Велестино, както и други мѣстни имена въ Тесалия и сега още напомнятъ за сѫществуването тамъ на словѣнската областъ Велзития и за обитаването около тѣхъ на старитѣ словѣни, велесичитѣ, които въ първата словѣнска обсада на Солунъ (676) взели участие заедно съ другитѣ македонски словѣни, а пъкъ когато струмцитѣ, ринхинитѣ и сагудатитѣ го обсаждали, за да отмъстятъ за убийството на ринхинския князъ Первудий, тѣ се въздържали, защото сѫ имали миръ съ солунянитѣ[33]. Велзития е била една отъ най-силнитѣ и най-голѣмитѣ словѣнски области на Балканския полуостровъ. Велзитскиатъ владѣтель князъ Акамиръ (799) помагалъ на синоветѣ на императора Константина, които сѫ живѣли тогава въ Атина, за да си възвърнатъ бащиния царски прѣстолъ[34]. Велзития, като областъ, се споменува (1199) въ договора на Алексия III съ венецианцитѣ и въ договора (1204) за раздѣлата на византийската империя. Възможно е, въ Велзития да е князувалъ и св. Методий[35].

Южнитѣ словѣни въ разпространението си на югъ въ Гърция достигнали и до Пелопонесъ, дѣто на лаконския брѣгъ се образувала словѣнската областъ на езерцитѣ (Ἐζερῖται), а пъкъ на Таигетъ — оная на

---

[33] Tougard A. De l'hisfoire profane, 118, 166.

[34] Theoph. I, 737. „Τῷ δὲ Μαρτίῳ μηνὶ τῆς ζ'ἰνδικτιῶνος, ἠβουλήθη Ἀκάμηρος ὁ τῶν Σκλαβίνων τῆς Βελζητίας ἄρχων νυχθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλαδικῶν ἐξαγαγεῖν τοὺς υἱοὺς Κωνσταντίνου καὶ προχειρίσασθαι ἐξ αὐτῶν βασιλέα".

[35] Дриновъ М. С. Заселеніе, 174.

милингитѣ (Μιλιγγοί);[36] но и двѣтѣ тѣзи словѣнски области, които дълго врѣме сѫществували като самостоятелни, никога не сѫ влизали въ състава на българската държава. Много южни словѣни, както казахме, не прѣминали Дунава и останали да живѣятъ въ Панония, Дакия и другитѣ заддунавски области. Голѣма часть отъ тѣхъ влизали въ състава на българската държава, но за тѣхнитѣ области нѣма никакви извѣстия, освѣнъ за Срѣмъ, който въ началото на XI в. е билъ българска область и тамъ е князувалъ българскиятъ князъ Сирманъ.

§ 6.
Възникване на областитѣ.

Южнитѣ словѣни, когато се заселили на Балканския полуостровъ, били прѣминали прѣзъ първитѣ стѫпала на човѣшкото развитие, намирали се въ послѣдното стѫпало на варварството и имали, ако не пълни и ясни, то поне доста опрѣдѣлени понятия за държава и държавно устройство. Какъ пъкъ и за колко врѣме тѣ сѫ минали прѣзъ двата периода на човѣшкото развитие, дивачеството и варварството, и какъ се е развилъ общественията имъ животъ, историята не знае. Обикновено за основа на социалната имъ организация се взима домътъ, въ който сѫ обитавали свързанитѣ чрѣзъ близко сродство люде. Начело на дома стоялъ домакинътъ, който обикновено билъ най-стариятъ между равнитѣ по между си мѫжки членове, които и го избирали. Когато пъкъ родътъ чрѣзъ раждане се увеличавалъ и поради това се затруднявало съвмѣстното живѣние на всички членове, тогава една часть отъ тѣхъ се отцѣпвала и основавала

[36] Porph. III, 22. „Ἀνήγαγε πρὸς αὐτὸν κῦριν Ῥωμανὸν περί τε τῶν Μιληγγῶν καὶ τῶν Ἐζεριτῶν, ὅτι ἀποστατήσαντες οὐ πείθονται οὔτε στρατηγῷ οὔτε βασιλικῇ κελεύσει ὑπήκουσιν“ . .

новъ домъ, който съ първоначалния е билъ въ връзка. Чрѣзъ постепенно раздѣляне на домоветѣ и основаване нови около старитѣ се образувало село, което, населено съ домове сродни по кръвь, съставлявало родъ, братство, начело на което стоялъ челникътъ. Когато селото твърдѣ много се намножавало, тогава или една часть се отцѣпвала, заселвала се на друго мѣсто и образувала ново село, или пъкъ намноженото и разпръснато старо село се разпадало на нѣколко села, които, съзнавайки еднаквостьта на произхода си, съставяли едно цѣло, което се наричало племе. Територията, на която обитавало племето, се наричала жупа, начело на която стоялъ жупанътъ, който обикновено се избиралъ отъ най-видното и заслужило за племето сѣмейство [37]. Всѣко словѣнско племе било самостоятелно и независимо отъ другитѣ и се намножавало чрѣзъ естествено наплодяване. Често се случвало поради външни опасности или вслѣдствие на взаимни борби нѣколко жупи да се съединатъ въ една по-голѣма политична единица, начело на която стоялъ не жупанътъ, но единъ по-голѣмъ и по-силенъ главатарь, нареченъ князъ. Ако южнитѣ словѣни биха останали въ старото си отечество и чрѣзъ присъединяване на разнитѣ жупи биха успѣли да образуватъ държава, тя би била съставена отъ еднородни елементи. Но тѣ въ старото си отечество не достигнали до пълно държавно устройство, а по неизвѣстни точно причини били принудени да се изселятъ и прѣзъ единъ много дълъгъ периодъ постепенно да се заселватъ на Балканския полуостровъ. Въ четиревѣковното, ако не и петовѣковното при най-трудни обстоятелства заселване на Балканския полуостровъ южнитѣ словѣни не могли да си разпрѣдѣлятъ новата територия по племена, но прѣзъ дъл-

[37] Ковачевић и Јовановић. Историја, I, 24—25.

гото врѣме на заселването всѣка новодошла група безъ никакъвъ редъ се настанявала тамъ, кждѣто тя намирала сгодно землище за настаняване или по силата на външни обстоятелства била заставена да се настани между коренннитѣ балкански жители, гърцитѣ и трако-илирийцитѣ, или между другитѣ словѣни, които тамъ се били по-рано заселили. При това ние мислимъ, че племенното устройство на южнитѣ словѣни било разстроено още прѣди появяването имъ въ дунавскитѣ области. Изселването на южнитѣ словѣни отъ старото имъ отечество, нѣма съмнѣние, е станало вслѣдствие на силни външни влияния и тѣ, като отстжпвали и бѣгали прѣдъ силнитѣ варварски народи, въ маси и безъ никакъвъ редъ се движили на юго-западъ, та когато дошли прѣдъ р. Дунавъ, се дѣлили само на двѣ голѣми групи: анти и словѣни. Въ дунавскитѣ области словѣнитѣ се срѣщнали и смѣсили съ хунитѣ, гепидитѣ, лонгобардитѣ, аваритѣ и съ остатъцитѣ на нѣкои германски народи, а пъкъ въ балканскитѣ византийски области, се срѣшнали и изново смѣсили съ доста многобройнитѣ автохтони балкански жители, трако-илирийцитѣ и гърцитѣ, та по този начинъ, станало извѣстно смѣсване на балканското население[38]). Етнографичната карта на Балканския полуостровъ тогава била много по-пъстра, отколкото е днешната, та за нейното изглаждането не сж били достатъчни и цѣли четирнадесеть вѣка. Поради това у южнитѣ словѣни нѣмало племена въ правия смисълъ на думата, и тѣхната групировка на Балканския полуостровъ не станала възъ основа на еднаквостьта на произхода, а възъ основа на общностьта на територията, дѣто тѣ обитавали, и така възникнали разнитѣ словѣнски балкански области. При съставянето на послѣднитѣ, освѣнъ географичнитѣ условия важна роля

38) Tougard A. De l'histoire profane, 188.

играли еднаквостьта на вѣрата, езикътъ на словѣнитѣ и най-главно външни влияния и политически обстоятелства. Балканскитѣ словѣнски области, особено македонскитѣ, за които има най-добри свѣдѣния, сж заимали много по-голѣмо пространство отъ колкото обикновено имъ се опрѣдѣля и прѣдполага. Въ тѣхъ обитавали освѣнъ словѣни, отъ разни племена и въ разни врѣмена заселени тамъ, но още и други чужди народи, които тамъ, дѣто били малцинство, постепенно се прѣтопявали между словѣнитѣ, а пъкъ тамъ, дѣто били до статъчно много поради културното имъ надмощие надъ словѣнитѣ, постепенно се усилвали, до като окончателно ги погълнали и прѣтопили, както станало съ пелопонескитѣ, тесалийскитѣ, епирскитѣ, албанскитѣ и дакийскитѣ словѣни. Животописецътъ на св. Димитръ Солунски, като говори за заселването на Кувера съ дружината му на Керамийското поле, казва, че било заповѣдано на съсѣднитѣ на Солунъ драговитски народи да го снабдятъ съ храна[39]. Сжщиятъ животописецъ извѣстява, че драговичитѣ имали повече владѣтели.[40] Отъ тѣзи извѣстия може основателно да се заключи, че въ Драговития сж обитавали разни народи отъ различенъ произходъ, или поне различни словѣнски племена, заселени тамъ въ разни врѣмена и управлявани отъ своитѣ отдѣлни владѣтели. Ние, както се вижда отъ изложеното до тукъ, въ противоположность на владѣещето мнѣние, считаме, че южнитѣ словѣни слѣдъ заселването си на Балканския полуостровъ се раздѣлили на части не възъ основа на общия имъ произходъ, но възъ основа на общата територия, на която живѣли, и затова ги разглеждаме като области, а не като племена. Защото, по нашето мнѣние, струмцитѣ, а сжщо и другитѣ южни словѣни, които живѣли въ разнитѣ области, не били едно

[39] Ibid. 190.
[40] Ibid. 166.

леме, но напротивъ тѣ произхождали отъ разни и незвѣстни помежду си словѣнски племена, които още или смѣсени и съ чужди и несловѣнски народи.

§ 7.

Политическа самостоятелность на областитѣ.

Южно-словѣнскитѣ области били напълно самостоелни и независими държавици. Тѣ имали опрѣдѣлени аници, управлявали се отъ самостоятелни князе и, както дѣхме, имали свои особени имена, съ които се разливали. Животописецътъ на св. Димитръ Солунски, който й-добрѣ билъ запознатъ съ македонскитѣ словѣни, ита населението на всѣка областъ за особенъ и отдѣленъ родъ, като нарича драговичитѣ, драговитски народъ, инхинитѣ — ринхински народъ, велезичитѣ — велезитки и пр.[41]. Сжщо и другитѣ византийски лѣтописи, които звѣстяватъ за южнитѣ словѣни, винаги говорятъ за ѣхъ въ множествено число и ги считатъ за много словѣнски народи[42]. Това, нѣма съмнѣние, произлиза отъ уй, че всѣка словѣнска областъ е била сама за себе си ържава. Македонскитѣ словѣнски области при първото бсаждане на Солунъ (676) прѣдварително се договорили , слѣдъ като се споразумѣли и сключили съюзъ, пристжили къмъ обсадата на града[43]. Въ по-коснитѣ пъкъ обсади амо нѣкои отъ областитѣ взели участие, а пъкъ другитѣ били въ приятелски отношения съ солунскитѣ гражани. Князъ Ахамиръ, като владѣтель на самостоятелна Велзития, независимо отъ другитѣ словѣнски области и ладѣтели, е дѣйствувалъ да възкачи на византийския

[41] Ibid. 118, 156, 166.
[42] Niceph. 40
„ Theoph. I. 549.
„ Theoph. Bulg. Archiep. IV, 201.
[43] Tougard. A. De l' histoire profane, 288.

императорски прѣстолъ единъ отъ синоветѣ на императора Константина. Моравската и Браничевската область своеволно и независимо отъ другитѣ словѣнски области се отказали да признаватъ върховната власть на българскитѣ владѣтели и се присъединили къмъ държавата на франкитѣ. Въ първата българска държава, при всичко че всички български словѣнски области влизали въ нейния съставъ, пакъ всѣка область била автономна и непосрѣдствено се управлявала отъ мѣстнитѣ управители. Когато императоръ Василий Българоубиецъ покорилъ цѣлата българска държава и нему се подчинили всички български военачалници и мѣстни управители начело съ царица Мария заедно съ синоветѣ ѝ, както и българскиятъ патриархъ Давидъ, князетѣ Ивацъ и Сирманъ, като автономни управители, — първиятъ въ Дѣволъ, а вториятъ въ Срѣмъ — отказвали доброволно да се покорятъ на византийския императоръ и продължавали да воюватъ противъ него[44]. Отъ отношенията на словѣнскитѣ области помежду имъ и спрѣмо инороднитѣ държави се вижда, че тѣ въ дѣйствията си се считали за самостоятелни и независими. Управлението на областьта било въ ржцѣтѣ на областния владѣтель, който самъ лично или чрѣзъ своитѣ подчинени жупани раздавалъ правосждие и управлявалъ разнитѣ части на областьта. Въ житието на св. Димитра се говори, че въ Драговития имало повече владѣтели[45]. Това не е грѣшка, защото у словѣнитѣ сжществувало началото на колективното наслѣдване владѣтелската область отъ всички мжжки наслѣдници на наслѣдодателя владѣ-

---

[44] Cedr. II, 470.

[45] Tougard A. De l' histoire profane, 166. „Οἱ τῶν τοῦ ἔθνους τῶν Δραγουβιτῶν ῥῆγες βουλῆς ταύτης γίνονται ὁμοθυμαδὸν ἐν τοῖς τείχεσι παρατάξασθαι, ἐπὶ πολιορκίᾳ, καὶ ἁλώσει τῆς πόλεως, τοῦ ἀδρανοῦς καὶ ὀλιγοστοῦ λαοῦ καταφρονήσαντες“.

», като си дѣлили наслѣдената область. Но освѣнъ въ пространнитѣ словѣнски области имало и разни ги мѣстни управители, които, при всичко че били ъ властьта на областния владѣтель, пакъ поради митивното старо държавно управление въ своитѣ ни управлявали почти самостоятелно. Това извѣс- възможно е да се отнася както за еднитѣ, така и за гитѣ, или пъкъ само за еднитѣ отъ тѣзи старо-сло- ски управители. Словѣнскитѣ областни владѣтели въ чай на война, както се вижда отъ житието на св. Ди- ра и другитѣ извѣстия за старитѣ словѣни, сами но водили своитѣ дружини и събраната отъ народа ска и взимали живо участие въ сраженията. Владѣ- итѣ сжщо сключвали договори съ другитѣ словѣнски асти и свръзвали съюзи за отбрана отъ външнитѣ риятели, или пъкъ за да нападнатъ и завладѣятъ нѣ- чужда область.

§ 8.

Териториаленъ съставъ на областитѣ.

Жупи. Словѣнскитѣ области се състояли отъ други малки части, жупитѣ. Начело на жупитѣ стояли жу- итѣ, които въ политико-административно отношение и подчинени и зависими отъ областнитѣ владѣтели, зетѣ. Терминитѣ: князъ, княжество, жупанъ и жупа старо-словѣнски и се употрѣбявали отъ най-старо ме и до сега. Въ Именика на най-старитѣ български дѣтели първиятъ български владѣтель Аспарухъ се улува князъ (**кънѧзъ**)[46]. Подъ турското владичество и титла сжщо се употрѣбявала. Въ западна България зе (кнезъ, кнезове) се наричали селскитѣ кметове, а

[46] Куникъ А и баронъ Розенъ. Извѣстія, I, 126.

пъкъ башъ-кнезъ, т. е. князъ на князетѣ (кметоветѣ) се наричалъ прѣдставительтъ на българскодо население въ една околия (каза, нахия) прѣдъ турскитѣ държавни власти[47]. Титлата пъкъ жупанъ, жупа се срѣща въ най-старитѣ български каменни надписи, въ сръбскитѣ и българскитѣ хрисовули и въ Душановия законикъ[48]. Тя и до сега се запазила въ името на мѣстностьта *Жупа*, която е часть отъ Дебърската околия въ Македония, разположена по дѣсния брѣгъ на р. Черни-升升升Дринъ, южно отъ гр. Дебъръ, и която има 24 села; сѫщо се запазила и въ имената на македонскитѣ села: Жупанъ, Анаселишка околия и Жупанища, Костурска околия[49]. Византийскиятъ лѣтописецъ Кедринъ, като говори за прѣдаването на българскитѣ военачалници на византийския императоръ Василий българоубиецъ, казва, че въ Сѣръ му се прѣдставилъ и прѣдалъ и българскиятъ войвода Кракра заедно съ началницитѣ на прѣдаденитѣ тридесеть и петь крѣпости. Кракра по всѣка вѣроятность е билъ областенъ управитель, а пъкъ другитѣ началници сѫ били подчиненитѣ му жупани.[50]

Градове. Централенъ пунктъ на жупата е билъ градътъ, дѣто се намирало седалището и постоянното мѣстожителство на жупана. По името на града често се именувала и самата жупа, па даже и областьта[51]. Градове,

---

47 Мариновъ Д. Жива Старина, IV, 8.

48 Шкорпилъ К. и Х. Първата българ. столица до Абоба, 16. Законикъ Ст. Душана чл. чл. 58, 60, 74, 75, 76, 77, 94 и пр. „ Вирпински хрисовулъ, 76.

49 Кѫнчевъ В. Македония. 31, 90, 91, 260, 265, 273.

50 Cedr. II. 469. „Ἐκεῖθεν ἄρας ἦλθεν ἐν Σέραις. ἐν αἷς ἀφίκετο ὁ Κρακρᾶς μετὰ τῶν ἀρχόντων τῶν προσρυέντων λε' κάστρων, καὶ καλῶς ὑπεδέχθη“.

51 Дубровнишка грамота, 6. „или в Скопьскѫѫ хорѫ: или Прилѣпскѫѫ: или в Дѣволскѫѫ хорѫ“.

„ Вирпински хрисовулъ, 36. „И въ Прилѣпьскои области“

го укрѣпени военно-стратегични пунктове, населени или , или пъкъ само като заселени мѣста въ сегашния исълъ на думата „градъ“, въ стара България е имало ста много. Тѣ не сж служили само за прибѣжища въ учай на неприятелски нашествия въ българската държава ìа отбрана отъ тѣхъ, но още имали и голѣмо политико-ономично значение; защото и въ старо врѣме градо-гѣ били централни пунктове на старо-българската рговия; тамъ главно се работили занаятитѣ и ставали ржищата и размѣната на произведенията. Въ обще-ийския езикъ сжществува думата „градъ“[52] и отъ я, както и отъ други данни и извѣстия, се установява, арийцитѣ, още когато живѣли заедно, си служили съ адоветѣ като прибѣжища и подслонища отъ външни не-иятели. Най-старитѣ и първобитни укрѣпления били срѣдата на блатата или пъкъ върху нѣкои стръм-ни: незащищената страна се ограждала съ окопи, на-пи, плетъ и бурени[53]. Въ новото пъкъ отечество овѣнитѣ имали пълна възможность, да се запознаятъ само съ изкуственото правене на крѣпости, но още съ гражданския животъ. Трако-илирийцитѣ и слѣдъ хъ римлянитѣ били издигнали силни крѣпости въ ички стратегични пунктове на Балканския полуостровъ били покрили цѣлата страна съ цъвтещи и много-одни градове, свързани съ добри пжтища, мощни стове на търговията. Много отъ тѣхъ били унищо-ени отъ варварскитѣ народи, прѣдшественици на словѣ-тѣ, но по-голѣмата часть се запазила и словѣнитѣ ги владѣли и се настанали въ тѣхъ. Императоръ Юстинианъ юправилъ и изново основалъ осемдесетъ крѣпости и адове покрай р. Дунавъ и още шестотинъ други въ ластитѣ Дакия, Мизия, Македония, Тракия и Тесалия[54].

---

[52] Шишмановъ Ив. Д. Български прѣгледъ, год. II кн. VII, 86.
[53] Maur. Strat. XI, 5.
[54] Ковачевић и Іовановић. Историја, I, 38, 39.

Три години обаче слѣдъ смъртьта на неговия приемникъ Юстинъ II и въ царуването на Тиверий (575—582 год.), по свидѣтелството на съврѣменния лѣтописецъ, Иоанъ Ефески, всички тѣзи крѣпости и градове били въ ржцѣтѣ на словѣнитѣ, които живѣли и се разполагали съ тѣхъ като съ свои собствени[55]. Разрушенитѣ пъкъ трако-илирийски и римо-византийски крѣпости и градове, словѣнитѣ и по-кжсно българитѣ ги поправили и основали нови такива. Въ българскитѣ хрусовули, както и въ Душановия законникъ се говори за повинностьта градозидане[56]. Въ старата българска държава имало твърдѣ много градове — само рускиятъ князъ Свѣтиславъ е завладѣлъ осемдесеть, а въ голѣмата българо-византийска война се говори за твърдѣ много български градове, отъ които нѣкои: Прѣславъ, Силистра, Видинъ, София, Перникъ, Скопие, Охридъ, Прилѣпъ, Битоля, Костуръ, Сърбица, Сетина, Воденъ, Бѣръ, Енотия, Мжгленъ, Струмница, Сѣръ, Мелеиикъ, Пловдивъ и много други по Стара-планина и крайбрѣжието на Черно море, били твърдѣ силни крѣпости[57]. Всички почти сегашни български градове сжществували и въ стара България и съ малки изключения всички почти сж основани възъ основитѣ на стари трако-илирийски и римо-византийски градове. Въ Балканския полуостровъ има твърдѣ много стари римски и български разрушени градове и крѣпости, които българското население нарича *градища*.

Села. Прокопий, най-стариятъ познавачъ на южнитѣ словѣни, говори, че тѣ обитавали въ жалостни ко-

[55] Дриновъ М. С. Заселеніе, 107.
[56] Вирпин. хрисовулъ, 104.
„ Зограф. хрисовулъ, 58.
„ Законикъ Ст. Душана чл. 127.
[57] Cedr. II, 452--475.

либи, които били разпръснати на голѣмо разстояние.[58] Южнитѣ словѣни въ новото си отечество, както и въ старото, главно живѣли въ села и се занимавали съ земледѣлие и скотовъдство. Селата, както казахме, се образували отъ раздѣление на домоветѣ и затова много села имали родови имена: Новаково, Бойково, Брайково, Василево, Попово и пр. Въ стара България, както и въ сегашна имало два вида села: *единични* и *разпръснати*. Въ първитѣ домоветѣ били събрани на едно мѣсто и тѣ обикновенно били заселени въ равнинитѣ, покрай рѣкитѣ, езерата и търговскитѣ пжтища. Въ вторитѣ пъкъ домоветѣ били разпръснати и на нѣколко километра отдалечени една отъ друга. Вториятъ видъ села прѣобладавали въ стара България и били главно заселени въ планинскитѣ краища. Подобни села и сега има въ България по цѣлия сѣверенъ клонъ на Стара-планина отъ Прѣславъ до Варна,[59] въ източнитѣ Родопи и на други мѣста. Въ Сърбия голѣма часть отъ селата и сега сж разпръснъти, а сжщо и въ сѣверна Македония. Старо-българскитѣ села и изобщо южно-словѣнскитѣ не били голѣми. Отъ шестьтѣ хиландарски села, заселени въ долна Струма, Градецъ е имало 71 кжща, Мунзени 9, Лужецъ 9, Каменица 18, Кондогрица 5 и Кумица 15.[60] Не били по-голѣми и дечанскитѣ села. Отъ подаренитѣ четиредесеть и петь села на дечанския монастиръ само двѣ имали повече отъ сто кжщи, а другитѣ отъ три нагорѣ[61]. И въ врѣме на турското владичество въ България и Сърбия селата сжщо не били голѣми. Вукъ Ст. Караджичъ въ рѣчника си подъ дума село казва, че въ Сърбия голѣми села се считатъ ония, които иматъ около 100

[58] Procop. II, 336.
[59] Иречекъ К. Пжтувания, 82.
[60] Стояновић Љ. Споменикъ, III, 40—46.
[61] Новаковић Ст. Глас, XXIV, 200—203.

кжщи, а имало села и отъ петнадесеть кжщи, но най-много били ония, които иматъ отъ тридесеть до петдесеть кжщи. Селскитѣ кжщи били малки, низки, оградени съ плетъ и покрити съ слама. Тѣ се наричали „χызы“ Тази дума безъ първоначалната буква (χ) . ижа‘‘ вмѣсто хижа въ значение на селска кжща и сега се употрѣбява около Пиротъ и Трънъ, въ Високъ и Краище.[62] Въ селата главно се работило земледѣлие, и по това тѣ се различавали отъ градоветѣ. Обаче въ нѣкои села се работили и занаятитѣ самостоятелно или като второстепенъ занаятъ покрай земледѣлието. Както домътъ билъ една единица въ селото, така и послѣдното въ жупата, областьта или държавата. Както по старото наказателно право домътъ отговарялъ за извършеното прѣстжпление отъ единъ неговъ членъ, така сжщо и селото е отговаряло за извършеното прѣстжпление на неговото землище, ако не билъ извѣстенъ прѣстжпникътъ, или ако селото не искало да го прѣдаде. Поради углавната отговорность и поради разнитѣ други повинности и данъци, съ които били обложени старитѣ села, твърдѣ голѣмо значение имали тѣхнитѣ граници. Въ българскитѣ хрисовули, както и въ сръбскитѣ и грѣцкитѣ, съ голѣма точность и много подробности се означаватъ и опрѣдѣлятъ границитѣ на селата, които се наричатъ съ грѣцката дума синоръ[63] (σύνορον), която се е запазила и въ сегашния говоримъ български езикъ. Старитѣ български села, като най-малка административна единица въ старата българска държава, се управлявали отъ своитѣ старѣйшини, които, споредъ Душановия законикъ, се наричали: князе, прѣдстойници, челници, премикюри.[64] Всички спорове, които се отнасяли за селото, се разисквали и рѣшавали на селскитѣ сборове, на които

[62] Иречекъ К. Пжтувания, 79.
[63] Вирпин. хрисовулъ, 21.
[64] Законикъ Ст. Душана чл. 146.

бикновено взимали участие само домакинитѣ. Старото ългарско население, като земледѣлческо и скотовъдско, битавало въ села, които съставлявали и основата на упата и областитѣ.

Селища. Паралелно съ селата въ правно-историчнитѣ паметници се говори и за селищата, които, както и се-іта, имали лозя, ниви, воденици, планини, ливади, го-и, пасбища и точно опрѣдѣлени граници. Въ Вирпинския эисовулъ се споменува селището Василево, а пъкъ въ 'рѣховския се говори за селищата Бѣлица и Бобовци. Сж-ю и въ Рилския хрисовулъ се говори за селища. Селище е іачало: оставено и празно село, землище сгодно за ос-оваване ново село; или пъкъ мѣсто подходяще за построяане домъ за едно или нѣколко сѣмейства. Думата се-иище сжщото значение има и въ сегашния говоримъ ългарски езикъ. Въ срѣднитѣ вѣкове, врѣмената на роизвола и несигурностьта, населението много лесно се вижило и цъвтещи села или градове, поради нѣкое на-іествие на нѣкой неприятелски народъ, или друга одобна причина, запустѣвали и ставали селища и гра-ища, а пъкъ други такива се заселвали. Въ тритѣ 'рѣскавички хрисовули, съ които царь Душанъ по-арилъ разни села и недвижими имоти на Трѣска-ичкия монастиръ до гр. Прилѣпъ и които единъ лѣдъ други били издадени въ едно доста кратко рѣме[65], се говори за много селища и села, и селищата ъ първия хрисовулъ се именуватъ села въ втория или ретия. Това значи, че запустѣлитѣ села, селищата по-ъсно наново се заселили. Въ Рилския хрисовулъ едно ело се именува Селище, а друго Селица. Отъ тѣхнитѣ мена може да се заключи, че тѣ по-рано сж били селища,

---

[65] Гласникъ, XI, 130. XIII, 369. XLI, 358.

но по-късно се заселили и сѫществителнитѣ имена селица и селище станали собствени: село Селище и село Селица.

Катуни. Катунъ значи пастирско село, мѣсто дѣто обитавали скотовъдци. Катунитѣ, като скотовъдски и пастирски села, били основани въ планинскитѣ мѣстности. Кѫщитѣ имъ били много по-груби и по-примитивни отъ селскитѣ и за разлика отъ послѣднитѣ се наричали: *клѣти* и *клѣтища*. За катунитѣ се споменува въ Орѣховския хрисовулъ, а пъкъ за клѣтитѣ въ Рилския. Въ сръбскитѣ хрисовули много често се говори както за еднитѣ, така и за другитѣ. Имената на сегашнитѣ български села Катуница и Катунища, както и на много други съ сѫщитѣ имена въ Сърбия, Гърция и Епиръ, сж само блѣденъ споменъ за нѣкогл сѫществуещитѣ катуни на Балканския полуостровъ[66]. Катунитѣ не били постоянни села както земледѣлческитѣ, но повече приврѣменни, защото пастиритѣ много лесно сж мѣстили своитѣ жилища и ги построявали тамъ, дѣто имъ било по-удобно и дѣто намирали по-пространни пасбища за стадата си. Въ катунитѣ обикновено живѣли власи, остатъци отъ старитѣ римски колонисти и поромѫненитѣ тракоилирийци, които, слѣдъ като били изпѫдени отъ словѣнитѣ изъ полетата въ планинитѣ, започнали да се занимаватъ изключително съ скотовъдството, сѫщо така, както и тѣхнитѣ потомци — сегашнитѣ куцовласи и каракачани. Скотовъдцитѣ съ стадата си прѣзъ лѣтото се изкачвали по високитѣ планини, а пъкъ щомъ настѫпвала зимата, тѣ напущали планинитѣ и съ стадата си и сѣмействата слизали на зимовище въ низкитѣ мѣста, полетата, или пъкъ отивали въ краиморскитѣ мѣстности. Поради това тѣ имали двойни жилища, едни за зимѣ а

[66] Новаковић Ст. Глас, XXIV, 42.

цруги за лѣтѣ и въ Вирпинския хрисовулъ първитѣ се јаричатъ зимовища, а вторитѣ лѣтовища. Подобни жи- іища имали и земледѣлцитѣ, които, щомъ настѫпвала іролѣтьта и работното врѣме, заедно съ сѣмействата и цобитъцитѣ си слизали въ полето, дѣто се намирали іѣтнитѣ имъ жилища и нивитѣ. Слѣдъ привършането гъкъ на полскитѣ работи и прибиране на произведе- іията се завръщали въ зимнитѣ си жилища. Понеже котовъдцитѣ постоянно се движили и нѣмали за- върдени жилища, затова катунитѣ обикновено нѣмали ›прѣдѣлени граници, както селата. Сръбскитѣ крале, ı възможно е и българскитѣ, първоначално не сѫ по- царявали на монастиритѣ катунитѣ съ точно означени раници, но само тѣхнитѣ жители поименно всѣки до- іакинъ съ сѣмейството му. Обаче, вижда се, че по-късно ı скотовъдцитѣ започнали да се заселватъ на постоянно іѣстожителство и затова, по всѣка вѣроятность, въ Вир- іинския, както и въ сръбския Арханѓеловски хрисовули, атунитѣ иматъ граници. Катунитѣ сѫ били организирани акто и селата, а въпроситѣ, които се касаяли за тѣхъ, е рѣшавали на катунскитѣ сборове. Начело на кату- итѣ стояли катунскитѣ старѣйшини, които се наричали, акто и селскитѣ, князе, примикюри, прѣдстойници и елници[67]. Напуснатитѣ и запустѣли катуни се наричали: *атунище, катунища.*

§ 9.

Основание на българската държава.

Южнитѣ словѣни поради раздѣлението си на малки амостоятелни области не могли винаги успѣшно да тблъсватъ нашествията на чуждитѣ народи и затова

[67] Ibid. 50.

тѣ били покорени отъ хунитѣ, готитѣ, аваритѣ и други народи, които били организирани по-добрѣ отъ тѣхъ. Покорението на словѣнитѣ отъ чуждитѣ народи въ етнологично отношение имало голѣмо значение, защото историята ги смѣсвала съ завоевателитѣ имъ и съ името на послѣднитѣ ги отбѣлѣзвала. Въ политично пъкъ отношение туй имало така сѫщо голѣма важность, защото, като се намирали подъ чуждо владичество, не могли да се организиратъ въ една национална държава. Когато пъкъ били свободни, често нѣколко области се съединявали и встѫпвали въ съюзъ, за да отблъснатъ нѣкой външенъ неприятель, или за да завладѣятъ нѣкой градъ или область. Но, щомъ като цѣльта на съюза се постигала, тѣ прѣкѫсвали сношенията и всѣка область продължавала да сѫществува и се управлява независимо отъ другитѣ. Между южнитѣ словѣни до VII в. не се появило нѣкое лице съ широки политически планове за обединението на всички области въ една държава, нито пъкъ нѣкоя словѣнска область успѣла да се усили толко, щото да стане центъръ, около който да се присъединятъ и групиратъ и другитѣ области. Въ срѣдата на VII в. се основали двѣ южно-словѣнски държави, моравската и българската, обаче основателитѣ имъ, Само и Аспарухъ не били словѣни. Прѣдполага се, че първиятъ е билъ отъ нѣмски произходъ, а пъкъ вториятъ извѣстно е, че е билъ отъ турко-татарско потекло.

Само, основательтъ на моравската държава (622), се поставилъ начело на възсталитѣ моравски словѣни противъ аваритѣ и въ нѣколко сражения ги разбилъ и изпѫдилъ отъ Моравия и Чехия. Слѣдъ това (630) той побѣдилъ франкския краль Дагобертъ и присъединилъ къмъ държавата си князъ Дервантъ, владѣтельтъ на словѣнитѣ, които обитавали между рѣкитѣ Лобъ и Сала. Само съ голѣма енергия обединявалъ и другитѣ словѣнски области и въ него-

вото царуване; държавата му се простирала отъ рѣка Изонце до вливането на Сала въ Лабъ [68]. Но моравската държава, която при това била много кратко-врѣменна, нѣмала такъво голѣмо значение за южнитѣ словѣни, каквото е имала втората словѣнска държава, основана (679) на Балканския полуостровъ въ Мизия. Основатели на българската държава били прабългаритѣ, за чието минало нѣма точни и безспорни исторични извѣстия. Византийскитѣ лѣтописци Никифоръ и Теофанъ, като говорятъ за заселването на прабългаритѣ въ Мизия и основанието на българската държава, вкратцѣ се докоснуватъ и до миналото имъ. И двамата лѣтописци едногласно твърдятъ, че старата и велика България, отечеството и държавата на прабългаритѣ, се намирала въ областьта на Черно и Азовско море и въ басейнитѣ на р. р. Донъ и Кубанъ [69]. Възможно е, извѣстията и на двамата лѣтописци да сж вѣрни и ядката на прабългаритѣ, както и центърътъ на тѣхната държава да се намирали въ поменатата область; но ние прѣдполагаме, че тѣхнитѣ териториални владѣния ще да сж били много по-пространни и границата имъ не ще да е била много далеко отъ Дунава и византийскитѣ балкански области. Защото въ противенъ случай необяснимии би били и мжчно осжществими честитѣ (493, 499, 502, 517, 530, 535, 539, 553, 559) нашествия на прабългаритѣ отъ приазовска България въ балканскитѣ византийски области и обратното имъ завръщане въ отечеството [70]. Споредъ Дринова държавата на аваритѣ не се простирала по-далеко отъ границитѣ на унгарската равнина [71]; а пъкъ южнитѣ словѣни въ края на V в. и въ

---

[68] Срећковић П. Историја, I, 30.
[69] Niceph. 38.
 „ Theoph. II, 545.
[70] Баласчевъ Б. Бѣлѣжки, 13.
[71] Дриновъ М. С. Заселеніе, 106.

началото на VI вѣкъ обитавали въ край-дунавскитѣ области. Много мѫчно би могли да се обяснятъ отношенията на прабългаритѣ къмъ аваритѣ и словѣнитѣ, взаимнитѣ имъ борби и общитѣ имъ нашествия въ византийскитѣ балкански области, ако тѣзи три народа не били съсѣдни и вслѣдствие на това въ близки сношения. При това въ Именика на българскитѣ владѣтели се говори, че князъ Бесмѣръ три години князувалъ оттатъкъ Дунава, а пъкъ прьвъ Аспарухъ миналъ рѣка Дунавъ и се заселилъ въ Мизия[72]. Мѫчнотиитѣ, които се срѣщатъ, за да се даде безспоренъ отговоръ на тѣзи въпроси, ни заставяватъ да прѣдполагаме, че границитѣ на прабългарската държава не били далеко отъ ония на аваритѣ, словѣнитѣ и византийцитѣ и че владѣнията на Кубрата били много обширни. Слѣдъ неговата пъкъ смърть петтимата му синове си раздѣлили бащината държава, и най-стариятъ му синъ Батбайанъ по право останалъ въ праотеческата земя, вториятъ Котрагъ прѣминалъ Донъ и се заселилъ срѣщу първия, четвъртиятъ се настанилъ въ Панония, петиятъ се заселилъ въ Пентаполисъ при Равена, а третиятъ Аспарухъ, като прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ, се настанилъ въ Огъла[73]. Отъ извѣстията на Никифора и Теофана за разпадането на прабългарската държава, въпрѣки онова на Арменската география за бѣгането на Аспаруха отъ хазаритѣ[74], ние си позволяваме да мислимъ, че синоветѣ на Кубрата слѣдъ неговата смърть възъ основа принципа на колективното наслѣдване владѣтелската власть си раздѣлили бащината държава, като взели другитѣ четирма разни части, а пъкъ на Аспаруха се паднало

---

[72] Куникъ А. и бар. Розенъ В. Извѣстія, I, 128.
[73] Niceph. 38.
„ Theoph. II, 546.
[74] Златарски В. Н. Пс. LXIII, 327.

областьта отсамъ р. Днѣпъръ. Владѣнията на Аспаруха ще да сж били доста пространи и подчиненията му народъ ще да е билъ доста многоброенъ. Защото той само съ голѣма сила би могълъ да отблъсне аваритѣ на западъ и, слѣдъ като разбилъ войскитѣ на византийския императоръ Константинъ Погонатъ прѣдъ Дунава, смѣло да прѣмине сжщата рѣка и свободно и безъ никакво прѣпятствие да се спустне въ Мизия. Дѣйствително византийскитѣ лѣтописци Никифоръ и Теофанъ изрично не казватъ, че имало формално сражение и че византийцитѣ сж били разбити; обаче това ясно се установява отъ цѣлия имъ разказъ за сблъскването между българскитѣ и византийскитѣ войски прѣдъ Дунава и за отстжпването и бѣгане на послѣднитѣ[75]. Туй се потвърдява още и отъ обстоятелството, че слѣдъ стражението византийскиятъ императоръ Константинъ Погонатъ, побѣдительтъ и укротительтъ на арабитѣ, не е посмѣялъ вече да воюва съ българитѣ и да имъ прѣпятствува въ движението на югъ и

[75] Niceph. 39. „Κωνσταντῖνος δὲ ἐπειδὴ ἔγνω ὡς τὸ σκηνῶσαν τὸν Ἴστρον ἔθνος τὰ πλησιαζόντα τῆς ὑπὸ Ῥωμαίων ἀρχῆς χωρία καταθέον διαφθείρειν ἐπεχείρει, στρατὸν ὁπλίτην ἐπὶ τὴν Θρᾳκῴαν διαβιβάσας χώραν, ἔτι τε καὶ στόλον ὁπλίσας κατὰ τοῦ ἔθνους ὡς ἀμυνόμενος ᾤχετο. οἱ δὲ Βούλγαροι τῶν τε ἱππικῶν καὶ πλοΐμων τὰ πλήθη θεασάμενοι καὶ τῷ αἰφνιδίῳ καὶ ἀνελπίστῳ καταπλαγέντες πρὸς τὰ ἑαυτῶν ὀχυρώματα ἔφυγον, τέταρσιν ἡμέρας ἐκεῖσε ὑπομείναντες καὶ τῶν Ῥωμαίων μὴ δυνηθέντων αὐτοῖς πολέμῳ συμμῖξαι διὰ τὴν δυσχωρίαν τοῦ τόπου, ἀνελάμβανόν τε αὐτοὺς καὶ προθυμότεροι ἐγίνοντο. Ὁ δὲ Βασιλεὺς νόσῳ ποδαλγικῇ συσχεθεὶς καὶ ὀξυπαθήσας ἐπὶ Μεσημβρίαν τὴν πόλιν ἀπέπλει θεραπείας ἕνεκεν, προστάξας τοῖς ἄρχουσι καὶ τοῖς λαοῖς προσεδρεύειν τῷ ὀχυρώματι καὶ ὅσα πρὸς ἄμυναν τοῦ ἔθνους κατεργάσασθαι. φήμη δέ τις ἐδέδοτο τὸν βασιλέα φεύγειν μηνύουσα, δι' ἣν θορυβηθέντας οὐδενὸς διώκοντος συντόνως ἔφευγον. οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπιδόντες ἐπεδίωκον καρτερῶς, καὶ ὅσους μὲν τοῦ λαοῦ κατελάμβανον ἀνῄρουν, πλείστους δὲ καὶ ἐτραύματιζον.
„ Theoph. II, 549.

настаняването имъ въ Мизия. Аспарухъ прѣминалъ рѣка Дунавъ, покорилъ мизийскитѣ словѣни, които срѣщналъ на пжтя си къмъ областьта на Варна, и тамъ споредъ Теофана и Никифора окончателно се настанилъ съ войската си. Отъ тамъ прабългаритѣ разпространявали по всички направления мизийскитѣ си владѣния, като покорили съсѣднитѣ словѣни, сѣверитѣ и другитѣ седемь или шесть словѣнски рода, които и обложили съ данъкъ[76]. Слѣдъ като достатъчно си разширили държавата и се усилили и заякнали чрѣзъ покоренитѣ словѣни, които между другото били длъжни да даватъ на прабългаритѣ военна помощь, както порано давали и на аваритѣ, тѣ започнали да прѣминаватъ Стара-планина и да навлизатъ въ Тракия, дѣто унищожавали византийскитѣ градове и села и заробвали жителитѣ имъ. Византийскиятъ императоръ, безсиленъ да ограничи нашествията на българитѣ въ държавата си и неприготвенъ да прѣмине Стара-планина и да ги разбие въ самото имъ гнѣздо, се принудилъ (679) да сключи съ тѣхъ договоръ съ задължение да имъ плаща годишенъ данъкъ[77]. Мирниятъ договоръ, който сключили византийскиятъ императоръ Константинъ Погонатъ и българскиятъ князъ Аспарухъ, билъ основниятъ камъкъ на новата българска балканска държава, защото съ него Византия се отказала отъ претенциитѣ си на заетата и завладѣна отъ българитѣ територия, Мизия, и официално ги признала за самостоятелна и независима държава. Прѣдвиждали ли сж, знаели ли сж князъ Аспарухъ и императоръ Константинъ, какво велико дѣло извършатъ съ сключването на мирния договоръ? Безспорно не! Първиятъ се задоволявалъ съ побѣдитѣ си и се радвалъ на по-

---

76 Ibid. 40.
„ „ 549.
77 Ibid.

еното злато и скжпоцѣни дрехи; а пъкъ вториятъ мислилъ туй именно злато да деморализира новия си приятель и дъ това чрѣзъ дипломацията и меча да свърши и съ него , както и съ много други подобни варвари. Но послѣдцитѣ обстоятелства не оправдали надеждитѣ на витийцитѣ. и затова византийскиятъ лѣтописецъ Теоъ слѣдъ повече отъ единъ вѣкъ, като говори за вия българо-византийски договоръ, чиято извънредна кность правилно схваналъ, ядовито се извиква: „чудно йствително бѣше за далечнитѣ и близкитѣ да чуятъ, онзи, който покори всички, които сж и на изтокъ и западъ, и на сѣверъ и на югъ, бѣ побѣденъ отъ ьсния и новоявилиятъ се народъ“ [78].

Българската държава не е била дѣло на диплома-та, нито пъкъ била основана по нѣкой прѣдварино добрѣ обмисленъ планъ; напротивъ тя е била дание на случая и обстоятелствата, както и много ги събития. При основанието на българската държава, освѣнъ личната способность на князъ Аспаруха, алната висота и силната военна организация на прагаритѣ, твърдѣ много сж спомогнали и благоприятѣ обстоятелства. Византийцитѣ били изтощени отъ пояннитѣ азиятски войни, та не могли да иматъ доста-но военни сили да воюватъ съ българитѣ и да ги лъснатъ задъ р. Дунава. Тѣ мислили, че и тѣзи варвари, то аваритѣ, хунитѣ и други варварски народи слѣдъ тко врѣме или ще се деморализиратъ и сами ще се разкатъ, или пъкъ чрѣзъ високата византийска култура и ю-византийското християнство лесно ще бждатъ придинени къмъ империята и погърчени. Аваритѣ пъкъ

---

78 Theoph. I, 550. Θαυμαστὸν γὰρ ἦν ἀκοῦσαι τοὺς μακρὰν τοὺς ἐγγύς, ὅτι ὁ πάντας ἑαυτῷ ὑποτελεῖς καταστησάμενος, τοὺς κατὰ τὴν ἕω καὶ δύσιν καὶ ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν ὑπὸ τοῦ χροῦ καὶ νεοφανοῦς ἔθνους ἡττήθη“.

били изгубили голѣмото си влияние върху балканскитѣ народи и въ врѣме на основанието на българската държава били заети съ усмирението на възстаналитѣ моравски словѣни. Тѣ напълно били замѣстени отъ крѣпкитѣ българи, които, благодарение на обстоятелствата, били по-щастливи отъ всички свои прѣдшественици. Словѣнитѣ, поради раздѣлението на малки области, били негодни държавни организатори; но затова пъкъ тѣ били отличенъ материялъ за една крѣпка и силна държава, само че между тѣхъ нѣмало човѣкъ съ енергия, за да обедини разнитѣ словѣнски части въ едно политически организирано цѣло. Такъвъ многожеланъ и необходимъ човѣкъ се явилъ въ лицето на българския князъ Аспарухъ, който слѣдъ като турилъ основата на българската държава, която имала грамадно значение за сѫдбинитѣ на балканскитѣ народи, съ голѣма енергия започналъ обединението на словѣнскитѣ области, което съ по-голѣма или по-малка интензивность продължили и неговитѣ наслѣдници.

§ 10.

Общъ прѣгледъ върху обединението на словѣнскитѣ области.

Историчнитѣ извѣстия за основанието на българската балканска държава и за нейното разпространение и разширение много сѫ оскѫдни и недостатъчни. Освѣнъ това и тѣзи оскѫдни данни, по нашето мнѣние, не трѣбва да се приематъ съ абсолютна вѣра, защото малцина отъ историцитѣ сѫ били очевидци на събитията, за които говорятъ, а повечето се извѣстявали и освѣдомявали отъ други лица. При туй не сѫ изключени и случаитѣ, дѣто византийскитѣ историци, най-главнитѣ извори на българската история, да прѣиначаватъ историчнитѣ факти, под-

буждани отъ национално честолюбие, или за да угодятъ на византийскитѣ императори, главнитѣ дѣйци въ много отъ събитията, въ които българитѣ взимали участие. Затова, по нашето мнѣние, при изучване българската правна история заключенията дѣйствително трѣбва да се правятъ възъ основа на историчнитѣ извѣстия, но винаги въ свръзка съ съвокупностьта на обстоятелствата.

Ние мислимъ, че Аспарухъ прѣминалъ р. Дунавъ само съ военнитѣ си сили, и то главно съ завоевателни цѣли, ако не и за плячка, както и по-рано сж правили прабългаритѣ и другитѣ варварски народи. Но извънредното стратегично положение на мѣстностьта, въ която той съвсѣмъ случайно попадналъ, не могло да избѣгне наблюдателното военно око на Аспаруха. — За това той, както едногласно твърдятъ и двамата лѣтописци, Теофанъ и Никифоръ, окончателно се заселилъ тамъ, защото намѣрилъ мѣстностьта за безопасна и укрѣпена отзадъ съ рѣката Дунавъ, а отпрѣдъ и отъ странитѣ съ клисури и Черно море.[79]) Слѣдъ туй той прѣнесълъ тамъ и централното държавно управление и съ голѣма енергия започналъ обединението на околнитѣ малки словѣнски области къмъ държавата си. Новоснованата българска държава била прѣвъзходенъ центъръ, около който могли да се групиратъ словѣнскитѣ области; защото тя разполагала съ много и добрѣ организирани военни сили и защото прабългаритѣ имали много по-ясни, по-опрѣдѣлени и по-напрѣдничави идеи за държавното устройство и управление, отъ колкото южнитѣ словѣни. Тѣ знаяли за цѣлокупностьта

[79] Niceph. 40. Theoph. I, 549. „καὶ ἐλθόντες ἐπὶ τὴν λεγομένην Βάρναν πλησίον Ὀδυσσοῦ καὶ τοῦ ἐκεῖσε μεσογαίου. τὸν τόπον ἑωρακότες ἐν πολλῇ ἀσφαλείᾳ διακείμενον, ἐκ μὲν τῶν ὄπισθεν διὰ τοῦ Δουναβίου ποταμοῦ, ἔμπροσθεν δὲ καὶ ἐκ πλαγίων διὰ κλεισουρῶν καὶ τῆς Ποντικῆς θαλάσσης“.

- затова държавні
купни и не се разпръс
тивъ, сѫществувало нач
ване владѣтелската влас
нове на владѣещата дı
области се дѣлили на
сè по-безсилни и не би
голѣмо съпротивление з
гаритѣ и обединението и
Но въпрѣки това обеди
срѣщало много и мѫчн(
които най-главни били: на
децентрализацията и непрі
противление на силната вı
словѣни живѣли въ мал
сими области. Тѣ не зна:
държава и присъединени(
ограничение на тѣхната
туй могло да стане само
били такива завоеватели, ı
ритѣ и византийцитѣ. Дѣ
политични яреми и влад:
вѣстна разлика и, по вс
ятъ ще да е билъ по-л
измѣнявало неговия хара

лѣдватъ, до като не заставили послѣдния имъ хаганъ 'еодоръ да се засели нѣкждѣ около Виена и докато кончателно не ги унищожили[80]. Византийцитѣ безспорно е били свирѣпи като аваритѣ. Обаче тѣхниятъ строгъ онархизъмъ, прѣмото имъ докосване до социалнитѣ и ържавно-правни наредби на словѣнитѣ, прѣзирането имъ ато варвари и идолопоклонци, както и нахалното натрапане на християнството съ явна пропагандична цѣль, ги равили омразни на послѣднитѣ. Отъ запазенитѣ извѣтия за отношенията на прабългаритѣ къмъ словѣнитѣ оже да се заключи, че тѣ сравнително ще да сж били ного по-добри и по-хуманни отъ другитѣ два народа. Ірабългаритѣ, които културно не стояли по-високо отъ ловѣнитѣ, били вѣротърпими, защото и тѣ сами не ж имали строго опрѣдѣлена вѣра. Уважавали социалитѣ и и правни наредби на словѣнитѣ, оставяли ги съвѣмъ самостоятелно да се управляватъ отъ своитѣ мѣстни ладѣтели и се задоволявали само да признаватъ върховната власть на българскитѣ владѣтели, да плащатъ анъкъ и да имъ помагатъ въ военнитѣ походи. Но за ловѣнитѣ и туй положение било нетърпимо, защото е накърнявала тѣхната пълна самостоятелность и независимость, та затова, колчимъ имъ се удавалъ сгоденъ лучай, се опитвали да се освободятъ отъ българското ладичество. Само силната българска военна организания и крѣпката ржка на българскитѣ владѣтели могли а ги държатъ обединени къмъ българската държава, собено въ началото, до като тѣ не станали часть тъ моралната цѣлость на българския народъ. Но мжчотиитѣ, които сепаратичната наклонность на словѣнитѣ племенното имъ държавно устройство създавали на

---

[80] Вж. нашата статия Крумовитѣ закони. Списание на юр. друство г. IV, кн. VII и VIII, 313.

българското обединително дѣло, щѣха да бждатъ прѣодолени и по-лесно, и по-скоро, ако на пжтя не бѣше се изпрѣчила гигантската сила на византийската държава. Само послѣдната попрѣчила на българитѣ до край да изпълнятъ мисията си и да образуватъ една велика българска държава, съставена отъ всички южни словѣни. Византийцитѣ считали за свои собствени словѣнскитѣ области, особено македонскитѣ и тракийскитѣ. Затова, колчимъ българитѣ се опитвали да присъединятъ нѣкоя область, тѣ считали това за нарушение на сувереннитѣ имъ права и ако обстоятелствата имъ позволявали и не ги застрашавала отъ друга страна нѣкоя грозна опастность, тѣ имъ обявявали война. Българитѣ изпохабили жизненитѣ си сили въ борбитѣ си противъ вийзантицитѣ. Послѣднитѣ отъ държавно-политична гледна точка били напълно оправдани, защото увеличаването на българитѣ ставало на тѣхна смѣтка и било причина за тѣхното омаломощаване и обезсилване. Прочее за българитѣ било ясно, че за да могатъ да образуватъ голѣма българска държава, въ чийто съставъ би влѣзли всички южни словѣни, необходимо нуждно било България да бжде толкова силна, че съ едната си ржка здраво да държи прикована Византия на цариградскитѣ стѣни, а съ другата смѣло и бързо да обединява словенскитѣ области. Такъвъ благоприятенъ за българитѣ моментъ настжпилъ въ царуването на Крума. Но България тогава още не била достигнала до оная културна и морална висота, че напълно да замѣсти изпждената отъ Европа Византия и да образува на Балканския полуостровъ една голѣма словѣнска държава. Вторъ подобенъ моментъ настжпилъ въ царуването на Симеона. Тогава България била страна културна и богата, имала своя писменность и била центъръ и стоварище на всѣсвѣтската търговия. Но за обадинението на всички южни

словѣни къмъ българската държава вече било късно. Защото сръбскитѣ и хърватскитѣ словѣни били вече достигнали пълното си обособление и били образували силни самостоятелни държавни центрове. Националното имъ съзнание и политичната самостоятелность до толкова били се развили, че, подпомагани и подстрѣкавани отъ византийцитѣ, тѣ не могли да се откажатъ отъ тѣхъ и да се слѣятъ съ българитѣ въ единъ народъ. Затова именно всичката дѣятелность и трудове на българскитѣ царе Симеонъ и Самуилъ въ това направление останали безуспѣшни. Както се вижда отъ този кратъкъ и общъ прѣгледъ, обединението на словѣнскитѣ области, поради мѫчно-съвладимитѣ трудности, които се изпрѣчвали на пѫтя, вървѣло бавно и мѫчно. За да се получи по възможность една по-ясна картина за него, ние въ кратки черти ще прослѣдимъ неговото развитие въ царуването на тритѣ най-важни български династии отъ първата епоха: Дуло, Крума и Шишмана.

§ 11.

Обединение на словѣнскитѣ области отъ династията на Дуло.

Князъ Аспарухъ, слѣдъ като прѣминалъ р. Дунавъ, въ движението си на югъ покорилъ мизийскитѣ словѣни, които срѣщалъ на пѫтя си и между които изрично се споменуватъ сѣверитѣ и другитѣ седемь или по-вѣрно шесть словѣнски рода. Първитѣ изселилъ отъ старитѣ имъ жилища прѣдъ Верегавската клисура и ги заселилъ на изтокъ, за да защищаватъ близкитѣ до византийцитѣ български земи, а пъкъ другитѣ си запазили старото мѣстожителство на западъ. Професоръ В. Н. Златарски мисли, че прабългаритѣ встѫпили въ съюзни отношения съ мизийскитѣ словѣни и че между тѣзи два народа

нѣмало побѣдители и побѣдени[81]. Съ това мнѣние не сме съгласни, защото и двамата византийски лѣтописци Никифоръ и Теофанъ изрично говорятъ, че прабългаритѣ покорили съсѣднитѣ имъ мизийски словѣни, прѣмѣстили на изтокъ само сѣверитѣ, а другитѣ оставили на мѣстата имъ на западъ, обложили всички съ данъкъ и заповѣдали на източнитѣ, сѣверитѣ, да пазятъ съсѣднитѣ на византийцитѣ български области, а пъкъ на западнитѣ, шестьтѣ рода, да пазятъ границата отъ аваритѣ[82]. Съ първия българо-византийски договоръ, сключенъ между князъ Аспаруха и императора Константинъ Погонатъ (679), между другото ще да е била утвърдена и българо византийската граница, и по всѣка вѣроятность, тя била поставена по върховетѣ на Стара Планина. На западъ пъкъ Аспарухъ се ползувалъ съ пълна свобода на дѣйствие. Споредъ поменатитѣ двама лѣтописци, западната граница на новооснованата държава я дѣлила отъ Авария която споредъ Дриновъ се намирала въ днешна Унгария. Отъ тамъ по течението на рѣкитѣ Дунавъ и Цибъръ минавала по Берковската планина и, възможно е, да е съвпадала съ съществуещия сега старъ окопъ, който се намира въ западна България, върви на сѣверъ къмъ р. Дунавъ и се свършва при гр. Ломъ. Ние прѣдполагаме, че на сѣверъ българската държава въ царуването на Аспаруха обимала днешна Ромѫния или голѣма часть отъ нея. На изтокъ пъкъ тя се простирала до р. Днѣпъръ въ сегашна Русия и отъ тамъ вървѣла по брѣговетѣ на Черно-Море и безъ нѣкои крайморски укрѣпени градове се свършала при устието на р. Камчия. Приемникъ и наслѣдникъ на Аспаруха, както споредъ византийскитѣ извори, така и споредъ

[81] Златарски В. Н. Студии Пс. LXIII, 336.
[82] Niceph. 40.
. Theoph. I, 549.

Именика на българскитѣ владѣтели, билъ князъ Тервелъ. Въ царуването на този храбъръ и мждъръ владѣтель младата българска държава била въ цъвтеще положение. Тервелъ ималъ силна и добрѣ организирана войска, съ която (718) нападналъ арабитѣ, които (717—718) съ 180,000 войници и 2,600 военни и транспортни кораби обсаждали Цариградъ, разбилъ ги, както никой до тогава, и спасилъ византийската столица отъ неминуема катастрофа, защото разбититѣ араби слѣдъ това веднага дигнали обсадата[83]. Но прѣди това Тервелъ се намѣсилъ и въ византийскитѣ династични борби, като (705) се съгласилъ да помогне на Юстиниана II, нареченъ Ринотлитъ, да си възвърне бащиния царски прѣстолъ съ условие, да му даде за жена дъщеря си отъ първия бракъ, да му отстжпи часть отъ византийската държавна територия и да му даде и много други подаръци въ дрехи и пари[84]. И дѣйствително Юстинианъ слѣдъ повторното си възкачване на царския прѣстолъ точно изпълнилъ задълженията си. Той между другото отстжпилъ на Тервеля областьта „Загорие", която се простирала между старата и първа българо-византийска граница и стария окопъ, сега нареченъ Еркесия, който захваща отъ Черно-Море при лагунитѣ на Бургаския заливъ и отъ тамъ върви до срѣдното течение на Марица около сегашния градъ Търново-Сейменъ[85]. Тервелъ безспорно разширилъ държавата си и къмъ другитѣ направления, но за това нѣмаме извѣстия. Разпространението и увеличението на

[83] Theoph. I, 611.
[84] „ „ 573.
„ Niceph. 47, 48.
[85] Иречекъ К. Пжтувания, 682—686.
„ Cedr. I, 780. „Ἰουστινιανὸς τὸ δεύτερον ἔτη ς'. παραλαβὼν τὴν βασιλείαν, δῶρα πολλὰ δοὺς τῷ Τέρβελι καὶ βασιλικὰ σκεύη καὶ χώραν τῆς Ῥωμαίων γῆς κόψας τὰ νῦν λεγόμενα Ζαγόρια, ἀπέλυσεν αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ".

българската държавна територия винаги ставало чрѣзъ обединението на словѣнскитѣ области. Но какво е било положението на словѣнитѣ въ българската държава? Професоръ В. Н. Златарски възъ основа на цитираното по-горѣ негово мнѣние за съюзния договоръ между прабългаритѣ и словѣнитѣ, мисли, че послѣднитѣ били главенъ факторъ при основанието на българската държава и че въ втората половина на VIII в. между двата главни елемента — прабългаритѣ и словѣнитѣ — сѫществувала борба за равноправно участие въ държавното управление и национално прѣобладаване[86]. Ние се осмѣляваме да сме на противно мнѣние по този въпросъ и мислимъ, че словѣнитѣ заимали положение на подчинени и покорени и че тѣ, като такива, изобщо били отстранени отъ централното управление. Това положение траяло до тогава, до когато сѫществувала рѣзка етнологична разлика между тѣзи два елемента въ българската държава и до когато не била изгладена разликата между побѣдители и побѣдени, завоеватели и покорени. Византийскитѣ лѣтописци говорятъ и за съучастието на словѣнитѣ въ българскитѣ военни походи[87]. Това е вѣрно, защото словѣнитѣ, като подчинени, били длъжни да пълнятъ редоветѣ на българската войска, както правили и когато били подъ властьта на хунитѣ, аваритѣ, византийцитѣ и другитѣ народи. Че словѣнитѣ само по неволя и по принуждение взимали участие въ българскитѣ войни, това се установява отъ факта, че тѣ се забѣлѣзватъ между българскитѣ войски, само когато българската държава била крѣпка и когато на българския владѣтелски прѣстолъ седѣлъ владѣтель, каквито били Аспарухъ, Тервель, Телецъ, Крумъ и др. Но когато българската държава отслабвала, и юздитѣ на държав-

---

[86] Златарски В. Н. Студии Пс. LXIII, 340.
[87] Theoph. I, 573, 668.
. Niceph. 78.

ното управление държала немощна владѣтелска ржка, словѣнитѣ веднага гледали да се възползуватъ отъ случая и да се отцѣпятъ отъ българската държава, както станало слѣдъ поражението на българския владѣтель Винехъ отъ византийския императоръ Константинъ. Тогава двѣстѣ и осемь хиляди словѣни се отцѣпили отъ българската държава и се заселили въ Азия около р. Артана[88]). Сжщото направили и Браничевската и Тимокската области слѣдъ Крумовата смърть. Крумъ, за да докаже на словѣнитѣ, колко той е силенъ и сжщоврѣменно и колко е строгъ спрѣмо неприятелитѣ си, слѣдъ побѣдата му надъ византийския императоръ Никифоръ (811) заповѣдаль да отрѣжатъ главата на послѣдния и да я окачатъ на едно дърво, на което стояла нѣколко дни. Слѣдъ това разпоредилъ да се очисти и посреби черепа и заповѣдалъ на словѣнскитѣ князе да се черпятъ съ него[89]. Колкото пъкъ се касае за вжтрѣшнитѣ български раздори и династически борби прѣзъ втората половина на VIII в., по нашето мнѣние, не е била причина борбата на прабългари и словѣни за равноправность и национално прѣобладаване, но военнитѣ несполуки на българитѣ. Послѣднитѣ съ национална гордость се считали за главенъ факторъ на Балканския

[88] Niceph. 77. „Χρόνων δὲ οὐκ ὀλίγων διελθόντων, Σκλαβηνῶν γένη τῆς ἑαυτῶν μεταστάντα γῆς φυγάδες διαπερῶσι τὸν Εὔξεινον. συνετέλει δὲ αὐτῶν τὸ πλῆθος ἄχρι καὶ εἰς ἀριθμὸν ὀκτὼ καὶ διακοσίας χιλιάδας. καὶ πρὸς τὸν ποταμὸν ὃς Ἀρτάνας καλεῖται αὐτοὶ κατοικίζονται".

„ Theoph I, 667. „Σκλάβων δὲ πολλῶν ἐκφυγόντων, προσερρύησαν τῷ βασιλεῖ οὕς κατέστησεν ἐπὶ τὸν Ἀρτάναν".

[89] Theoph. I, 764. „Τὴν δὲ Νικηφόρου κεφαλὴν ἐκκόψας ὁ Κροῦμος ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου ἡμέρας ἱκανάς, εἰς ἐπίδειξιν τῶν ἐρχομένων εἰς αὐτὸν ἐθνῶν καὶ αἰσχύνην. μετὰ δὲ τοῦτα λαβὼν αὐτὴν καὶ γυμνώσας τὸ ὀστοῦν. ἄργυρὸν τε ἐνσύδας ἔξωθεν, πίνειν εἰς αὐτὸ τοὺς τῶν Σκλαβίνων ἄρχοντας ἐποίησε, ἐγκαυχώμενος".

полуостровъ прѣзъ първия вѣкъ на българската държава и съ небрѣжность, дори прѣзрѣние гледали на Византия, която били побѣдили, обложили съ данъкъ и спасили отъ арабитѣ. Сега пъкъ, когато сѫщата тази Византия така жестоко ги поразила, че рискували да се изгубятъ и като народъ, и като държава; тѣ, безъ да взиматъ прѣдъ видъ подобреното ѝ положение и безъ достатъчно да оцѣнятъ неоспоримитѣ способности на заклетия си врагъ, византийския императоръ Константинъ V, и като си припомняли щастливитѣ врѣмена на Дуловци, мислили, че единствената причина на военнитѣ несполуки и прѣдстоещата опасность били неспособнитѣ имъ владѣтели. Това обвинение дѣйствително не било съвсѣмъ неосновително, но пакъ и некадърностьта на българскитѣ владѣтели не била единствената причина на военнитѣ несполукипротивъ византийцитѣ. Затова, като правилно оцѣнявали критичнитѣ и сѫдбоносни моменти, възставалипротивъ единственитѣ споредъ тѣхъ виновници, владѣтелитѣ, и въ раздразнението си нѣкои отъ тѣхъ убили, други детронирали, а трети не се стѣснили да обвинятъ въ прѣдателство, както е случаятъ съ Савина. Че военнитѣ несполуки на българитѣ противъ византийцитѣ сѫ единствената причина на вѫтрѣшнитѣ раздори и династични борби, се установява и отъ факта, че тѣ веднага прѣстанали, щомъ на българитѣ се усмихнало щастието на бойното поле и щомъ се възкачили на владѣтелския прѣстолъ способни и войнствени владѣтели, каквито сѫ били Кардамъ и Крумъ.

§ 12.

Обединение на словѣнскитѣ области отъ Крума и неговата династия.

Крумъ. Князъ Крумъ направилъ първия най-сериозенъ опитъ да обедини всички словѣнски области подъ

'а владѣтелска власть и да образува една велика бъл-
:а държава на Балканския полуостровъ. Въ неговия
гиченъ планъ влизало и завладяването на византий-
столица, Цариградъ и унищожението на византий-
държава въ Европа. За изпълнение на плана
ій си служилъ както съ дипломация, тъй и съ груба
Крумъ вѣщо се възползувалъ отъ унищожението
іарската държава отъ франкитѣ и по миренъ начинъ
дѣлъ нейната източна половина и присъединилъ
държавата си всичкитѣ словѣнски, аварски и пра-
ірски области, които се намирали тамъ заедно съ
кската и Браничевската область. Слѣдъ като се уси-
на западъ, той обърналъ погледитѣ си на юго-из-
къмъ византийската държава, и неговитѣ войски
се явили въ струмската долина и подиръ кърво-
итно сражение завладѣли гр. София[90]. Блѣскавата
обѣда въ сражението съ византийския императоръ Ни-
ръ (811), въ което послѣдниятъ падналъ убитъ и на-
илитѣ слѣдъ това безредици въ византийската държава
рѣдоставили на пълно разположение цѣла Тракия до
итѣ на Цариградъ. Той безъ особено съпротивление
дѣлъ Пловдивъ, Стара-Загора, Одринъ и всички
пени градове по брѣговетѣ на Черно Море, които
огава не се намирали въ владѣние на българитѣ[91].
ъ въодушевенъ отъ блѣскавитѣ си военни и поли-
сполуки и убѣденъ въ своитѣ сили и въ сла-
та на византийцитѣ, рѣшилъ да изпълни и крайната
на плана си — да усвои Цариградъ. Но въ срѣ-
на приготовленията си за този великъ военъ по-
внезапно се поминалъ (814).

---

[90] Theoph. I, 752.
. Cedr. II, 36.
[91] Theoph. I, 772, 786, 778.

Омортагъ. Наслѣдникътъ на Крума, князъ Омортагъ се отказалъ отъ плановетѣ на баща си да усвои Цариградъ и сключилъ съ византийския императоръ Лъвъ тридесетгодишенъ миръ[92]. Той, както се установява отъ единъ каменен надписъ, воювалъ противъ маджаритѣ и други варварски народи около р. Днѣпъръ, додѣто, както казахме, се простирала българската държава още въ царуването на Аспаруха[93]. Слѣдъ това Омортагъ обърналъ погледитѣ си на западъ, покорилъ Тимокската и Браничевската областъ, които слѣдъ смъртьта на Крума (818) били се присъединили къмъ държавата на франкитѣ, и подиръ това българската войска се спуснала по течението на р. Драва и покорила Панония.

Пресиямъ. Князъ Пресиямъ наслѣдилъ чича си Маломиръ, третиятъ синъ и прѣмия наслѣдникъ на Омортага, който въ краткото си царуване, вижда се, че се занимавалъ само съ вжтрѣшното устройство на държавата. Пресиямъ развилъ голѣма дѣятелность въ обединението на словѣнскитѣ области и въ това отношение може да се сравни съ Крума, Бориса и Симеона. Той, като се осигурилъ съ миренъ договоръ отъ византийцитѣ и франкитѣ, завладѣлъ македонскитѣ крайвардарски области и Моравската областъ и по този начинъ се доближилъ до сръбскитѣ области, които се намирали въ малкото пространство между дѣсния брѣгъ на р. Ибъръ до гр. Митровица, Мокра планина и р. р. Лима и Дринъ. Князъ Пресиямъ цѣли три години безуспѣшно воювалъ (ок. 836—839)[94], за да покори сърбитѣ.

Борисъ. Наслѣдникътъ и синътъ на Пресияма, князъ Борисъ, подъ прѣдлогъ да отмъсти на сърбитѣ за не-

92 Cedr. II, 86.
93 Златарски В. Н. Студии, Пс. LXIII, 95.
94 Constant, Proph. III, 155.

:пѣхитѣ на баща си, а въ дѣйствителность съ цѣль, да ı покори и завладѣе, нападналъ ги и слѣдъ люти сраения, въ които не билъ по-щастливъ отъ баща си, се ›инудилъ да сключи съ тѣхъ миренъ договоръ, като ‹щеврѣменно имъ оспорвалъ самостоятелностьта[95], за ı има поводъ повторно да ги нападне и покори. Неусѣхътъ на българитѣ билъ успѣхъ за сърбитѣ, които ѣдъ това присъединили и нѣкои отъ околнитѣ ›ласти и по този начинъ се приготвили за лютата ›рба, която имъ прѣдстояла да водятъ противъ българитѣ за запазване политичната си самостоятелность. Борисъ билъ по-щастливъ въ завоеванията си на югъ. Той :зъ никакво съпротивление разширилъ своитѣ македонски владѣния и българската граница се разширила :жду гр. гр. Струмница и Солунъ, но не далеко отъ ›рвия градъ. Източна Албания, която тогава била засе:на съ словѣни, сѫщо принадлежала на българитѣ и :йното завоюване сѫщо било дѣло на Бориса[96]. Той › миренъ начинъ и чрѣзъ договоръ получилъ отъ византийцитѣ областьта Загорие[97], сѫщата оная, която ›стиниянъ II Ринотлитъ билъ по-рано подарилъ на :рвеля но която, вижда се, по-късно византийцитѣ ıкъ усвоили.

Симеонъ. Царь Симеонъ, както и князъ Крумъ, си ›ставилъ за задача да основе една голѣма българска ›ржава съ столица Цариградъ, въ чийто съставъ да :изатъ всички южни словѣни и балкански народи, като ‹щеврѣменно замѣсти византийския владѣтель въ прата му на източенъ императоръ. За реализиране на :ана си той вѣщо се възползувалъ отъ настаналитѣ

---

[95] Ibid.
[96] Theoph. Bulg. Arch. IV, 201, 205.
[97] Cedr. II, 151.

безредици въ византийската държава слѣдъ смъртьта на византийския императоръ Лъвъ (912) и въ този моментъ се опиталъ чрѣзъ омѫжване на дъщеря си за малолѣтния византийски императоръ Константинъ да добие абсолютно влияние въ Цариградъ[98]. Но добрѣ скроениятъ му планъ билъ разбранъ и осуетенъ главно отъ византийския адмиралъ, а по-късно императоръ Романъ Лакапенъ, който омѫжилъ дъщеря си за Константина Порфироченита, провъзгласилъ се за съуправитель и главно чрѣзъ насъскване на чуждитѣ народи противъ българитѣ успѣлъ да парализира и осуети дѣйствията на Симеона за прѣвземането и завладѣването на Цариградъ съ вορѫжена сила. Но за неуспѣха на Симеона да стане българо-византийски императоръ отъ чисто българска национална и държавно-правна гледна точка едва ли трѣбва да се съжалява, защото още културно и национално незаякналитѣ български владѣтели, а при това и заблудени отъ римо-византийското християнство, лесно могли да се изродятъ въ гръцки василевси (βασιλεῖς). както станало съ римскитѣ императори и съ много други византийски владѣтели отъ чуждъ и негръцки произходъ. Симеонъ завладѣлъ голѣма часть отъ Тракия, останалитѣ македонски области до морскитѣ брѣгове съ изключение на гр. Солунъ, цѣла Тесалия, Епиръ и Албания до Адриатическото море. Въ своята обединителна политика той се допрѣлъ и до сръбскитѣ племена, които по-рано прѣдшественицитѣ му Пресиянъ и Борисъ безуспѣшно се мѫчили да присъединятъ къмъ държавата си. Сърбитѣ не могли да се противятъ на Симеона, ала и да се слѣятъ съ другитѣ словѣни въ едно национално цѣло подъ името българи било много трудно, защото, както казахме тѣ били образували

[98] Златарски В. Н. Писм. на патр. Ник. Мистика, Мсб. X, 424, 428. XI, 44.

доста силни държавни центрове и националното имъ съзнание бѣше вече се развило. При това много попрѣчили и интригитѣ на византийцитѣ. Царъ Симеонъ употрѣбилъ всички мирни и насилствени срѣдства, за да се слѣятъ за винаги сърбитѣ въ единъ народъ съ другитѣ български словѣни и да сж подъ българската държавна власть. Той може би щѣше да успѣе, ако бѣше живѣлъ по-дълго врѣме и ако наслѣдникътъ му достойно бѣше го замѣстилъ и бѣше продължилъ неговата политика. Хумскиятъ сръбски князъ Михаилъ Вишевичъ признавалъ върховната власть на Симеона, но загорскиятъ князъ Петъръ Гойниковичъ, който билъ по-силенъ отъ първия, не само отказалъ да направи това, но въ договоръ съ византийцитѣ нападналъ българската държава. Царь Симеонъ за да подчини и тази область взелъ страната на претендента на загорския княжески прѣстолъ Павле Брановичъ и изпратилъ българска войска подъ началството на войводитѣ Тодоръ Зигрица и Мармай, които хванали Петра и вързанъ го завели въ България, а възкачили на прѣстола претендента Павле, който призналъ върховната власть на българския царь и му плащалъ данъкъ. Слѣдъ този успѣхъ и сръбскитѣ области били вече приъединени къмъ България. Но подиръ четири години сжщиятъ този Павле се обявилъ противъ българитѣ и признавалъ върховната власть на византийцитѣ. Тогава пъкъ Симеонъ помогналъ на претендента на загорския прѣстолъ Захарий Прибиславовичъ, който съ български войски детрониралъ Павла и се възкачилъ на загорския прѣстолъ, като признавалъ българската върховна власть. Но скоро пакъ по интригитѣ на Византия и Захарий се отметналъ отъ българитѣ и се присъединилъ къмъ хърватския князъ Томиславъ, който билъ неприятель на българитѣ. Българскиятъ царь изпратилъ пакъ воево-

дитѣ си Тодоръ Зигрица и Мармай съ голѣма войска, за да накажатъ отметника и да покорятъ областьта му. Захарий обаче разбилъ българската войска и живи хваналъ воеводитѣ й, заклалъ ги и главитѣ имъ изпратилъ въ Цариградъ. Царь Симеонъ, който съ голѣма послѣдователность прѣслѣдвалъ изпълнението на плана си, изпратилъ втора войска подъ началството на войводитѣ Книмъ, Имникъ и Ичвокли, подъ прѣдлогъ да накажатъ отметника и да възкачатъ на прѣстола претендента Часлава Клонимировича, а въ сѫщность да покорятъ окончателно сръбската загорска область. Захарий прѣдъ силната българска войска избѣгалъ въ Хърватско, а българитѣ сити отъ непостоянството на сръбскитѣ князе, отказали да поставятъ на загорския княжески прѣстолъ претендента Часлава, когото заедно съ много други сръбски старѣйшини изпратили въ България, а страната (924) окончателно покорили [99]). Царь Симеонъ се опиталъ да покори и хърватитѣ, но билъ отблъснатъ [100]. Съ присъединението на сръбскитѣ области Симеонъ изпълнилъ тази часть отъ плана си, обаче не за дълго, защото слѣдъ неговата смърть и въ царуването на слабия му и кротъкъ синъ и наслѣдникъ царь Петъръ настѫпило разслабване на българската държава. Тогава Чаславъ слѣдъ седмогодишно живѣние въ България намѣрилъ случай да избѣга и се завърне въ отечеството си, дѣто подъ протектората и съ съдѣйствието на византийцитѣ образувалъ самостоятелно сръбско княжество. Съ това той създалъ малка, но сѐ пъкъ прѣчка въ изпълнението на единъ колкото великъ, толкова и злополученъ планъ, дѣло на единъ колкото славенъ, толкова и нещастенъ български царь, за чиито трудове по обединението на всички южни словѣни въ една държава пристѫпваме да говоримъ.

---

99. Ковачевић Љ. Іовановић Љ. Историја, II, 118—140.
100 Contin. 411.

§ 13.

Държавенъ планъ на царь Самуила.

Царь Самуилъ, въодушевенъ отъ голѣмата готовность, съ която българитѣ отъ всички краища на България се отзовали на неговия позивъ за борба противъ византийцитѣ и за освобождение отъ тѣхното владичество, си поставилъ за държавенъ планъ, да унищожи византийската държава на Балканския полуостровъ и да основе една велика българска държава, въ която подъ неговата върховна власть да бѫдатъ обединени всички южни словѣни. Той съ голѣма енергия започналъ да изпълнява плана си, като най-напрѣдъ (980) присъединилъ къмъ държавата си, центърътъ на която се намиралъ въ Македония, тракийскитѣ и струмскитѣ области и слѣдъ това се упѫтилъ на югъ, та завладѣлъ Тесалия, сѣверна Гърция и Пелопонесъ[100]. Въ тѣзи области царь Самуилъ прѣвзелъ много крѣпости, отъ които най-знаменита била Лариса. Слѣдъ освобождението на гр. София отъ византийската обсада (989) и страшното поражение, което нанесълъ на византийския императоръ Василий II въ ихтиманската котловина, той се упѫтилъ на западъ и най-напрѣдъ завладѣлъ гр. Драчъ и подиръ Зетската область, чийто владѣтель, князъ Иванъ Владимиръ, заробилъ и изпратилъ въ Прѣспа. Подиръ тѣзи успѣхи царь Самуилъ продължилъ завоеванията си на сѣверъ до градоветѣ Которъ и Дубровникъ и като побѣдитель се завърналъ прѣзъ Хумската область и Босна, които сѫщо покорилъ и присъединилъ къмъ държавата си, а владѣтелитѣ имъ накаралъ да признаятъ неговата върховна власть[101]. Самуилъ се стараялъ да скрѣпи присъедине-

[100] Cedr. II, 436.

[101] Ковачевић Љ. Iовановић Љ. Историја, II, 197.

нитѣ къмъ държавата си словѣнски области не чрѣзъ груба сила, но съ своята идея и планъ, като възбуждалъ и подклаждалъ омразата на словѣнитѣ противъ византийцитѣ и се стремилъ да постави за общъ идеалъ на всички словѣни: борбата противъ Византия и нейното унищожение. Съ такъва цѣль той слѣдъ завръщането си отъ похода омжжилъ дъщеря си Косара за заробения зетски князъ Иванъ Владимиръ, на когото повърналъ всичкитѣ му владѣния и даже му отстжпилъ часть отъ Драчката область. Сжщо се помирилъ и съ требинския и хумския князъ Драгомиръ, чичо на Ивана Владимира. Българитѣ добрѣ разбрали позива на върховния си вождъ, който въ сжщность билъ отзивъ на душевното имъ настроение. Българскиятъ народъ въ пълно съзнание на голѣмата важность на борбата и на критичнитѣ и сждбоносни минути, които прѣкарвалъ, воювалъ съ неизвѣстно до тогава и слѣдъ това единодушие, самопожертвувание и необикновено юначество. За жалость, нѣма домашна или пълна византийска история на сждбоносната и величествена българо-византийска война; а пъкъ Кедриновата хроника не е достатъчна, за да се получи пълна прѣдстава за перипетиитѣ на тази епическа борба. Но отъ краткитѣ свѣдѣния, които се даватъ въ сжщата хроника за нѣкои българи, които взели живо участие въ войната и отъ тѣхното душевно настроение може да се заключи и за онова на цѣлия български народъ. Кедринъ говори, че царь Борисъ II и братъ му Романъ, които слѣдъ унищожението на българската държава отъ Иоана Цимиския (971) живѣли въ Цариградъ, слѣдъ смъртьта на послѣдния (976) веднага избѣгали; при прѣминаването на границата царь Борисъ по погрѣшка билъ убитъ, а Романъ се спасилъ въ България и билъ назначенъ отъ Самуила за управитель на гр. Скопие[102].

[102] Cedr. II, 435.

ой отъ отвръщение къмъ всичко, що е грънцко си пройнилъ името и се нарекълъ по името на дѣда си, Сиеонъ[103]. Но за жалость имената не създаватъ характери, нито пъкъ измѣняватъ обстоятелствата. Никоица, защитникътъ на крѣпостьта Сърбица, при прѣвмането на послѣдната отъ императора Василий, илъ заробенъ и, слѣдъ като билъ произведенъ париций, билъ изпратенъ въ Цариградъ, отъ дѣто избѣгалъ и се съединилъ съ Самуила. Въ движението си ькъ въ Македония той попадналъ въ една византийска ойска, билъ повторно плѣненъ и върза нъ прѣдставенъ а императора, който го изпратилъ въ затвора въ Цариградъ. Отъ тамъ той повторно избѣгалъ, завърналъ се ъ Македония, продължилъ да воюва противъ византийитѣ и слѣдъ покорението на цѣлата самуилова държава гъ Василия Българоубиеца послѣденъ отъ българскитѣ ойводи се прѣдалъ[104]. Войнственията управитель на военската крѣпость, князъ Драксанъ, слѣдъ плѣняването у при завладяването на послѣдната отъ византийцитѣ, поискалъ да се настани въ градъ Солунъ, и молбата у била удовлетворена. По заповѣдь на императора асилий той билъ ожененъ за една видна гъркина. баче слѣдъ кратко врѣме оставилъ жена си съ двѣ

---

[103] Cedr. II, 455. „Ἐνεχείρισε δὲ καὶ τὴν πόλιν τῶν Σκοπίων ὁ βασιλεῖ ὁ ταύτης ἄρχειν παρὰ τοῦ Σαμουὴλ τεταγμένος Ῥωμανός, Πέτρου μὲν τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων υἱὸς τοῦ δὲ Βορίσου ἀδελφος, Συμεὼν τῷ τοῦ πάππου ὀνόματι μετονομασθείς· ὃν ὁ βασιλεὺς ἀποδεξάμενος τῆς προαιρέσεως πατρίκιόν τε τιμᾷ καὶ πραιπόσιτον, καὶ στρατηγεῖν ἐκπέμπει Ἀβύδου“·

[104] Cedr. II, 453, 474. „Τότε καὶ Νικολιτζᾶς ὁ πολλάκις ληφθεὶς καὶ τοσαυτάκις ἀφεθείς, ἔν τισιν ὄρεσι κρυπτόμενος, ὡς ἐπέμφθη δυνάμις κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν οἱ συνόντων οἱ μὲν προσεχώρησαν ἐθελοντὶ οἱ δὲ ἡλίσκοντο, αὐτόμολος κάτεισι νυκτὸς εἰς τὸ στρατόπεδον, καὶ τῇ χειρὶ κρούσας τὴν θύραν προσήγγειλεν ἑαυτὸν ὅστις εἴη καὶ ὅτι παραδίδωσιν ἑκουσίως τὸ σῶμα τῷ βασιλεῖ“.

дѣца, избѣгалъ и се присъединилъ къмъ народа си. С
билъ повторно заробенъ и само по молба на дѣда си (
помилванъ. Ала щомъ намѣрилъ сгоденъ случай,
избѣгалъ и за негово нещастие трети пжть билъ з
бенъ и опростенъ. Драксанъ слѣдъ туй продължавал
живѣе въ Солунъ, дѣто му се родили още двѣ дѣца. О
това не му попрѣчило при първия сгоденъ случа
напусне жена си съ четири вече дѣца и да избѣг
българския воененъ лагеръ. Той билъ пакъ залове
мжченически умрѣлъ набитъ на колъ[105]. Бълга
много правилно схващали сждбоносното значени
тази война и затова тѣ се борили и воювали съ на
лѣмо самопожертвувание и себеотричане. Но и в
тийцитѣ отъ друга страна ясно виждали сждб
нитѣ послѣдствия за тѣхъ като народъ и дър
ако побѣдители бждать българитѣ и се възобнови
гарската държава, споредъ плана на царь Сам
Византийскиятъ императоръ Василий II считалъ во
съ българитѣ за народно дѣло, на което посве
цѣлия си живота. Той въ борбата си противъ бълга
не се спрѣлъ прѣдъ никакви срѣдства и спрѣмо
извършилъ такива свирѣпости, каквито историят
помни да е извършилъ дори нѣкой варварски владѣ
Затова билъ заслужено и справедливо нареченъ с
стокото име Българоубиецъ. Слѣдъ злополучно
нещастно за българитѣ сражение при пл. Бѣл
(1014) той заповѣдалъ да извадятъ очитѣ на п

---

[105] Ibid. 454. „Ὁ δὲ τοῦ φρουρίου (Βοδενῶν) κατάρχων Δρα
ἀνὴρ πολεμιστής, ᾐτήσατο κατὰ τὴν Θεσσαλονίκην οἰκῆσαι. ἐ
σαντος δὲ τοῦ βασιλέως ἡρμόσατο γυναῖκα τὴν θυγατέρα τοῦ π
τῶν περιβαταρίων τοῦ ναοῦ τοῦ ἀθλοφόρου Δημητρίου. καὶ
ἐξ αὐτῆς ἔσχε δύο. εἶτα ἀποδρὰς ἑάλω. καὶ ἐντεύξει τοῦ κη
συνεχωρήθη. καὶ δεύτερον ἀποδρὰς ὁμοίως ἀφείθη. καὶ ἕτερα δὲ
δύο ποιήσας τὸ τρίτον ἀπέδρα, καὶ συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθ

есеть хиляди заробени български войници[106]. Също аповѣдалъ да се ослѣпява всѣки българинъ, който би илъ заловенъ. Българскитѣ крѣпости се разрушавали о основитѣ, а населението имъ се заселвало въ край-орскитѣ области, дѣто гръцкото население било по-влно[107]. Най-знатнитѣ българи, произведени въ разни инове, били отдѣлени отъ своя народъ и изпратени въ Цариградъ и Мала Азия, дѣто покрай морскитѣ брѣгове оплаквали сждбата си и тая на своя народъ. Малко побѣдени ароди били изложени на такива голѣми бѣдствия, колкото ългаритѣ въ тази разорителна война. Отъ безчовѣчнитѣ цѣйствия и разпореждания на Василия Българоубиеца, е вижда, че неговата цѣль била, не само да унищожи а винаги българската държава, но и българския народъ, или поне толкова да го обезсили, че неговото елини-зиране да стане въ кратко врѣме и безъ голѣми затруд-нения. Ако се вематъ прѣдъ видъ свирѣпитѣ дѣйствия на византийцитѣ, извършени въ тази война и само-пожертвуването и юначеството, съ които българитѣ воювали, ще може да се заключи, че и двѣтѣ воюещи страни, българи и гърци, напълно съзнавали важностьта на войната, която водили, та се борили не за тери-ториални завладѣвания, но за културно сжществуване и национално прѣобладаване. Друга, съвсѣмъ друга щѣше

---

[106] Cedr. II, 458. „Ὁ δὲ βασιλεὺς τοὺς ἑαλωκότας τῶν Βουλγάρων ἀμφὶ τὰς ιέ, ὥς φασιν, ὄντας χιλιάδας ἀπετύφλωσε, καὶ κάστην ἑκατοντάδα πεπηρωμένων ὑφ᾽ ἑνὸς μονοφθάλμου ὁδηγεῖσθαι ελεύσας εἰς τὸν Σαμουὴλ ἀποπέμπει. οὓς ἐκεῖνος ἀφικνουμένους κατ᾽ ριθμὸν καὶ τάξιν θεώμενος, καὶ τὸ πάθος οὐκ ἐνεγκὼν νεανικῶς αὶ εὐψύχως, λειποθυμίᾳ καὶ σκότῳ βάλλεται καὶ εἰς γῆν πίπτει. δατι δὲ καὶ μύροις οἱ παρόντες τὴν ἀναπνοὴν αὐτοῦ ἀνακαλεσάμενοι νενεγκεῖν μικρὸν πεποιήκασιν. ἀνενεγὼν δὲ ὕδωρ πιεῖν ἐπεζήτησε υχρόν. λαβὼν δὲ καὶ πιὼν ἐλήφθη καρδιαγμῷ. καὶ μετὰ δύο ἡμέρας νήσκει“.

[107] Cedr. II, 453—454

да бжде днесъ етнографичната карта, па и политичното положение на Балканския полуостровъ, ако въ тази война българитѣ бѣха побѣдили. Но за жалость злата орисница на върховетѣ на планината Бѣласица присжди да се закрѣпи гръцкиятъ народъ чрѣзъ вливане животворна словѣнска кръвь въ увѣхналитѣ му жили, да се накърни и ослаби българскиятъ народъ и трето за винаги да се унищожи държавниятъ планъ на доблестния му вождъ, царь Самуилъ. Слѣдъ тази сждбоносна присжда тесалийскитѣ, пелопонезскитѣ и другитѣ словѣни въ Гърция, Тесалия, Епиръ и Албания, откжснати отъ другитѣ си сънародници и изложени на силното влияние на византийското християнство и държавнитѣ власти, подиръ нѣколко вѣка окончателно се погърчили. На македонскитѣ словѣни се паднала тежката мисия, да се борятъ противъ елинизирането на словѣнитѣ, и тѣ достойно я изпълнили. Изобилно пролѣтата българска кръвь въ тази война и извършенитѣ отъ византийцитѣ свирѣпости, които българскитѣ петнадесеть хиляди слѣпци съ гусла въ ржцѣтѣ си разгласявали между българския народъ, били животворниятъ сокъ, съ който била напоена и отхранена омразата между българи и гърци[108], която ще сжществува, до когато понятието народность ще сжществува и до когато българи и гърци ще живѣятъ като отдѣлни народи.

§ 14.

Териториални граници на българската държава.

Границата на старата българска държава била много промѣнлива и непостоянна. Въ най-благоприятнитѣ об-

---

[108] Acrop. 25—26. „Λείαν οὖν παμπόλλην ἐποιήσατο (ὁ βασηλεὺς Βουλγάρων Ἰωάννης, Σκυλοϊωάννης), αὐτάνδρους τὰς πόλεις ἀνδραποδισάμενος καὶ τέλεον κατασκάψας αὐτάς . . . . Ἀντάμυναν οὖν,

телства и въ разнитѣ врѣмена тя се простирала на кѣ до Черно море и р. Днепъръ, на сѣверъ обимала ь отъ днешна южна Русия, Бесарабия, Ромѫния и чно Маджарско, на западъ граничила съ р. р. Ду», Драва, Босна и Адриатическо море и на югъ се стирала до Пелопонесъ и Бѣло море. Въ тѣзи найоки граници българската държава не се простирала врѣменно и продължително, та живещитѣ въ нея ди и племена чрѣзъ дългогодишнитѣ общения и смѣсия да се слѣятъ въ единъ народъ и да образуватъ) политическо цѣло. Маджаритѣ, печенѣзитѣ и много и варварски народи още въ първия периодъ на българа балканска държава нахлували въ нея и въ Х. вѣкъ ирали и завладѣли всичкитѣ ѝ заддунавски области изключение на Срѣмъ, който се запазилъ като бълка область до покорението на българската държава византийцитѣ. Присъединенитѣ пъкъ отъ царь Сиа и по-късно отъ царь Самуила сръбски области, ади изложенитѣ причини не могли за винаги да оста» обединени въ българската държава. Словѣнскитѣ істи въ Пелопонесъ, сѣверна Гърция, Тесалия и ръ били безвъзвратно изгубени за българитѣ и слоитѣ, защото въ тѣхъ слѣдъ нѣколко вѣка прѣоблаі чуждитѣ народи, въ които словѣнитѣ се прѣто-ı. Българската държавна власть най-дълго врѣме запазила въ Мизия, Тракия, и Македония, дѣто зъ дълго държавно единство било постигнато териіално и национално единство между народитѣ и плеіта отъ тия области. Чрѣзъ дълги съобщавания мѣсвания тѣ се слѣли въ единъ словѣнски бъл-

---

φασκεν, ἐποιεῖτο τῶν ὧν εἰργάσατο πρὸς Βουλγάρους κακῶν ὁ λεὺς Βασίλειος, καὶ καλεῖσθαι μὲν ἔλεγεν ἐκεῖνον Βουλγαροκτόνον, αιοκτόνον δὲ ὠνόμαζεν ἑαυτόν“. . . .

[illegible]

[illegible] българитѣ [illegible]
[illegible] българ[illegible]
[illegible] българското [illegible]
[illegible] поморя [illegible]
[illegible] като [illegible]

гърцитѣ. Различната първоначална народна вѣра
лгаритѣ съ съсѣднитѣ балкански народи твърдѣ
помогнала, за да се развие българската държава
ионална основа и самостоятелна почва. Българитѣ
вачално считали близкитѣ и интимни сношения съ
итѣ народи, а особено съ византийцитѣ, врѣди-
за политичната имъ самостоятелность, а пъкъ
нето на християнството за прѣдателство и поко-
на Византия [110]. Послѣдниятъ възгледъ отъ дър-
политична гледна точка не билъ неоснователенъ
вашната религиозна епоха, когато народитѣ се раз-
ли и групирали не възъ основа на народностьта, но
ата. Ако при все това християнството нѣмало особени
и съсипателни послѣдствия за българската държава
дность, това се дължи на щастливото обстоятел-
че заедно съ него се въвела въ България и сло-
та писменость, която твърдѣ много помогнала още
да се събуди националното съзнание на българитѣ
е развива самостоятелно българската култура [111].
скиятъ и византийскиятъ народъ, като прѣдста-
на двѣ отдѣлни култури и на противоположни
чни стремежи, се намирали въ постоянни борби,
се изразявали въ чести войни. Антагонизмътъ
българи и гърци получилъ най-ясния и най-
я си изразъ въ войната между Самуиловата бъл-
държава и Византия. Въ тази война се борили
вотъ и смърть не двѣ държави, но двѣ народ-
чиято борба не била за териториални завладѣ-
но за национално сѫществуване и прѣобладаване.
зи въ основата си национална война дѣйствително
рскиятъ народъ билъ побѣденъ, но българскиятъ

[110] Theoph. I, 668, 669.
„ Cedr. II, 153
„ Theoph. Bulg. Arch. V, 193.
[111] Черноризецъ храбъръ „о писменехъ".

диаметрално противоположни. Българскитѣ владѣтели чрѣзъ папитѣ и тѣхното съдѣйствие искали да закрѣпятъ младата си държава и да получатъ църковна и политична самостоятелность заедно съ политиченъ и църковенъ независимъ началникъ[109]. Папитѣ пъкъ се стремѣли въ църковно отношение да подчинятъ България подъ духовното си вѣдомство, а политично да я присъединятъ къмъ всемирната папска християнска държава. Поради туй българитѣ винаги не довѣрчиво се отнасяли и къмъ римскитѣ папи, както и къмъ цариградскитѣ патриарси и, щомъ като постигали или не — цѣльта си, тѣ или открито се отказвали да ги признаятъ за духовни началници, или пъкъ малко се грижили за даденитѣ обѣщания. Благодарение на бодростьта и политичната мѫдрость на българскитѣ владѣтели папитѣ не успѣли да въвлекатъ и българитѣ въ мрѣжата си, въ която били въвлекли всички християнски народи отъ римското духовно вѣдомство, между другитѣ и панонскитѣ и моравски словѣни, които може би и поради това така скоро пропаднали като държава.

Българската държава още въ началото се поставила на териториално-национална основа и до края си запазила сѫщия характеръ. Аспарухъ, както и всичкитѣ му наслѣдници, си поставили за държавна цѣль и планъ, да подчинятъ подъ своята държавна власть всички балкански народи и отъ тѣхъ да образуватъ една велика българска държава, въ която българитѣ да бѫдатъ владѣещиятъ народъ. Въ това отношение българскитѣ владѣтели имали за образецъ византийската държава, която въ всички врѣмена силно влияяла на българското държавно право: и тя сѫщо се стремѣла да покори всички балкански народи и между тѣхъ да издигне като доминируещъ на-

109. Teiner. I. 21, 27.

родъ, гърцитѣ. Различната първоначална народна вѣра на българитѣ съ съсѣднитѣ балкански народи твърдѣ много помогнала, за да се развие българската държава на национална основа и самостоятелна почва. Българитѣ първоначално считали близкитѣ и интимни сношения съ съсѣднитѣ народи, а особено съ византийцитѣ, врѣдителни за политичната имъ самостоятелность, а пъкъ приимането на християнството за прѣдателство и покорение на Византия[110]. Послѣдниятъ възгледъ отъ държавно-политична гледна точка не билъ неоснователенъ въ тогавашната религиозна епоха, когато народитѣ се различавали и групирали не възъ основа на народностьта, но на вѣрата. Ако при все това християнството нѣмало особени лоши и съсипателни послѣдствия за българската държава и народность, това се дължи на щастливото обстоятелство, че заедно съ него се въвела въ България и словѣнската писменость, която твърдѣ много помогнала още повече да се събуди националното съзнание на българитѣ и да се развива самостоятелно българската култура[111]. Българскиятъ и византийскиятъ народъ, като прѣдставители на двѣ отдѣлни култури и на противоположни политични стремежи, се намирали въ постоянни борби, които се изразявали въ чести войни. Антагонизмътъ между българи и гърци получилъ най-ясния и най-добрия си изразъ въ войната между Самуиловата българска държава и Византия. Въ тази война се борили за животъ и смърть не двѣ държави, но двѣ народности, чиято борба не била за териториални завладѣвания, но за национално сѫществуване и прѣобладаване. Въ тази въ основата си национална война дѣйствително българскиятъ народъ билъ побѣденъ, но българскиятъ

---

110 Theoph. I, 668, 669.
„ Cedr. II, 153.
„ Theoph. Bulg. Arch. V, 193.

111 Черноризецъ храбъръ „о писменехъ“.

националенъ духъ останалъ несъкрушенъ. Той се явявалъ и се изразявалъ въ честитѣ възстания противъ византийското владичество въ България и въ ненавистьта и омразата, която българскиятъ народъ винаги хранѣлъ къмъ гърцитѣ. Българскиятъ архиепископъ Теофилактъ, Георги Акрополита и много други византийски лѣтописци изрично говорятъ за привързаностьта на българина къмъ народа си и къмъ всичко що било народно и отъ друга страна за непокорството и готовностьта му винаги да грабне оржжието противъ византийцитѣ. Националното съзнание, което легнало въ основата на българската държава, сжществувало въ всички врѣмена, но то съ силна интензивность се проявявало, когато нѣкоя външна опасность застрашавала сжществуването на българската държава и на българския народъ, или когато нѣкое външно влияние взимало силни и голѣми размѣри, както станало въ царуването на царь Петра I. Общественото настроение противъ силното тогава византийско влияние въ българското държавно управление се изразило въ нѣколко възстания противъ самия царь Петъръ и най-сетнѣ то породило раздѣлението на България на двѣ части и образуването на западната българска държава, въ която народнитѣ правни и държавни понятия напълно били приложени, и националниятъ духъ се проявилъ въ борба противъ византийцитѣ. По свидѣтелството на византийскитѣ лѣтописци, въ врѣме на византийското владичество въ България националното съзнание на българитѣ било много развито; тѣ силно негодували противъ византийското владичество и управление, защото било чуждо. Само благодарение на развитото си национално съзнание българитѣ успѣли да приготвятъ възстанието противъ византийцитѣ и подъ началството на царетѣ Петра II и Асѣна I да счупятъ византийския политически яремъ и да възобновятъ бъл-

гарската държава, която сжщо както и първата почивала на териториално-национална основа, а само се различавала по външната си форма.

§ 16.

Външна форма на българската държава.

Основанието, както и понататъшното развитие и разпространение на старата българска държава, ставало възъ основа на държавно-правнитѣ понятия на българитѣ, а не споредъ нѣкои опрѣдѣлени правни правила. Затова нейната външна форма не може точно да се подведе подъ нѣкоя отъ извѣстнитѣ на сегашната държавна наука теории и учения за външнитѣ форми на държавитѣ. Но въпрѣки това и старата българска държава имала своя външна форма и дори различна въ двата ѝ политически самостоятелни периода. Българската държава се разпространила главно чрѣзъ обединението на словѣнскитѣ области, които подъ върховната държавна власть на българскитѣ владѣтели имали пълно автономно и самостоятелно държавно управление и непосрѣдствено се управлявали отъ мѣстнитѣ князе и жупани. Въ случай на война и военни походи самостоятелнитѣ словѣнски области били длъжни да даватъ на българскитѣ владѣтели военна помощь, а нѣкои отъ тѣхъ, ако не и всички плащали и данъкъ. Българското централно държавно управление, за да може да ги държи привързани къмъ българската държава, въ всѣка отъ тѣхъ назначавало свои довѣрени войводи, които обикновенно съ своята дружина живѣяли въ централния областенъ градъ. Такива били Боритаканъ въ Бѣлградъ, Добета въ областьта Кутмичевица, Таврадинъ и Дристъръ въ Струмската область и други. [112] Съставената отъ разнитѣ словѣнски

[112] Theoph. Bulg. Arch. IV, 1221, 1225, 205, 213.

области българска държава въ първия периодъ на историята на държавното право била единъ видъ федеративна държава. Тя въ международнитѣ си отношения съ чуждитѣ държави се явява като едно политическо цѣло, една държава. Когато нѣкоя область се отцѣпвала отъ българската държава, българскитѣ владѣтели считали това за революция и съ общи военни сили се стараяли повторно да ги обединятъ и накажатъ виновницитѣ, както постжпилъ царь Симеонъ съ сръбскитѣ князе. Външната форма на първата българска държава най-ясно се вижда въ началото при основанието ѝ и на края при покорението ѝ и унищожението отъ византийския императоръ Василий. Отъ извѣстията, които византийскиятъ лѣтописецъ Кедринъ дава за западната българска държава, ясно се вижда, че тя била съставена отъ разни самостоятелни области, които непосрѣдствено се управлявали отъ българскитѣ князе: Кракра, Николица, Добромиръ, Драксанъ, Дометиянъ, Богданъ, Ивацъ, Несторица и много други български князе, които Кедринъ нарича началници, велможи, мѣстни управители (ἄρχοντες δυνάσται τοπάρχαι) и които признавали царь Самуила само за върховенъ началникъ. [113] Мнозина отъ тѣзи български велможи, ако не и всички, по всѣка вѣроятность, били потомци на най-старитѣ словѣнски областни владѣтели.

Подъ дългото византийско владичество въ България изчезнали старитѣ национални племенни и териториални различия и се образувалъ единъ едноставенъ и еднороденъ български народъ, който билъ възпитанъ и дисциплиниранъ въ строгия византийски монархиченъ духъ. Затова и възникналата българска държава чрѣзъ отцѣпване отъ византийската по външната си форма

[113] Cedr. II, 447, 475.

ила проста и едноставна, каквато била и послѣдната. ългарскитѣ владѣтели, както и византийскитѣ въ този ериодъ, били абсолютни монарси и цѣлата държавна ласть била съсрѣдоточена въ тѣхнитѣ ржцѣ: тѣ управлявали цѣлата държава, като назначавали и уволнявали бластни управители, началници на крѣпоститѣ и разни руги финансови, военни и административни чиновници.[114] ъ втория периодъ на историята на българското държавно право, а особено когато на българския царски рѣстолъ седѣлъ слабъ владѣтель, въ разни врѣмена въ ългария се образували: видинското и крънското деспотство, добришкото княжество и видинското царство, които ж били съвсѣмъ самостоятелни държави и съ търновската българска държава обикновено били въ неприятелски отношения. Царь Срацимиръ, за да прѣкжсне сичкитѣ съобщения на видинската българска държава ъ търновската, се отцѣпилъ и отъ българската търновска атриаршия и призналъ цариградския патриархъ за върховенъ духовенъ началникъ на държавата си.

§ 17.

Термини на българската държава.

България. Българската държава, както казахме, била основана отъ българитѣ и затова тя по името на основателитѣ си се нарекла България (Βουλγαρία, Bulgaria, Бурджанъ)[115]. Съ разпространението на българската държавна власть върху словѣнскитѣ области сжщеврѣ-

[114] Acropol. 46.
[115] Гаркави А. Я Сказанія, 25 „За тѣмъ по Бурджану, за тѣмъ — по Славоніи и достигаетъ Западнаго моря".
„ Tteiner. I 27 In nomine patris et filii et spiritus sancti, Amen. Cum placuit domino nostro Ihesu Christo me (Caloiohannem) dominum et imperatorem totius Bulgariae et Blachiae facere . . .
„ Шишмановъ д-ръ Ив Д. Критиченъ прѣгледъ и пр. XVI—XVII 708—712.

менно се разпространявало и географичното пространство на България. Словѣнитѣ, които били присъединени къмъ българската държава, съ течение на врѣмето започнали да се наричатъ българи, а страната, въ която тѣ обитавали, именували България, вмѣсто Словѣния, както тя първоначално, се наричала. Но въпрѣки това терминътъ *България*, за опрѣдѣление и означение било българската държава, било страната, въ която обитавали българитѣ, въ най-старитѣ български литературни паметници не се срѣща, а се споменува само въ ония отъ втория периодъ, и то повече въ прѣводитѣ отъ гръцки[116].

Царство. Терминътъ на българската държава — царство е латинска дума, която българитѣ заедно съ много други приели отъ ромѫнитѣ или ромѫнизиранитѣ траколирийци, които титулували византийския владѣтель caesar. Съ тази титла, побългарена въ *цѣсарь* и *царь*, както се вижда отъ най-старитѣ български писмени паметници, и българитѣ много рано започнали да титулуватъ византийския императоръ[117]. Отъ сѫщата тази титла царь е съставенъ и терминътъ царство, който още, прѣди българскитѣ владѣтели да приематъ титлата царь, се усвоилъ за опрѣдѣление понятието държава.[118] Въ старата, както и въ новата българска литература, терминътъ царство или българско царство често се употрѣбява вмѣсто държава или българска държава[119].

[116] Баласчевъ Г. Климентъ Д „Твореніе кр Григориа. Архіпископа прьвїе Иоустиїаніе и все Бльгарїе"

[117] Срезневскій Н. Свѣдѣнія. 3. отъ Адама о стог Констѫнтина вѣрнаго црѫ . . . — „Cedr II, 466 „τοῦτο γνόντες οἱ τοῦ Ἰωάννου σκόποι μετὰ φόβου πρὸς τὸ τοῦ Ἰωάννου στρατόπεδον ἔρχονται, καὶ δειλίας καὶ ταραχῆς τοῦτο ἐνέπλησαν, μηδὲν ἄλλο βοῶντες εἰ μὴ „βεζεῖτε, ὁ Τζαῖσαρ".

[118] Срезневскій Н. Свѣденія 7. Григорїем презвитерѡм мнихом, всѣх црквник Блъгарскых црсвїи . . .

[119] Зографски хрисовулъ 23. и посади мѫ на прѣстолѣ Блъгаръскаго црства . . . — Орѣрховски хрисовулъ 11 Сѫщи съдръжителие скив'тра Блгрскаго црва оукрасишѫ и записашѫ чъстнаа.

Земя. Земя, или българска земя въ старитѣ български ıетници значи държава или българска държава. Въ ›повѣдитѣ на презвитеръ Козма [120], въ Синодика на царя ›нса III [121], Душановия законикъ [122] и много други робългарски, сръбски и руски писмени паметници тер-ıитѣ *земя*, или *българска земя* се употрѣбяватъ за ›ѣдѣление старата българска държава. Земя значило само държава, но по нѣкога и нейнитѣ по-голѣми иториални части. Струмската область се наричала още трумска земя. [123] Думата земя и до сега е запазила рото си значение и въ говоримия български езикъ то се употрѣбява съ значение държава [124].

Държава. Въ най-старитѣ български паметници ду-а *държава* значи сжщо, което и гръцката дума κράτος: а, власть [125]. Въ хрисовулитѣ пъкъ на българскитѣ ›е, въ Душановия законикъ, както и въ много други ро-български и сръбски паметници, тя се употрѣбява

---

[120] Arkiv za pov. jugosl. IV, 72. „И якоже случися Болгарстѣй ıи, въ лѣта православнаго царя Петра, бысть попъ именемъ Богу-ъ, а по истиннѣ Богу не милъ, иже нача первіе учити ереси въ ıи Болгарстѣи“. . .

[121] Попруженко. Синодикъ царя Бориса, 32. „сіѭ ересь и въ бль-стѣи земли разсѣавшаго“.

[122] Законик Ст. Душана, чл. 114 Људије који се враћају из тужде ље у земљу царства ми, кто буде побегал от јемства, они-зи јемци ı су по тога-зи чловека ништа да не плаћају (Атонски прѣпис: они-зи ци који то су по тому чловеку, ништа да не плаћајут].

[123] Miklosich Fr. Monumenta serbica 74.

[124] Геровъ Н. Рѣчникъ. „Земя и 6] мѣсто населено, държава, ище, крайнина, государство; покрайнина, земя край страна“.

„ Караџић В. Ст. Српски рјечник: terra, regio.

[125] Черноризецъ Храбъръ „о писменехъ“.

[126] Новаковић Ст. Глас, XXIV, 2.

„ Законик Ст. Душана, чл. 57. Који је властелин на приселице, у пизмом које зло учини земљи пленом, *или* куће пожеже *или* : љубо зло учини, тако-зи та-зи држава да му се узме, а ина да даст.

„ Гласник, V, 256 -257.

въ смисълъ на область, или власть царска, болярска, църковна, или на частни лица върху извѣстна часть отъ държавната територия или недвижимитѣ имъ имоти въ цѣлость[126]. Послѣдното значение се е запазило и до сега въ нѣкои български диалекти. Въ западна България *държава* значи: цѣлокупниятъ недвижимъ имотъ, който нѣкой притежава и владѣе[127]. Въ втория периодъ на историята на българското държавно право, споредъ нашето разпрѣдѣление, думата *държава* започва вече да се употрѣбява и въ сегашното си литературно значение[128].

---

127 Мариновъ Д. Градиво, Мсб. XVII, часть II, 5.

„ Новаковић Ст. Глас, I, 27.

„ Геровъ Н. Рѣчникъ 1) Владение, държава 2) мера на селю 3] всичкый недвижимъ имотъ на едного, чифликъ, мушіа, имѣніе.

128 Гласник, XXV, 284. „Не многоу же врѣмени, мимошьдьшюу вьнѥгда благоволи Богь обновити бльгарьскоую дрьжавоу".

„ Рилски хрисовулъ 77 по въсѣи дрьжавѣ и ѡбласти цртва моего."

„ Законикъ Ст. Душана чл. 39. „Властеле и властеличићи, иже се обретају у државе царства ми, Србље и Грци, што јест кому дало царство ми у баштину и у хрисовољи и држе до сијега-зи сабора, баштине да су тврде".

„ Зограф хрисовулъ 28, въ дръжавѣ Гръчестѣ и на Стримонѣ село зѡвомѡе Хантакъ.

Забѣлѣжка. Относително българскитѣ хрисовули ние си служимъ съ изданието на Н. Срезневски. Арабскитѣ цифри означаватъ стиховетѣ.

ГЛАВА ВТОРА.

НАСЕЛЕНИЕ.

§ 18.

Етнографиченъ съставъ на старото българско население.

Старото българско население, както казахме, прѣдставлявало много пъстра и шарена етнографична картина, която и до днесъ, слѣдъ петнадесеть вѣка още съвсѣмъ не се изгладила. Гражданитѣ въ старата българска държава принадлежали къмъ различни народности, отъ които нѣкои живѣли въ отдѣлни групи, а други били смѣсени. Куверовитѣ дружини безспорно ще да сж били доста много въ стара България, особено пъкъ въ първитѣ й вѣкове и прѣди да прѣодолѣятъ словѣнитѣ. Нѣкои отъ старо-българскитѣ народи се прѣтопили въ количествено по-силния елементъ, словѣнитѣ, а други се запазили и до сега. За историята на българското държавно право иматъ значение само ония, които сж имали извѣстно влияние върху държавно-правния животъ на българитѣ, и зà това именно ние само тѣхъ ще споменемъ и изброимъ.

Гърци. Гърцитѣ принадлежатъ къмъ арийското племе и сравнително съ словѣнитѣ били коренни жители

на Балканския полуостровъ. Прѣданието говори, че и тѣ въ твърдѣ отдавнашни врѣмена, въ прѣдисторическата епоха, се заселили тамъ отъ Мала-Азия. Гърцитѣ първоначално обитавали въ най-южната частъ на Балканския полуостровъ, приблизително въ днешна Гърция. Тѣ доста рано и въ разни врѣмена започнали да изпращатъ колонии по разнитѣ околни острови и по брѣговетѣ на Адриатическо, Бѣло и Черно море, дѣто основали многолюдни и цъвтещи търговски градове, каквито били Пидна, Солунъ, Олинтъ, Потидеа, Амфиполисъ, Неаполисъ, Авдира, Византионъ, Аполония, Анхиало, Месемврия, Одисосъ, Томи и много други. Въ царуването на византийския императоръ Ираклий (610 641) гръцкиятъ елементъ доста се усилилъ въ източната римска държава, която получила гръцки характеръ. Гръцки колони били заселени и въ вжтрѣшнитѣ балкънски области и основали градоветѣ: Сѣръ, Меленикъ, Пловдивъ, Станимака, Верия, Одринъ, Димотика и много други цъвтещи търговски градове, които служили за центрове, отъ дѣто се разпространявала християно-византийската култура между новозаселенитѣ варварски народи на Балканския полуостровъ, чието елинизиране и привързване къмъ византийската империя съ живъ интересъ се прѣслѣдвало. Съ разпространението на българската държава, чрѣзъ обединението на словѣнскитѣ области и завоюването на крайморскитѣ градове, се усилилъ и увеличилъ и гръцкиятъ елементъ въ нея. Освѣнъ това, българитѣ въ военнитѣ си походи често изселвали жителитѣ на покоренитѣ отъ тѣхъ византийски провинции и ги заселвали въ вжтрѣшнитѣ български области[1]. Между тѣзи плѣнници безспорно имало и

[1] Teoph. Bulg. Arch. IV, 189. „Ημειβον δὲ (οἱ Βούλγαροι) τοὺς ἑκάστης οἰκήτορας, τοὺς μὲν τῶν ἑκατέρων πόλεων εἰς τὰς ἀνωτέρω μετοικίζοντες, τοὺς τούτων δὲ πάλιν εἰς ἐκείνας μετάγοντες".

ıго гърци. Много видни византиийци, които въ отегвото си се обвинявали за политически прѣстжпления, по други причини, се заселвали въ България, дѣто :ои заимали и важни държавни служби[2]. Когато :ъ се покръстила българската династия и голѣма часть българския народъ, тогава много гърци свещеници заселили въ България. Мнозина отъ българскитѣ вла-·ели и боляри били оженени за гъркини, заедно съ ıто много тѣхни роднини се заселвали въ българската ›жава на постоянно или врѣменно мѣстожителство. ›цкиятъ елементъ билъ по-многоброенъ въ втората ıгарска държава, защото прѣзъ почти двѣвѣковното ıантийско владичество много гръцки сѣмейства се елили въ нея. Българскитѣ, както и византийскитѣ ıци били много по-културни отъ българитѣ и затова имали силно влияние върху послѣднитѣ, които въ чко съ извѣстна ревность имъ подражавали. Слѣдъ ıимането пъкъ на християнството, а особено слѣдъ ıщожението на първата българска държава отъ витийцитѣ, българитѣ живѣли почти въ социалния и ıвния міръ на византийцитѣ.

Илирийци. На сѣверъ отъ гърцитѣ и между Адриа-ıеското море и р. р. Вардаръ, Морава и Ибъръ обиали илирийцитѣ, които сжщо принадлежали къмъ ıйското племе. Тѣ се считали за демородци на Бал-ıския полуостровъ. Илирийцитѣ били раздѣлени на ›го малки племена, всѣко отъ които се управлявало ıостоятелно и независимо отъ другитѣ. Македонскитѣ ıдѣтели Филипъ II (359—336) и синъ му Александъръ ıики (336—323) успѣли да присъединятъ къмъ държата си голѣма часть отъ илирийскитѣ племена и

[1] Theoph. I 775.
[2] Contin. 613.

мистениитѣ ихъ тракийци. Слѣдъ обезсилването на не Елада македонскитѣ владѣтели образували една мощна балканска държава, въ която влизали тритѣ с балкански народи: илирийци, тракийци и гърци и к я достигнала отъ р. Дунавъ до п. Пелопонесъ и Егейско море до Адриатическо. Сѫщото положение ивали на Балканския полуостровъ и нѣколко отъ нас тницитѣ на Александра Велики, особено Антипатъ Кассандъръ. Пиръ, епирскиятъ владѣтель (296), сѫщо ус за Македония подъ своя властъ голѣма часть отъ уийскитѣ племена и слѣдъ отслабването на М кята съставилъ доста силна илирийска държава[1]. мцитѣ, слѣдъ дълги и упорити борби сполучили ус да победятъ и покорятъ илирийцитѣ, които слѣдъ не се явяватъ вече въ историята подъ сѫщото име самостоятеленъ народъ и държава.

Албанци. Албанцитѣ сѫ прѣми потомци на стар илирийци; тѣ приели новото си име *албанци*, ко били още подъ владичеството на римлянитѣ, акс и по рано. Птоломей споменува за единъ народъ ал градъ Албанополисъ и планина Албанионъ,[2] които намирали въ днешна Албания. Словѣнитѣ, когато се яли на Балканския полуостровъ, отблъснали разрѣдил се албанци и ги заставили да напуснатъ полетата и отдалечатъ въ недостѫпнитѣ планини. Ония пъкъ, к останали въ полетата, се прѣтопили у словѣнитѣ. Ал цитѣ, отдалечени въ албанскитѣ и епирскитѣ план главно се занимавали съ скотовъдство, и до XII в тѣхъ, като отдѣленъ народъ на Балканския полуостр нищо не се споменува въ историята. Слѣдъ тази дат

[1] Όθων Άβελ. Ίστορία τῆς Μακεδονίας 97–105.
[2] Βούτυρᾶ Σ. Ι. Λεξικὸν ἱστορίας, Ι. 256.

започнали да слизатъ отъ планинитѣ и да се заселватъ по полетата въ Епиръ и Албания, отъ дѣто отблъснали заселеното тамъ компактно словѣнско население, часть отъ което и се прѣтопило у тѣхъ. Албанцитѣ въ движението си на югъ въ XIV в. наводнили и заселили опустѣлата Елада. Въ Душановия законикъ и сръбскитѣ хрисовулл се говори за албански пастири, които заедно съ власитѣ често бивали подарявани на монастиритѣ и църквитѣ.[5] Албанцитѣ, които се различаватъ отъ другитѣ балкански народи по типа и формата на главата си и по примитивнитѣ си и горди обноски, имали доста силно влияние върху съсѣднитѣ тѣмъ македонски българи, което ясно се вижда въ хорàта, пѣснитѣ и обичаитѣ на послѣднитѣ.

Тракийци. Тракийцитѣ сжщо били арийци и обитавали на сѣверъ отъ родственитѣ имъ илирийци между Егейско, Мраморно и Черно море и рѣкитѣ Вардаръ и Морава. Една часть отъ тракийцитѣ живѣли на лѣвия брѣгъ на р. Дунавъ и въ Мала Азия. По свидѣтелството на Иродота тракийцитѣ били войнственъ и многоброенъ народъ, който билъ раздѣленъ на много племена, враждебно настроени помежду си.[6] Отъ тракийскитѣ племена най-извѣстни били одриситѣ, които обитавали по басейна на р. Марица, съ главни градове Ускудама (Одринъ) и Друзипара (Карищиранъ), и бесситѣ, които живѣли въ сѣверната часть на Родопитѣ, съ главенъ градъ Бессапара. Послѣднитѣ на високия връхъ на Родопитѣ, Гьозтепе, близу до селото Наиплие имали прочуто прорицалище, посветено на Диониса[7] съ пророци и жреци, подобно

[5] Законикъ Ст. Душана, чл. 256.

. Новаковић Ст. Глас, XXIV, 46.

[6] Herod. V, 3. „Θρηΐκων δὲ ἔθνος μέγιστόν ἐστι μετά γε Ἰνδούς πάντων ἀνθρώπων . . . . Οὐνόματα δὲ πολλὰ ἔχουσι κατὰ χώρας ἕκαστοι“ . . . .

[7] Ibid. VII, 111.

на делфийското въ Гърция. Бесситѣ, когато приели християнството, извършали богослужението на народния си езикъ. Иродотъ говори, че тракийцитѣ би били найсилни отъ всички народи, ако да били обединени и политически организирани въ една държава и подъ началството на единъ владѣтель.[8] Обаче тѣ не достигнали до такъва степень на социалното си развитие, че да образуватъ една трайна държава. Тирисъ, владѣтельтъ на одриситѣ, направилъ (ок. 450) най-сериозния опитъ да обедини тракийцитѣ въ една държава. Той прѣдалъ на сина си Ситалка доста силна и голѣма държава. Одриската държава най-много се развила въ царуването на Севта, синъ и наслѣдникъ на добрѣ извѣстниятъ въ историята Ситалка, и се простирала отъ Дунава до Егейското море и отъ Босфора до р. Струма.[9] Слѣдъ смъртьта на Севта одриската държава се разложила на отдѣлни области, които пакъ започнали да воюватъ помежду си и да се самоунищожаватъ. Македонскитѣ владѣтели Филипъ II и синъ му Александъръ Велики се възползували отъ раздѣлението и слабостьта на тракийцитѣ и ги покорили. Но тѣ останали подъ държавната власть на македонцитѣ само въ царуването на поменатитѣ двама македонски владѣтели и на прѣмитѣ имъ и най-близки приемници. Тракийцитѣ заедно съ другитѣ стари балкански народи били покорени отъ римлянитѣ, чието владичество на Балканския полуостровъ траяло два и половина вѣка и се свършило въ началото на нашето лѣточисление.[10] Подъ римското владичество тракийцитѣ, както и илирийцитѣ, най-много пострадали: тѣ били унищожени при нашествията на сѣвернитѣ

[8] Ibid. V, 3.
[9] Thucyd. II, 29, 96—101.
[10] Ἄβελ Ὀθ. Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 78—97
, Дриновъ М. С. Заселеніе, 3, 18.

варварски народи и дългитѣ и разорителни войни съ римлянитѣ, и се прѣтопили у послѣднитѣ. Когато словѣнитѣ се заселили на Балканския полуостровъ, тракийцитѣ били на изчезване; сѫществували още бесситѣ въ Родопитѣ, сапеитѣ около Карадагъ, неропитѣ около Кратово, Скопие и Новобърдо и още нѣкои други дребни племена.[11] Всички тѣзи тракийски племена се прѣтопили у словѣнитѣ, и съ това доста сѫ повлияли върху културното имъ развитие. Но тѣ най-много и най-дълго врѣме сѫ влияяли на словѣнитѣ, чрѣзъ своитѣ потомци, власитѣ, за които пристѫпваме да говоримъ.

Власи. Римлянитѣ раздѣлили Балканския полуостровъ на области, които се управлявали отъ римска администрация. За да обезсилятъ покоренитѣ балкански народи, тѣ разрушавали градоветѣ имъ и младитѣ и крѣпки народни сили унищожавали, а оставяли само ония, които могли да работятъ земята, но не и да боравятъ съ орѫжие. Римлянитѣ прорѣзали цѣлата страна съ дълги пѫтища и основали многобройни и силни римски колонии, които се ползували съ голѣми права и привилегии. Римскиятъ елементъ на Балканския полуостровъ се увеличавалъ и чрѣзъ голѣмото римско чиновничество и многобройнитѣ войници, които слѣдъ изслужване обикновено се настанявали тамъ, дѣто и сѫ служили. При това и балканскитѣ жители били принудени въ голѣмъ брой да служатъ въ римскитѣ войски, дѣто постепенно приимали римския езикъ. Въ врѣме на римското владичество на Балканския полуостровъ търговията твърдѣ много се развила и много римляни и ромѫнизирани римски граждани като търговци се настанявали въ Тракия и другитѣ балкански области. Римскитѣ населеници, като по-кул-

---

[11] Милетичъ Л. и Агура Д. Дако-ромънитѣ, Мсб. IX, 227.

[illegible] отъ тракийцитѣ и илирийцитѣ, твърдѣ много влияли на последнитѣ, които започнали да прииматъ римския езикъ и обичаи и да се ромжнизиратъ.[12] Така че въ V вѣкъ римскиятъ езикъ билъ твърдѣ много распространенъ на Балканския полуостровъ и народитѣ, които обитавали тамъ, си служили съ него не само въ политичнитѣ си сношения, но и въ частнитѣ.[13] Когато пъкъ словѣнитѣ се заселили на Балканския полуостровъ, ромжнскиятъ елементъ билъ най-силниятъ, и съ него тѣ най-напрѣдъ встжпили въ сношения. Ромжнитѣ твърдѣ много пострадали отъ словѣнитѣ и вслѣдствие на нашедствията имъ и опустошенията голѣма часть отъ тѣхъ подобно на илирийцитѣ се оттеглили въ високитѣ планини, дѣто главно се занимавали съ скотовъдство. Затова, по всѣка вѣроятность, въ историята не се говори за балканскитѣ ромжни отъ края на II вѣкъ (271), когато императоръ Аурелиянъ прѣселилъ дакийскитѣ ромжни отъ Дакия въ Мизия до края на X вѣкъ.[14] Българитѣ, сърбитѣ и гърцитѣ наричали ромжнитѣ власи, затова и ние съ това име ще ги именуваме. За българскитѣ власи най-първенъ споменува Кедринъ по случай убиването отъ тѣхъ на царь Давида между Костурското и Прѣспанското езеро.[15] Императоръ Василий Българоубиецъ, слѣдъ покорението на западната българска държава съ хрисовулъ (1020) подарилъ на охридския архиепископъ власитѣ отъ цѣла западна България. Влашкото население най-гжсто било заселено въ Тесалия, която отъ XI в. се наричала „Голѣма Влахия“ (Μεγάλη Βλαχία[16]), и въ Долня Мизия при Стара-планина, дѣто се намирала така наречената

[12] Ковачевић Љ. и Јовановић Љ. Историја, I, 10.
[13] Дриновъ М. С. Заселеніе, 25
[14] Милетичъ Л. и Агура Д. Дако-ромънитѣ, Мсб. IX, 214.
[15] [illegible] II, 4[illegible]
[16] [illegible] 46

ла Влахия" (Λευκή λαχία). За тесалийскитѣ власи ›ри и Кекауменъ (1071), който между другото казва, гѣ прѣзъ лѣтото отъ априлия до септемврия мѣсецъ ѣмействата си живѣяли въ планинитѣ на България, го тогава се наричала Македония.[17] Анна Комнена края на XI вѣкъ споменува за влашкото село Ексева έβα) въ Тесалия. За мизийскитѣ власи съ извѣстна ожителность говори Никита Хонията по случай българското възстание (1186) противъ византийцитѣ.[18] Изгията на този историкъ за голѣмия брой на раситѣ България, възможно е, да не сѫ напълно вѣрни, но ъкъ много далечъ отъ истината не сѫ; защото Ниа не само е билъ съврѣменникъ на събитията, за то говори, но и самъ лично взималъ участие въ витийскитѣ борби противъ българскитѣ възстаници, и ›ва съ положителность може да се твърди, че той рѣ билъ запознатъ съ неприятелитѣ си. Сѫществуето на силенъ влашки елементъ въ втората българска ›жава се установява и отъ кореспонденцията на царь ояна и архиепископа Василия съ папата, въ която пъргъ се титулува императоръ на българитѣ и на власитѣ perator Bulgarorum et Blachorum), а вториятъ архиекопъ на цѣла България и Влахия (Archiepiscopus totius garíae et Blachiae)[19]. Нѣкои отъ българскитѣ власи се и заселили по градоветѣ или селата на постоянно тожителство, а пъкъ други, както и сега още, сѫ и номади и съ стадата си постоянно се скитали по ıата страна[20]. Отъ първитѣ голѣма часть се прѣтопили е у словѣнитѣ, а вторитѣ запазили народностьта си о днесъ. За балканскитѣ власи се говори и въ сръб-

[17] Милетичъ Л. и Агура Д. Дако-ромънитѣ, Мсб. IX, 233.
[18] Nicet. 485, 488, 489
[19] Theiner. I, 16, 25, 29.
[20] Иречекъ К. Пѫтувания, 306, 310.

скитѣ хрисовули. Сръбскитѣ крале ги подарявали и поименно отстжпвали на разнитѣ манастири и църкви[21]. Старитѣ власи, като по-културни отъ българитѣ, твърдѣ много влияяли на послѣднитѣ, които отъ първитѣ научили занаятитѣ и търговията и усвоили градския животъ. Власитѣ били и първитѣ и най-стари проповѣдници на християнството между българитѣ, които отъ тѣхъ приели и много думи и термини за означение неизвѣстнитѣ имъ до тогава религиозни прѣдмети, като църква (circus), кръстъ (crux), царь (caesar) и пр.

Словѣни. Словѣнитѣ принадлежатъ къмъ арийското племе, и отъ отдавнашни врѣмена живѣяли въ източна Европа. Въ V. в. сл. хр. тѣ се простирали отъ устието на р. Висла малко по брѣга на Балтийското море и отъ тамъ на сѣверъ до Новгородъ, отъ дѣто пъкъ границата се обръщала на югъ, и между изворитѣ на р. р. Волга и Днѣпъръ се примъквала до р. Донъ. Отъ тамъ се обръщала на западъ, и, слѣдъ като прѣсичала долния Днѣпъръ, достигала на Днѣстъръ, прѣзъ чието горно течение се доближавала до Карпатитѣ и р. Висла и по водораздѣла на послѣдната и р. Одеръ, достигала пакъ до устието на р. Висла. Въ старото си отечество словѣнитѣ, както и по диалектичнитѣ си различия, така и по мѣстоположението, се дѣлили, както и сега на: *западни, източни* и *южни*. Послѣднитѣ пъкъ се простирали по изворния край на р. Висла и притока й р. Бугъ, Днѣстъръ и до Днѣпъръ[22]. Отъ тамъ тѣ започнали да се движатъ на юго-западъ и се прѣселяватъ на Балканския полуостровъ. По свидѣтелството на Прокопия, южнитѣ словѣни били едри, високи и

21 Новаковић Ст. Глас, XXIV, 18—57.
22 Ковачевић Љ. и Јовановић Љ. Историја, I, 19, 20.

красиви[23]. Тѣ били много гостоприемливи и съпровождали гоститѣ си, за да не пострадатъ. Ако пъкъ гостътъ би пострадалъ, домакинътъ считалъ за своя длъжность, да отмъсти за него[24]. Обикновено се мисли че словѣни били, както и сами се прѣпоржчвали миренъ и музикаленъ народъ, който не носѣлъ оржжие и въ чието отечество не била извѣстна войната и желѣзото[25]. Обаче думитѣ имъ много малко съотвѣтствуватъ на дѣлата; защото тѣ взели голѣмо участие въ разорението на Балканския полуостровъ и унищожението на старитѣ му жители. Южнитѣ словѣни гжсто се настанили на Балканския полуостровъ и съ своето голѣмо множество въ нѣкои провинции погълнали всички други народи, които били малцинство и живѣли между тѣхъ. Тѣ били основата на българската държава, и за това при всичко че тя била основана отъ турко-татарскитѣ българи, пакъ си останала словѣнска държава.

Прабългари. Прабългаритѣ* по потекло принадле-

---

[23] Procop. II, 335. „Εὐμήκεις τε γὰρ καὶ ἄλκιμοι διαφερόντως εἰσὶν ἅπαντες. τὰ δὲ σώματα καὶ τὰς κόμας οὔτε λευκοὶ ἐς ἄγαν ἤ ξανθοί εἰσιν οὔτε πη ἐς τὸ μέλαν αὐτοῖς παντελῶς τέτραπται. ἀλλ,' ὑπέρυθροί εἰσιν ἅπαντες“ . . .

„ Гаркави А. Я. Сказанія, 93. „Сказалъ онъ: (Ибнъ-Фадланъ) я видѣлъ Русовъ, когда они пришли со своими товарами и расположились по рѣкѣ Итиль, и я не видалъ болѣе совершенныхъ членами тѣмъ они, какъ будто они пальмовыя деревья; они рыжи, не надѣваютъ ни куртокъ ни кафтановъ, но у нихъ мужщина надѣваетъ кису, которою онъ обвиваетъ одинъ изъ боковъ и одну руку выпускаетъ изъ подъ нея.

[24] Lev. Tact. XVIII, § 102.

„ Mour. Str. 11, 5. Ἔνοι δὲ τοῖς ἐπιξενουμένοις αὐτοῖς ἤπιοι καὶ φιλοφρονούμενοι αὐτοὺς διασώζουσιν ἐκ τόπου εἰς τόπον οὗ ἂν δέωνται. ὡς εἴγε δἰ ἀμέλειαν τοῦ ὑποδεχομένου συμβῇ τὸν ξένον βλαβῆναι: πολέμον κινεῖ κατ' αὐτὸν ὁ τοῦτον παραθέμενος σέβας ἡγούμενος τὴν τοῦ ξένου ἐκδίκησιν“.

[25] Simocat. 243.

„ Theoph. II, 414.

* Прабългари наричаме турко-татарскитѣ българи за разлика отъ словѣнскитѣ българи.

жали къмъ турко-татарскитѣ народи, и по езикъ, вѣра и нрави коренно се различавали отъ словѣнитѣ. Тѣ още прѣди нашето лѣточисление били раздѣлени на четири племена: *Купи-булгаръ, Дучи-булкаръ, Огхонторъ-блкаръ* и *Чдаръ-болкаръ* и живѣяли на сѣверъ отъ Кавказкитѣ планини, по р. Кубанъ и по на югъ. Съ движението на народитѣ и тѣ се движали и въ срѣдата на V вѣкъ се скитали на сѣверо-западния брѣгъ на Черно-море. Латинскиятъ списатель Еннодия по случай повикването (482) на прабългаритѣ отъ византийския императоръ Зенонъ на помощь противъ остготитѣ на Теодориха, синъ на Триария, пръвъ ги именува съ националното имъ име: българи. Лѣтописцитѣ Комисъ, Касиодоръ, Маруелинъ, Йорданъ и африканскиятъ епископъ Викторъ Тунензи сѫщо ги познаватъ и именуватъ съ сѫщинското имъ народно име: българи. Отъ византийскитѣ пъкъ лѣтописци първи Иоанъ Антиохийски и Теофилактъ Симоката познаватъ прабългаритѣ подъ националното имъ име, а съврѣменнитѣ имъ лѣтописци Прокопий, Агатий, Менандъръ ги именуватъ: оногури, сарагури, уроги, кутургури, утургури, вуругунди, котригури, хунугури, хуни и пр.*) Прабългаритѣ отъ датата, когато били повикани отъ Зенона на помощь противъ остготитѣ, встѫпили въ близки сношения съ византийцитѣ и започнали да се запознаватъ съ византийската империя, а сѫщеврѣменно и да нападатъ и грабятъ византийскитѣ балкански области. Тѣ пръвъ пѫть на края на V вѣкъ (499) прѣминали р. Дунавъ, ограбили всички византийски области до Илирия и прѣзъ Тракия се завърнали въ домоветѣ си. Кога се завръщали били нападнати отъ илирийския стратегъ Аристъ, който водилъ петнаде-

*) [illegible] Мсб. XVI—XVII [illegible]

:ть хиляди войска, която, при всичко че храбро се бо-
ила, но пакъ била разбита. Слѣдъ три години (502)
рабългаритѣ втори пѫть навлѣзли въ византийската
мперия и безъ никакво прѣпятствие и война ограбили
'ракия. Подиръ петнадесеть години (517) тѣ пакъ нахлу-
али въ византийскитѣ балкански области, ограбили
Ιакедония, Тесалия и Епиръ и заробили много народъ.
ˈизантийскиятъ императоръ Анастасий вмѣсто войска
ıзпратилъ на илирийския епархъ Иоанъ хилядо литри
лато (1,080,000 лева), за да откупи плѣнницитѣ. Обаче
ази сума не стигнала за откупване на всички плѣн-
ıици и затова мнозина били избити [27]. Честитѣ нашествия
ıа прабългаритѣ на Балканския полуостровъ прѣстанали
два слѣдъ възкачването на византийския императорски
ıрѣстолъ на енергичния Юстинианъ I, който на сѣверъ
ιобрѣ оградилъ държавата си и въ едно сражение (540)
и разбилъ. Въ царуването на императора Ираклий I
610—641) прабългаритѣ били въ близки и приятелски
ιтношения съ византийцитѣ и, споредъ лѣтописцитѣ
Ιоанъ Никиу и патриархъ Никифоръ, прѣзъ туй врѣме
динъ прабългарски владѣтель, по всѣка вѣроятность
)рканъ, ходилъ въ Цариградъ заедно съ сѣмейството си
ι много боляри и тѣлохранители. Той билъ покрѫстенъ
ъ Цариградъ, получилъ титлата патриций и съ много
ıодаръци тържествено билъ изпратенъ отъ императора [28].
Гогава може би останалъ въ Цариградъ и знаменитиятъ
ıрабългарски владѣтель Кубратъ, който, споредъ извѣ-
:тията на Иоанъ Никиу, сѫщо билъ покръстенъ и цѣ-
лото си дѣтинство прѣкаралъ въ византийския царски
дворъ [29]. Кубратъ по всѣка вѣроятность се възкачилъ на
ıрабългарския владѣтелски прѣстолъ съ помощьта на

---

27 Παπαρρηγόπουλος Κ. Ἱστορία. III, 139.
28 Баласчевъ Г. Бѣлѣжки, 16.
29 Златарски В. Н. Нови извѣстия и пр. Мсб. XI, 149—151.

византийския императоръ Ираклий, и затова отъ благодарность той останалъ привързанъ къмъ сѣмейството на послѣдния и слѣдъ неговата смъртъ. Кубратъ пакъ може би съ съдѣйствието на императора Ираклий успѣлъ да отблъсне аваритѣ, да освободи народа си отъ тѣхното робство и да обедини всички прабългарски племена подъ неговата владѣтелска власть. Слѣдъ неговата обаче смърть петимата му синове си раздѣлили държавата му и на третиятъ синъ Аспарухъ, както казахме, се паднала частьта между р. р. Днѣпъръ и Днѣстъръ, отъ дѣто той въ желанието, си да разшири държавата, завладѣвалъ околнитѣ области и най-накрая, слѣдъ като разбилъ византийския императоръ Константинъ Погонатъ, прѣминалъ р. Дунавъ и завладѣлъ Мизия, дѣто се настанилъ на постоянно мѣстожителство. Въ новото си отечество прабългаритѣ, като отдѣленъ народъ, се запазили доста дълго врѣме и сѫществували до края на първата българска държава. Тѣ главно и на най-много се прѣтопили и слѣли съ словѣнитѣ слѣдъ приимането на християнството и въвеждането на словѣнския езикъ за официаленъ и държавенъ въ България.

Авари. Аваритѣ били отъ турски произходъ и първоначално се явили по брѣговетѣ на р. Волга между Каспийско и Азовско море. Тѣ въ срѣдата на IV вѣкъ, по покана на лонгобардитѣ противъ гепидитѣ, минали прѣзъ словѣнитѣ и се заселили въ срѣдна Европа и, слѣдъ като заедно съ съюзницитѣ си разбили гепидитѣ, се настанили на постоянно местожителство въ Панония около срѣдния Дунавъ, дѣто основали силната си държава. Аваритѣ покорили панонскитѣ словѣни, а пъкъ върху другитѣ сѫ имали голѣмо влияние и ги заставлявали като съюзници или подчинени да ги придружаватъ въ военнитѣ имъ походи. Тѣ били най-

силни въ царуването на хагана Баяна. Византийткитѣ императори плащали годишенъ данъкъ на аваритѣ, които въ съюзъ съ македонскитѣ и други словѣни (623) безуспѣшно обсаждали Цариградъ. Аваритѣ неизвѣстно колко врѣме имали подъ своята държавна власть и прабългаритѣ, които, както казахме, едвамъ въ царуването на Кубрата се освободили отъ аварското владичесво. Но и слѣдъ това прабългаритѣ били въ близки отношения съ аваритѣ и взимали участие въ военнитѣ имъ походи. Аваритѣ били разбити и покорени (791—803) отъ франкитѣ, а окончателно унищожени отъ панонскитѣ словѣни, които заставили послѣдния имъ хаганъ Теодоръ (805) да се засели нѣкждѣ въ околностьта на днешна Виена. Тогава българскиятъ владѣтель князъ Крумъ вѣщо се възползувалъ отъ случая и по миренъ начинъ разширилъ заддунавскитѣ си владѣния до р. Тиса, като покорилъ находещитѣ се тамъ прабългари и авари. [30] Послѣднитѣ, както може да се заключи отъ извѣстията на Суидасъ[31] за българитѣ и на Симеона магистра за Крума,[32] ще да сж били доста много. Аваритѣ имали голѣмо влияние върху държавното устройство на българитѣ и слѣдъ унищожението на държавата имъ много отъ тѣхъ се слѣли и прѣтопили у словѣнитѣ.

Арменци. Въ старата българска държава между другитѣ народи въ голѣмо малцинство обитавали и арменци. Византийскиятъ императоръ Константинъ, нареченъ Копронимъ, заселилъ (746—752) арменци и сирийци въ Тракия на българската граница, за да пазятъ пограничнитѣ византийски области отъ българскитѣ наше-

---

[30] Вж. нашата студия: Крумовитѣ закони. Спис. на юр. друж. год. IV, кн. VII и VIII, 311, 325.

[31] Ilid. 308.

[32] Contin. 617.

ствия. [33] Подобни арменски колонии съ сжщата цѣль заселили въ Тракия и императоритѣ Лъвъ IV (775—780), Никифоръ (802—811) и по-късно Иоанъ Цимиский. Когато князъ Борисъ се покръстилъ, Патъръ Сикулосъ казва, че павликянитѣ въ Азия мислили да изпратятъ въ България проповѣдници, които да проповѣдватъ на българитѣ павликянската ересь. [34] Въ околноститѣ на Пловдивъ и въ самия градъ, а така сжщо и въ Мъгленъ, въ Македония, имало арменски колонии. Въ единъ хрисовулъ на царь Душана се споменуватъ арменски селища около р. Пшина [35]. Въ Рилския хрисовулъ сжщо се споменува село Арменица [36]. Въ Леринско (Македония) има двѣ села, които се именуватъ Арменоръ и Арменско. Мислимъ, че за първото се говори и въ хрисовула на царь Душана, съ който (1344—1346) се подарявали разни села на Трѣскавския манастиръ „Св. Богородица" близу до Прилѣпъ [37]. Важностьта на арменцитѣ и сирийцитѣ въ стара България се състои въ това, че тѣ като павликяни или манихеи съ своето еретично учение, по мнѣнието на историцитѣ, твърдѣ много повлияли, за да се развие богомилството въ българскитѣ земи, отъ дѣто то се разпространило въ цѣлия Балкански полуостровъ.

Евреи. Евреитѣ въ старата българска държава били най-малко отъ всички старо-български народи. Тѣ за пръвъ пжть се споменуватъ въ Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum. Въ царуването на царь Свѣтослава по негова заповѣдь (1294) евреитѣ убили татарина Чоки. Но тѣ най-многобройни и най-силни били въ

[33] Παπαρρηγόπουλος K. Ἱστορία. III, 437.
[34] Rački d-r. Fr. Bogomili, Rad, VII, 98.
[35] Гласник, XXVI, 245.
[36] Рилски хрисовулъ, 39.
[37] Флоринскій Т. Памятники, 77.

занието на царь Иванъ Александра, когато, като се
ѝвали на подръжката на царица Теодора, еврейка
ıродность, нападали християнството. За да се обуз-
», станало нужда да се свика съборъ, на който во-
ıитѣ имъ и първенцитѣ били осждени и наказани[38].

Печенѣзи. Печенѣзитѣ били отъ турски произходъ.
ървоначално обитавали около р. Волга и въ X. вѣкъ
ростирали отъ долния Дунавъ край Силистра и
›градскитѣ Карпати до брѣговетѣ на р. Днѣпъръ и
:ко море, като при това населявали и равната часть
римъ до стария градъ Херсонъ. Византийцитѣ най-
енъ били въ добри отношения съ тѣхъ и съ пари
ıни подаръци ги подкупвали, за да воюватъ противъ
ıритѣ и руситѣ. Въ XI столѣтие, притиснати отъ
:вения имъ народъ, куманитѣ, започнали да се раз-
:раняватъ на югъ и на западъ и да навлизатъ въ бал-
:итѣ области. Вслѣдствие на това тѣ встжпили въ
ı съ византийцитѣ, въ нѣколко сражения (1051 —
били побѣдени и окончателно унищожени отъ
ıтийския императоръ Иоанъ Комненъ (1123). Слѣдъ
кенията си печенѣзитѣ, като разбити и плѣнени,
заселени въ околноститѣ на гр. София и Нишъ
ıвнината Овче-поле и мъгленската планинска область
ıкедония, дѣто окончателно се слѣли и прѣтопили между
ıритѣ. При това покръстениятъ печенѣшки войвода
ıъ и 20,000 печенѣзи (1040) получили отъ визан-
ıтѣ три крайдунавски градове за заселване и се
нили въ днешна Добруджа. Споменъ за сжществу-
'о на печенѣзитѣ въ Балканския полуостровъ се за-
ıъ въ названията и имената на разни мѣстности и
Въ Добруджа има село Печеняга, въ Сърбия Пе-
'е, а въ Македония имало пжть Печенѣжки[39].

---

[38] Голубинскій Е. Краткій очеркъ и пр. 680.
[39] Иречекъ К. Нѣколко бѣлѣжки и пр., Пс. XXXII XXXIII, 212—216.

Кумани. Куманитѣ по произходъ принадлежали къмъ турко-татарскитѣ народи. Прѣди XI вѣкъ тѣ обитавали оттатъкъ р. Волга, но слѣдъ тази дата измѣстили печенѣзитѣ и заели тѣхнитѣ мѣста отъ долна Волга до седмоградскитѣ Карпати и часть отъ Кримъ. Куманитѣ съ приближаването си до Черно море и р. Дунавъ и поради войнитѣ съ печенѣзитѣ встѫпили въ сношения съ византийцитѣ. Тѣ още въ XI вѣкъ започнали своитѣ нашествия въ византийскитѣ балкански области и (1064) 60,000 кумани прѣминали р. Дунавъ, за да навлѣзатъ въ империята и произведатъ грабежи; обаче византийцитѣ, съ помощьта на печенѣзитѣ, ги разбили и хванатитѣ плѣнници заселили въ Тракия. Куманитѣ дали голѣмо съдѣйствие на възстаналитѣ българи подъ началството на царетѣ Петръ II и Асѣнъ I противъ византийското владичество въ България и съ тѣхна помощь била възобновена българската държава. Царь Калоянъ билъ въ много близко приятелство съ куманитѣ. Самъ той билъ оженeнъ за куманка и голѣма часть отъ войската му заедно съ извѣстния полководецъ Манастрасъ били кумани. Въ началото на XIII вѣкъ тѣ окончателно били разбити и унищожени отъ монголитѣ. Тогава (1233) една голѣма часть, около 40,000 души се спасили въ Унгария, дѣто се заселили около р. Тиса. Други прѣминали р. Дунавъ и се пръснали въ балканскитѣ области. Отъ послѣднитѣ една голѣма часть окончателно се настанила въ българската държава, като най-много се заселила въ Добруджа, друга отишла въ византийската латинска държава, а пъкъ трета прѣминала въ Азия,[39] дѣто служили като войници въ никейската гръцка държава. Въ българската държава куманскитѣ велможи заимали видно положение и имали силно влияние върху държавното управ

[39] Ibid. 216—228.

ление. Видниятъ болярина и подиръ болгарски царь Георги Тертерий I билъ отъ кумански произходъ. Той се оженилъ за сестрата на царь Иванъ Асѣнь III, и слѣдъ като послѣдниятъ избѣгалъ въ Цариградъ, Тертерий съ общо съгласие билъ избранъ за царь и станалъ родоначалникъ на нова династия[40]. Елтимиръ крънскиятъ деспотъ сѫщо билъ куманинъ. Царь Михаилъ, синътъ на видинския деспотъ Шишманъ, билъ отъ наполовина кумански произходъ[41]. Добруджийскитѣ деспоти Баликасъ, Добротичъ и Иванко сѫщо били кумани. Споменъ за сѫществуването нѣкога на куманитѣ въ България като отдѣленъ народъ сѫ личното име Куманъ и имената на градове и села. Въ Дрѣновска околия има колиби Кумановци и Команитѣ, въ Софийската котловина — село Куманица, а въ Македония градъ — Куманово и села — Куманичево и Команъ[42].

Турци. Между старото българско население се срѣщали и турци. Византийскиятъ императоръ Теофилъ заселилъ турци колонисти отъ Азия въ долния Вардаръ, които по-късно приели християнството, имали отдѣленъ епископъ и били подъ вѣдомството на българската охридска патриаршия[43]. И други византийски императори прѣзъ XI и XII вѣкове колонизирали селджушки турци въ областьта Ахридосъ, надъ долна Арда и около Стара-Загора, а може би и въ други тракийски области, за да защищаватъ границата или крѣпоститѣ[44]. Къмъ турцитѣ възъ основа на езика, нравитѣ, обичаитѣ и облеклото причисляваме и сегашнитѣ български гагаузи

40 Pachym. I, 449.
41 Cantacuz. I, 36.
42 Кѫнчовъ В. Македония, 215, 194, 265, 270.
43 Ῥάλλη Γ· Α. καὶ Ηότλη Μ. Σύνταγμα. V, 478.
44 Иречекъ К. Пѫтувания, 164, 463, 696.

и одринскитѣ сургучи. Иречекъ счита гагаузитѣ за потомци на куманитѣ[45], а Занетовъ мисли, че тѣ сж остатъци и потомци на прабългаритѣ. Ние мислимъ, че не ще бжде безосновно и прѣдположението, че тѣ сж сжщински азиатски турци, каквито сж и останалитѣ въ Азия тѣхни по вѣра и народность братя караманлиитѣ и мохамеданитѣ турци и че се заселили въ България въ врѣме на византийското владичество. Името на гагаускитѣ села Карманлж и Караманли[46] подкрѣпятъ нашето прѣдположение за произхода на гагаузитѣ.

§ 19.

Социаленъ съставъ на старото българско население.

Старитѣ българи, както и всички други стари и срѣдновѣковни народи, дѣлили лицата на двѣ съвсѣмъ противоположни категории: *робе* и *свободни*. Това раздѣление на хората старото общество считало за справедливо и даже естествено, и затова всички стари и срѣдно-вѣковни законодателства го узаконили.[47] Робството било институтъ на международното право (jus gentium) на старитѣ народи. Всички робе имали еднакво положение, защото споредъ римо-византийското законодателство не могло да има повече или по-малко робе (in servorum conditione nulla est differentia[48]). Колкото и да била

[45] Иречекъ К. Пжтувания, 826—829. Държава, 166—171.
„ Иречекъ К. Нѣколко бѣлѣжки и пр. Пс. XXXII и XXXIII 238.
[46] Милетичъ д-ръ Л. Стар. бълг. население, 17, 93, 110, 154.
[47] Законъ соудный людьмъ. Кратка редакц. и҃ı „Роди и дѣти. още насѧ гл҃ть. ли нє имоуть имъ вѣры. ни г҃и ни на г҃а. рабъ ли, свободникъ ли. да послоухъ бываютъ".
[48] Ἀρμενόπουλος Κ. Ἑξάβιβλος, Α. βιβλ. τίτλ. ιϰ'. „Καὶ ἡ μὲν τῶν δούλων τύχη οὐδεμίαν ἐπιδέχεται διαίρεσιν· οὐ γάρ ἐστιν εἰπεῖν ἐπ' αὐτῶν, μᾶλλον ἢ ἧττον δοῦλος. ἐστὶν οὖν ἄτομος ἡ δουλεία. ἐπὶ δὲ τῶν ἐλευθέρων πολλὰς εὑρίσκομεν διαφοράς. ἢ γὰρ εὐγενεῖς εἰσιν ἢ ἀπελεύθεροι.

различна индивидуалната способность за работа и индивидуалната стойность на нѣкои робе въ дома на притежателя имъ или въ държавата, тѣ пакъ били съвсѣмъ еднакви и равни помежду си. Свободнитѣ пъкъ българи поради своето социално и материално положение се дѣлили на три съсловия: **себри**, **боляри** и **свещеници**. Понеже всички членове на съсловията не били съвсѣмъ равни помежду си и въ старото българско общество нѣмали съвсѣмъ еднакво социално положение, затова въ по-подробното имъ различаване и разпрѣдѣление тѣ се дѣлили на класи.

„ Epanagoge aucta. Tit. XXXVIII, § 3. „Οἱ δοῦλοι ἢ γίνονται ἢ τίκτονται. τίκτονται μὲν ἐκ τῶν ἡμετέρων θεραπαινίδων, γίνονται δὲ ἐκ τῶν ἐθνικῶν νομίμων, τουτέστιν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας. ἡ μὲν τῶν δούλων τύχη οὐδεμίαν ἐπιδέχεται διαίρεσιν· οὐ γάρ ἐστιν εἰπεῖν ἐπ' αὐτῶν μᾶλλον ἢ ἧττον δοῦλον. ἐστὶν οὖν ἄτομος ἡ δουλεία. ἐπὶ δὲ τῶν ἐλευθέρων πολλὰς εὑρίσκομεν διαφαράς· ἢ γὰρ εὐγενεῖς εἰσιν ἢ ἀπελεύθεροι.

I. РОБЕ.

§ 20.

Робство въ старата българска държава.

Споредъ старитѣ правни и социални понятия робството било обикновенъ социаленъ институтъ, който се считалъ необходимъ за сѫществуването и развитието на старото общество. Аристотель говори, че пълно и съвършено сѣмейство състои отъ свободни и робе. Първитѣ били мѫжътъ, жената и дѣцата имъ, а пъкъ вторитѣ, робето допълнявали сѣмейството, като съставяли необходимата часть отъ сѣмейната собственость. Сѫшиятъ счита, че робето по самото си естество сѫ такива и слѣдователно твърди, че робството е и естественъ институтъ.[19] Възпроизведенитѣ отъ Аристотеля мисли за робството, които били и на съврѣменното му общество, още тогава не били безспорни истини. Противъ робството като естественъ институъ се подигали гласове въ старото елинско общество още въ врѣме на софиститѣ. Послѣднитѣ твърдѣли, че робството е противоестественъ институтъ и че само възъ основа на закона едно лице е робъ, а друго свободно, а пъкъ по природа тѣ въ нищо не се различаватъ; затова робството не било правда, но насилие. Тѣзи мисли постепенно си пробивали пѫть и най-накрая били узаконени и отъ старитѣ законодателства. Византийското законо-

[19] Aristot. Politica, lib. I, cap. II.

ıлична индивидуалната способность за работа и инди-
ɩуалната стойность на нѣкои робе въ дома на прите-
теля имъ или въ държавата, тѣ пакъ били съвсѣмъ
ıакви и равни помежду си. Свободнитѣ пъкъ българи
ради своето социално и материално положение се
лили на три съсловия: себри, боляри и свеще-
ıци. Понеже всички членове на съсловията не били
всѣмъ равни помежду си и въ старото българско об-
ество нѣмали съвсѣмъ еднакво социално положение,
това въ по-подробното имъ различаване и разпрѣдѣ-
ние тѣ се дѣлили на класи.

„ Epanagoge aucta. Tit. XXXVIII, § 3. „Οἱ δοῦλοι ἢ γίνονται ἢ
:τονται. τίκτονται μὲν ἐκ τῶν ἡμετέρων θεραπαινίδων, γίνονται δὲ
τῶν ἐθνικῶν νομίμων, τουτέστιν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας. ἡ μὲν τῶν
ίλων τύχη οὐδεμίαν ἐπιδέχεται διαίρεσιν· οὐ γάρ ἐστιν εἰπεῖν ἐπ᾽
τῶν μᾶλλον ἢ ἧττον δοῦλον. ἐστὶν οὖν ἄτομος ἡ δουλεία. ἐπὶ δὲ
ν ἐλευθέρων πολλὰς εὑρίσκομεν διαφαράς· ἢ γὰρ εὐγενεῖς εἰσιν
ἀπελεύθεροι.

валъ и твърдѣлъ, че е сжщиятъ.[51] Сжщиятъ историкъ извѣстява, че словѣнитѣ и антитѣ много пжти били прѣминавали р. Дунавъ и слѣдъ като ограбвали цѣлия Балкански полуостровъ, съ голѣма плячка и съ много робе се завръщали въ отечеството си.[52] Византийскиятъ императоръ Маврикий, който често воювалъ съ словѣнитѣ и добрѣ билъ запознатъ съ тѣхното социално устройство, сжщо говори за сжществуването на робството у словѣнитѣ. Той казва, че тѣ не задържали плѣнницитѣ си неопрѣдѣлено врѣме въ робство, както другитѣ народи, но само за точно опрѣдѣлено врѣме, слѣдъ което робето, ако искали, пакъ могли да се завърнатъ въ отечеството си съ извѣстно възнаграждение или пъкъ свободни и приятели да останатъ между словѣнитѣ.[53] Българскиятъ архиепископъ Теофилактъ извѣстява, че князъ Крумъ слѣдъ завладяването на градъ Одринъ е плѣнилъ много хора, между които билъ и Кинамъ, който при разпрѣдѣлянето на робето се падналъ на българския прѣстолонаслѣдникъ князъ Омортагъ[54]. Константинъ Багрянородни извѣстява, че князъ Борисъ, слѣдъ като сключилъ миръ съ сръбския князъ Мутимиръ, далъ на синоветѣ на послѣдния, които го изпратили до сегашния гр. Нови-Пазаръ, много дарове, а пъкъ послѣднитѣ му подарили между другото и двама роба[55]. Въ паметника „Responsa Nicolai papae ad consulta

---

[51] Procop. II, 332—334.

[52] Ibid., 397, 442—444.

[53] Maur. Str. I. „Τοὺς δὲ ὄντας ἐν ταῖς αἰχμαλωσίαις παρ᾽ αὐτοῖς τοῖς Σκλαβήνοις οὐκ ἀορίστῳ χρόνῳ ὡς τὰ λοιπὰ ἔθνη ἐν δουλείᾳ κατέχουσιν, ἀλλὰ ῥητὸν ὁρίζοντες αὐτοῖς χρόνον ἐν τῇ γνώμῃ αὐτῶν ποιοῦνται εἴτε θέλουσιν ἐν τοῖς ἰδίοις ἀναχωρῆσαι μετά τινος μισθοῦ εἰ μένουσιν ἐκεῖσε ἐλεύθεροι καί φίλοι“.

„ Leo Tact. c. XVIII, § 104.

[54] Theoph. Bul. Arch. IV, 192.

[55] Porph. III, 155.

.lgarorum“ се прави доста строга разлика между робе
:rvi) и свободни (liberi). Българитѣ питали папата, какъ
се постѫпи съ роба, който слѣдъ като е избѣгалъ
ъ господаря си билъ заловенъ; какъ да се постѫпи съ
›ба, който наклевети господаря си прѣдъ началницитѣ, и
іявать на папата, че у тѣхъ строго се пазѣла държав-
ıта граница, за да не избѣга нѣкой свободенъ чо-
ѣкъ или робъ[56]. Въ сѫщия паметникъ се говори и за
ражби на мѫжъ или жена[57]. Откраднатитѣ мѫже и
ени по всѣка вѣроятность ще да сѫ били робе или
ькъ свободни, но крадени съ цѣль, да бѫдатъ продадени
ı такива. Търговията съ робе била добрѣ извѣстна на
ългаритѣ. Тѣ, по свидѣтелството на Алъ Масуди, когато
іали миръ съ византийцитѣ, завеждали въ Цари-
›адъ момичета и момчета отъ словѣнско или гръцко
›текло, дѣто ги продавали. Сѫщиятъ списатель извѣ-
:ява, че у българитѣ сѫществувалъ обичаятъ, споредъ
›йто, когато робътъ би извършалъ нѣкое прѣстѫпление
ıи погрѣшавалъ въ нѣщо и трѣбало да се накаже за това,
›бътъ, безъ да бѫде отъ никого принуденъ, своеволно се
›остиралъ прѣдъ господаря си, който го биелъ толкова,
›лкотоискалъ; ако пъкъ робътъ, прѣди да получи позво-
:ние, би се вдигналъ, тогава се лишавалъ отъ животъ[58]. Въ

---

[56] Responsa, cap. 21, 97, 25.

[57] Ibid. cap. 32. „Similiter de his qui virum aut feminam rapuerint
:rmittimus“.

„ Законъ соудный людьмъ кр. ред. к҃ѳ. Иже свободоу ѻукра-
:ть и продаѥтъ ли поработить. да поработитьсѧ. ѩко же и ѻнъ
›ободоу поработивъ. въ тоуже работоу да въстоупить.

л҃. Присноублѧѭ чюжего раба и крыѭ ѥго. и нє ѩвѣ творѧ по-
ıньнъ ѥсть того своѥго гин҃оу. пристроити дроугаго такого раба. дати
ѣню ѥго.

[58] Гаркави А. Я. Сказанія, 126, 127 „ Если между ними и Гре-
ıми миръ, то Бурджане привозятъ въ Кустантинію дѣвушекъ и маль-
ковъ изъ племени Славянъ или Грековъ . . . , ...
нихъ существуетъ обычай, если рабъ ошибся или провинился, а его
сподинъ хочетъ наказать его, то тотъ простирается прѣдъ госпо-
номъ, хотя никто его не принуждаетъ къ тому, и господинъ его

новелата на Иоанъ Цимиския (972—975) за митото върху робето също се споменува и за българи търговци на робе[50]. Ако се прѣдположи и се приеме, че първоначално робството не било извѣстно на българитѣ, тѣ пакъ непрѣмѣнно би се запознали и си служили съ него, слѣдъ като се настанили на Балканския полуостровъ и встъпили въ сношения съ византийцитѣ, а особено слѣдъ покръстването имъ. Християнството възъ основа на учението на свещеното списание е проповѣдвало, че всички люде сж братя и равни. Но това равенство било повече отвлѣчено и равенство прѣдъ Бога и на небото. То въ обществения животъ не се прила гало. Людскитѣ отношения и слѣдъ християнството се уреждали пакъ възъ основа на римското право, което признавало робството за обикновенъ социаленъ институтъ и робето считало за вещи и обикновена собственость. Християнството, подпомогнато и отъ учението на арийцитѣ за правото, дѣйствително доста много помогнало, за да се признае личностьта и достойнството на човѣка, но да махне робствотото не могло, нито пъкъ се стремѣло къмъ това. Робството било унищожено и прѣмахнато само отъ високото културно развитие на арийскитѣ народи. Въ християнска България робството сжществувало както и по-рано и ще да е било разпространено колкото и въ Византия. Въ българскитѣ прѣводи на гръцкитѣ църковни и граждански закони, както и въ българскитѣ компилации отъ сжщитѣ закони сж прѣведени и възпроизведени всички законопостановления за робето. Въ нѣкои статии отъ Законъ соудный людьмъ продажбата на прѣстжпника се прѣдвижда като наказание за извършеното отъ него прѣстжпление, до-

бьетъ его столько, сколько ему угодно; если же рабъ встаетъ прежде чѣмъ получилъ на то позволеніе, то лишается жизни".

[50] Zachariae v. Lingenthal. Jus graeco-romanum, III, 303.

ато въ съотвѣтствуещитѣ статии отъ византийското аконодателство се прѣдвижда осакатяване или друго гѣкое наказание.[60] Въ една новела (1095) на императора Алексий Комненъ между друго се говори, че вслѣдствие за голѣмъ гладъ нѣкои българи много евтино били продадени отъ бащитѣ си и затова тѣ, щомъ като встѫпили въ пълнолѣтие, рекламирали своята свобода прѣдъ солунскитѣ църковни власти.[61]

Отроци. Въ българскитѣ църковни хрисовули,[62] както и въ Душановия законикъ, за означение на несвободнитѣ се употрѣбява терминътъ *отроци*. Тѣ, както и робитѣ, споредъ сѫщия законъ, били не прикосновена и вѣчна наслѣдствена собственость на властелитѣ и тѣхнитѣ дѣца, които могли съ тѣхъ да разполагатъ като съ своя движима собственость, но само че не могли да ги даватъ въ зестра.[63] Въ туй именно състои и разликата на Душановия законикъ отъ византийското законодателство, което позволявало робето да се даватъ въ зестра.[64] По сѫщия законикъ

---

[60] „Законъ Соудный Людьтъ кр. ред. к҃д „Крадъıй на воинѣ. аще ѡроужиѥ да тепетьсѧ. аще ли конь да продаѥть".

„Ecloga pr. aucta, tit XVII, § 49, „Ὁ κλέπτων ἐν φοσσάτῳ ἢ ἐν ἐξπεδίτῳ, εἰ μεν ὅπλα, τυπτέσθω εἰ δὲ ἄλογον χεροκοπείσθω".

„Законъ соудный людьмъ кр. ред. к҃з „Иже мьртвыѩ въ гробѣ съвлачить, да продаѥтьсѧ .

„Ecloga pr. aucta, tit. XVII, § 43. „' Ἱ τοὺς νεκροὺς ἐν τοῖς τάφοις ἐκδύοντες χεροκοπείσθωσαν".

[61] Zachariae v. Lingenthal. Jus graeco-romanum, III, 405.

[62] Орѣховски хрисовулъ, 23.

„Вирпински хрисовулъ", 79.

[63] Законик Ст. Душана чл. 44. „И отроке што имају властеле, да им су у баштину, и њих деце у баштину вечну, на отрок у прикје да се не даје никада".

[64]. Eclода ad Proch. mutata. Tit. X, § 13. „Ὁ εἰς προῖκα γραφόμενος οἰκέτης οὐκ ἔχουσιν ἄδειαν τὰ τέκνα οὔτε ὁ ἀνὴρ ἐλευθεροῦν αὐτόν".

[illegible] — [illegible] робст-[illegible][6] За [illegible]. От[illegible] робето отъ [illegible] ра-[illegible] състоя-[illegible] Робството е санк-[illegible] държави, [illegible][7]

§ [illegible]

Социално положение на робето.

Робството било единъ отъ основнитѣ институти на социалната и политичната организация на старитѣ и срѣдновѣковнитѣ народи и затова, въпрѣки туй, че идеята за неговата неестественость и неморалность си била окончателно пробила пѫть и се приимала за неоспорима истина, все пакъ никой не се опиталъ да го унищожи. Робството било тѣсно свързано съ цѣлия домашенъ, икономиченъ, частенъ и държавенъ животъ на старитѣ

6) Законик Ст. Душана чл. 46. „И отроке што си кто имају, да их имају у баштину. Такмо што ће властелин простити, а или му жена, а или син, то и да јест свободно, а ино ништо“.

7) Tornauw Le droit musulman, 206, 222—223, 256.

8) [illegible] Г. Л. Турски законъ за земитѣ, чл. 112.

народи и неговото унищожение би прѣдизвикало цѣль прѣвратъ въ цѣлото социално устройство. Робето били собственость на своитѣ господари и като такива се намирали подъ тѣхната абсолютна и неограничена власть. Тѣ не били субектъ на права, но само обектъ, и затова тѣ не могли да притежаватъ за себе си никакви движими и недвижими имоти и каквото придобивали, това било собственость на тѣхнитѣ господари. Робето, като недѣеспособни и неправоспособни лица, не могли да се явяватъ въ сѫдилищата и отъ свое име да се сѫдятъ. За тѣхнитѣ дѣла отговаряли господаритѣ имъ, които и ги наказвали за извършенитѣ отъ тѣхъ прѣстѫпления. Първоначално убийството на роба не било човѣкоубийство, и убиецътъ билъ длъженъ само да заплати врѣдитѣ и стойностьта му на неговия собственикъ. Робето не сключвали законенъ бракъ, и затова бракътъ помежду имъ не се съпровождалъ отъ никакви религиозни обреди до епохата на византийския императоръ Алексий Комненъ (1095)[67]. Тѣ лично принадлежели на своитѣ собственици, нѣмали никакви лични права и не били лица въ днешния смисълъ на думата, но вещь, съ която притежателитѣ могли и имали право да се разполагатъ по усмотрението си и безнаказано да ги убиватъ[68]. Но въпрѣки това, старитѣ словѣни, и като езичници, и като християни, правѣли голѣма разлика между собственостьта — човѣкъ и собственостьта — вѣщь, и затова първата била най-важната и най-цѣнната: тѣ напълно съзнавали, че робитѣ макаръ и лично ограничени, но пакъ били разумни сѫщества и лица. Людската природа и достоинството на робитѣ най-ясно изпѫквали и се виждали при

---

[67] Zachariae v. Ligenthal. Jus graeco-romanum, III, 405.

[68] Synopsis. Д, V, § 1.

„ Ἀρμενόπουλος K. Ἑξάβιβλος,βιβλ. A'. τίτλ. ιδ'. § § 1—22.

възможностьта да се освободять отъ робството, когато ставали правоспособни лица и свободни граждани.

§ 22

Встѫпване въ робство.

Въ робство можело да се постѫпи главно по три начина: *раждане, заробване* и *въз основа на закона*. Първитѣ два начина се основавали на международното право (jus gentium), а третиятъ на частното право (jus civile).

Раждане. Лице, родено отъ родители робе, също било робъ, защото дѣтето наслѣдвало положението на родителитѣ си. Притежательтъ на родителитѣ по право билъ такъвъ и на тѣхнитѣ рожби, както и собственикътъ на добитъцитѣ билъ такъвъ и на тѣхнитѣ плодове. Възможно било отъ зачеването на дѣтето до раждането родителитѣ му да промѣнятъ социалното си положение и да станатъ свободни или робе. Въ такъвъ случай византийското законодателство, а възможно и българското, особено пъкъ слѣдъ приемането на християнството, защищавало свободата, и роденото дѣте и въ двата случая бивало свободно. Майката отъ зачеването на дѣтето до раждането, и само единъ день да била свободна, па макаръ да раждала като робиня, дѣтето се считало и оставало свободно *).

Заробване. Българитѣ, както и всички стари народи, били въ постоянни войни и борби съ околнитѣ и съсѣдни народи и често се случвало да плѣнятъ нѣкои отъ неприятелитѣ си, които, споредъ старото междуна-

*) Ἁρμενόπουλος Κ. Ἑξάβιβλος, βιβλ. Α., τίτλ. ιε'. § 9.

одно право, ставали собственость на побѣдителитѣ. Сѫщо ставалъ робъ и онзи, който попадалъ въ рѫцѣтѣ на нѣкого отъ друго племе или народъ, съ който неговото племе и народъ не били въ приятелски отношения. Този способъ за доставяне робе билъ най-честиятъ и най-обикновениятъ. Българитѣ разпрѣдѣляли помежду си заробенитѣ неприятели на бойното поле при завладяването на нѣкоя крѣпость, или при ограбването на нѣкоя неприятелска область.

Законно робство. Въ старитѣ български наказателни закони за много прѣстѫпни дѣяния, като наказание се прѣдвиждала продажбата на прѣстѫпника въ робство. По Законъ соудный людьмъ прѣстѫпленията, лъжесвидѣтелствуване, блудство на induced женень човѣкъ съ робиня, насилствено обезчестяване, кражба, заробване на свободно лице и продаването му като робъ и за много други още прѣстѫпни дѣяния прѣстѫпникътъ се наказвалъ съ продажба въ робство. Много свободни люде сами доброволно се продавали за робе. Но за да бѫде подобна продажба валидна и да не може робътъ да рекламира свободата си, би трѣбвало да е по-възрастенъ отъ двадесеть години и да е получилъ стойностьта си. Ако ли той бивалъ по-малъкъ отъ двадесеть години, то и слѣдъ получаването на цѣната си пакъ ималъ право да рекламира свободата си и да иска своето освобождение отъ робство [70]. Цѣната на робето зависѣла отъ тѣхната възрасть и занаятъ. Най-скѫпо се цѣнили лѣкаритѣ, юриститѣ и скопцитѣ — занаятчии. Бащитѣ, когато се намирали въ крайна нужда и голѣма бѣднотия, продавали своитѣ малолѣтни дѣца, които слѣдъ пълнолѣтието си имали право, да искатъ да бѫдатъ освободени отъ робство [71]. Длъжницитѣ, които

[70] Epit. legum. Tit. XXXVII, § 7.
[71] Ibid. „ „ „ 23.

[illegible]

§ [illegible]

[illegible] отъ [illegible]

[illegible] на роби и свободни у [illegible] ... [illegible] робството не било [illegible] ... [illegible] отъ робство, както [illegible] ... [illegible] което, както [illegible] ... [illegible] въ робство и изобщ[illegible] ... Робето могли [illegible] ... [illegible] отъ които най[illegible] ... — *освобождение отъ собстве[ника]* (manumissio), [illegible] *въ отечеството* (ju[s] postlimini) и [illegible] *основа на закона* (ipso jure).

Освобождение отъ собственика. Притежателит[е] могли да се разпореждатъ съ робето по усмотрението си, защото тѣ били тѣхна собственость или, както с[е] казва въ [illegible] редакция на Законъ соудный людьм[ъ] „[illegible]". Тѣ имали право да ги продадат[ъ] на другиго или да ги освободятъ отъ робство. Не [е] известно, да ли при освобождението на робето в[illegible]

[illegible] XXXIII, § [illegible].

чната епоха се извършали нѣкакви обреди и се ълнявали нѣкакви формалности и какви. Охридскиятъ иепископъ Теофилактъ, говори, че князъ Омортагъ рдѣ много обичалъ роба си Кинамъ, но само много рбѣлъ, за дѣто той билъ отъ друга вѣра, та се стаілъ да го застави да се откаже отъ християнството. тази цѣль той извършилъ блѣскаво жертвоприноние, разпоредилъ се да се приготви богато угоще: и заповѣдалъ на Кинама да обѣдва заедно съ друѣ български велможи; обаче той отказалъ[73]. Възкно е принасянето жертви отъ князъ Омортага, угонието и обѣдването на Кинама заедно съ другитѣ велки да били обичайнитѣ обреди, които се извършали случай освобождението на послѣдния отъ робство и ишението му за боляринъ. Въ християнската епоха обождението на робето въ България, по всѣка вѣтность, ще да е ставало така, както и въ Византия. ственикътъ могълъ да освободи робето си или въ титѣ църкви, или прѣдъ сѫдията и приятелитѣ, или писмо и завѣщание, или по нѣкой другъ начинъ, съ іто да се изразявала неговата воля, че желае да освоци роба си. Всѣко неясно изражение и всѣко съмнѣ: се считало въ полза на роба и неговото освобожде:. Освободениятъ робъ не могълъ повторно да се ивлѣче въ робство, освѣнъ ако би се показалъ крайно лагодаренъ къмъ благодѣтеля си, патрона[74].

Завръщане въ отечеството. Заробениятъ отъ неиятеля българинъ, който успѣвалъ да избѣга отъ неиятелската страна, веднага съ завръщането си въ оте:твото, възъ основа на закона (jus postlimini) се считалъ освободенъ. Той заималъ сѫщото положение и се пол-

[73] Theoph. Bulg. Arch. IV, 192.
[74] Ἀρμενόπουλος Κ. Ἑξάβιβλος, βιβλ. Α΄. τίτλ· ιχ΄.

зувалъ съ сжщитѣ права и привилегии, съ каквито се ползувалъ и прѣди да бжде заробенъ. Антътъ Хилбждъ, който билъ заробенъ отъ единъ словѣнинъ, слѣдъ завръщането си въ отечеството, макаръ да билъ купенъ отъ единъ свой съплеменикъ, той пакъ заявилъ, че споредъ закона е освободенъ.

Законно освобождение. Споредъ цитираното извѣстие на императора Маврикий за робството у словѣнитѣ, робето слѣдъ изтичането на опрѣдѣленото врѣме, възъ основа на закона и правнитѣ обичаи (ipso jure), се освобождавали. Робъ, който воювалъ съ съгласието на господаря си, който извѣсти за неговото убийство и който извърши нѣщо, което било отъ голѣма полза за господаря, за възнаграждение получавалъ свободата си [75]. Когато собственикътъ не хранѣлъ роба си и въ случай на болесть не го лѣкувалъ, а го оставялъ на произвола на сждбата, робътъ се считалъ за освободенъ. Когато владѣтельтъ назначавалъ нѣкой робъ за държавенъ чиновникъ, знаейки неговото положение, той сжщеврѣменно се освобождавалъ отъ робството.

[75] Ibid

II. СВОБОДНИ.

А. Себри.*

§ 24.

Общъ прѣгледъ.

Себритѣ съставяли особено и самостоятелно съсловие, различно отъ онова на боляритѣ и свещеницитѣ. Тѣ собствено били българскиятъ народъ, българската народна маса и обитавали въ села и градове. Тѣ съставяли нападателната и отбранителна военна сила на българската държава и народъ. Себритѣ не се ползували съ правата и привилегиитѣ на двѣтѣ други привилегирувани съсловия, но, отъ друга страна, тѣ коренно се различавали отъ несвободнитѣ, робето, защото били правоспособни лица и свободни. Въ социално отношение себритѣ не били равноправни съ привилегируванитѣ съсловия — боляритѣ и свещеницитѣ; но пъкъ между тѣзи съсловия и нѣмало такава грамадна и непрѣодолима социална разлика, каквато сѫществувала у азиатскитѣ и нѣкои европейски народи; защото съсловията у българитѣ, както и у другитѣ южнословѣнски народи, нѣмали религиозенъ характеръ и не било абсолютно невъзможно прѣ-

* Терминътъ **себрь** въ познатитѣ ни чисто български исторични паметници не се срѣща, обаче въ Душановия законикъ често се употрѣбява. Понеже пъкъ този паметникъ е единъ отъ най-важнитѣ извори и за историята на българското право, затова мислимъ, че не ще да погрѣшимъ, ако съ него означаваме непривилигируваното съсловие на старото българско население.

минаването на себритѣ въ двѣтѣ други привилегирувани съсловия. При заселването на словѣнитѣ на Балканския полуостровъ социалната разлика била много малка; но съ постоянното културно развитие на българския народъ тя все повече се увеличавала и къмъ края на българската държава била доста голѣма. Отъ най-старитѣ извѣстия за южнитѣ словѣни се вижда, че, кога се обсъждали общественитѣ въпроси въ общитѣ имъ събрания, взимали участие всички пълнолѣтни и пълноправни членове на общината или племето[76]. Въ официалния приемъ на българскитѣ пратеници отъ византийския императоръ логотетътъ на послѣдния питалъ освѣнъ за здравето на българския царь, царица, синоветѣ имъ и боляритѣ, но още и за здравето на простия български народъ[77]. На събора, свиканъ отъ царь Бориса III противъ богомилитѣ, освѣнъ свещенството и боляритѣ присѫтствувало и множество много прочего народа[78]. Но съ усилването на абсолютното монархично държавно управление въ българската държава и вслѣдствие на силното византийско влияние въ България, себритѣ постепенно се отстранявали отъ участието въ държавното управление, което се концентрирало въ рѫцѣтѣ на владѣтеля, боляритѣ и свещеницитѣ. Въ Душановия законикъ строго се забраняватъ събранията на себритѣ, и който въпрѣки това би се осмѣлилъ да ги свика на съборъ, се наказвалъ съ отрѣзване на ушитѣ и изгаряне изподъ очитѣ[79]. Съ това законоположение отъ една страна се отнимало правото на себритѣ, да разискватъ въ събрания върху социалното си и държавно устройство, а отъ друга страна сѫщото право се обезпечавало само за привилегируванитѣ съсло-

---

[76] Procop. II, 334.
[77] Porph. I, 689.
[78] Раковски Г. С. Нѣколко рѣчи о Асѣню, 49.
[79] Законикъ Ст. Душана, чл. 69.

ния, болярството и свещенството. Социалната разлика на старото южно-словѣнско население се констатирва и въ старото наказателно право, споредъ което себърътъ за едно и сѫщо прѣстѫпление се наказвалъ много по-строго отъ колкото боляринътъ[80]. Голѣма часть отъ себритѣ обитавали и работили на църковнитѣ и болярски земи и поради това били въ извѣстна зависимость отъ собствеництѣ на земитѣ. Други пъкъ себри били отстѫпвани на манастиритѣ и бояритѣ, на които плащали разни данъци и изпълнявали разни повиности. Себритѣ поради начина на живота, мѣстожителството, занятието и материалното си и социално положение[81] се дѣлили на петь класи: *населеници, свободни, прониарски люде, църковни люде,* и *граждани*. Ние ще азгрледаме отдѣлно всѣка класа.

§ 25.

Населеници-чифчии.

Населеници били онѣзи себри, които нѣмали собствени недвижими имоти и които живѣли и работили манастирски и болярски земи. За тѣхъ се споменува още въ юстиниановото законодателство и въ Пандектитѣ се наричатъ парици. Парикъ билъ онзи земледѣлецъ, който билъ настаненъ на чуждо землище (parisus est incola, qui aliqua regione domicilium suum contulit)[82]. Въ сѫщия смисълъ и значение терминътъ парикъ (paricus) се употрѣбява въ византийското законодателство и въ нѣкои сръбски хрисовули[83]. Но постепенно този терминъ губѣлъ първоначалното си значение и често се употрѣ-

[80] Ibid. чл. чл. 53, 55.
[81] Орѣков. христовулъ, 20—25.
[82] Занетовъ Г. Българското население, 150.
[83] Miklosich Fr. Monumenta serbica, 60.

бявалъ за означение църковнитѣ и прониарски люде. Въ византийскитѣ църковни хрисовули отъ XIV вѣкъ много често се срѣща терминътъ приселеникъ, приселеници (προσκαθήμενος προσκαθήμενοι). Въ сжщитѣ хрисовули обикновенно приселеницитѣ и парицитѣ паралелно се споменуватъ и рѣзко се различаватъ[84]. По наше мнѣние, терминътъ приселеникъ значи туй, което първоначално значалъ терминътъ парикъ, а именно: земледѣлецъ, заселенъ на чужд земя. Въ византийскитѣ и южно-славѣнскитѣ хрисовули изрично се говори за движението и мѣстенето на старото балканско земледѣлческо население отъ имота и владѣнието на единъ болярииъ въ онзи на другъ такъвъ. Особено пъкъ то много бѣгало и се заселвало на манастирскитѣ имоти. За да се ограничи изселването на земледѣлческото работно население отъ имотитѣ и владѣнията на болярitѣ и заселването м[illegible] манастирскитѣ, въ Душановия законикъ съ особено [illegible]нопостановление се нарежда болярскитѣ люде, к[illegible] се заселили на манастирскитѣ имѣния, да се завър[illegible] пакъ въ имотитѣ на по-прѣдишнитѣ си господари. Дви[illegible]нието и мѣстенето на южно-славѣнското земледѣлческо [illegible]селение продължило и подъ турското владичество на [illegible]канския полуостровъ. Произходътъ на българското [illegible] изобщо на южно-словѣнското приселничество или пари[illegible]ство, по наше мнѣние, не трѣбва да се търси изключите[illegible] въ римския колонатъ, или пъкъ въ римо-византийск[illegible] аграрни закони, но въ старитѣ социални уредби, лош[illegible] държавно устройство и труднитѣ икономични условия[illegible] които тогава българското, както и цѣлото срѣдно[illegible]ковно население, се намирало. Въ срѣднитѣ вѣкове [illegible] всѣкждѣ царувала пълна несигурность и страшна анархия. Войнитѣ съ всичкитѣ си грозни послѣдствия и страхове

[84] Zachariae v. Lingenthal. Jus graeco-romanum, III, 693.

били правило, а пъкъ мирътъ и спокойствието — рѣдко явление и изключение. Разбойничествата и насилията били ежедневни и обикновени събития, а пъкъ произволитѣ на държавнитѣ чиновници и мѣстни управители — правда и законость. Владѣтелитѣ считали за свое неоспоримо право, безконтролно и безразборно да облагатъ поданицитѣ си съ колкото и каквито имъ било угодно данъци и повиности. Вслѣдствие на това тѣ постоянно ги увеличавали и, както се вижда отъ българскитѣ църковни хрисовули и други исторични паметници, българското население въ втората българска държава плащало несравнено много повече данъци, и било обложено съ много повече повиности, отъ колкото въ първата. Цѣлиятъ данъченъ товаръ и всичкитѣ тежки повиности били сложени на гърба на земледѣлческото население, себритѣ, защото другитѣ двѣ съсловия, като привилегирувани, били освободени отъ плащане данъци и изпълнение повиности. Държавнитѣ чиновници, както се установява отъ писмата на българския архиепископъ Теофилактъ, съ голѣма свирѣпость събирали данъцитѣ и привеждали въ изпълнение държавнитѣ наредби[85]. Вслѣдствие на разни произволи и тежки данъци една часть отъ жителитѣ на дѣволското епископство се разпръснала[86]. Жителитѣ пъкъ на село Ренеси, Шкодранско, за да не плащатъ голѣмитѣ данъци и тежкитѣ берии, оставили селото си съ готово посѣто землище и се заселили въ околностьта на градъ Дриваста[87]. Всичко това заставяло и принуждавало срѣдно-вѣковното българско население да напуска собственитѣ си недвижими имоти и да се отказва отъ пълната си икономична и полити-

---

[85] Theoph. Bulg. Arch. IV, 313, 405, 442.

[86] Ibid. 529.

[87] Новаковић Ст. Глас, XXIV, 140.

чна самостостелность и за облегчение на трудното си политично и икономично положение да търси да се склони и засели въ земитѣ и владѣнията на нѣкой силенъ болярйнъ, който ималъ достатъчно сила и авторитетъ, за да го запази отъ външнитѣ безпокойства и произволи и да му обезпечи що-годѣ сносенъ и търпимъ животъ. И дѣйствително, българскитѣ боляри, както по-късно и тѣхнитѣ наслѣдници — турскитѣ бейове и паши, поради своя личенъ интересъ, защищавали населеницитѣ си т. е. чифчиитѣ. Но и господарскиятъ яремъ винаги не билъ лекъ, и затова населеницитѣ напускали именията на единъ господарь и се заселвали въ ония на другъ, у когото мислили, че ще имъ бжде по-лесно, ще бждатъ обложени съ по-малко повиности и ще бждатъ по-добрѣ защитени отъ чуждитѣ произволи. Отъ друга пъкъ страна и болярйтѣ, които притежавали голѣми пространства земя, употрѣбявали разни срѣдства, за да привлѣкатъ въ своитѣ имения по възможность повече земледѣлчески работни сили. Старото българско земледѣлческо население наймного и най-охотно бѣгало и се настанявало въ имотитѣ на църквитѣ и манастиритѣ, защото послѣднитѣ се ползували съ разни права и привилегии, та и приселеницитѣ имъ и изобщо манастирскитѣ и църковнитѣ люде били освобождавани отъ много данъци и повиности, съ които било обложено другото население, което живѣло на собственитѣ си имоти. Землевладѣлцитѣ често изпжждали своитѣ приселеници, защото, споредъ византийското законодателство, ако послѣднитѣ обработвали и живѣли на единъ и сжщъ имотъ повече отъ тридесеть години, придобивали правото, вѣчно да се ползуватъ отъ него, та собственикътъ на имота не могълъ съ сила подиръ да ги изпжди.[88] При това и тогавашното законодателство

[88] Ibid. 157, 174.

твърдѣ много сдѣйствувало за изселване и движение на срѣдно-вѣковното население. Споредъ Душановия законикъ, селото, въ което би се намѣрилъ златарь, се наказвало съ изселване на населението и конфискуване на имота му. [89] Старото българско селско население въ изселването си не срѣщало особено голѣми мжчнотии и въ своето домакинство, защото то било твърдѣ скромно и ограничено. Селскитѣ кжщи били градени съ плетъ и покрити съ слама или изкопани въ земята, и затова тѣ лесно се мѣстили и изново се съграждали. [90] Днешнитѣ градски кжщи въ старо врѣме били се наричали палати. Домашнитѣ сждове и изобщо мобилитѣ на селскитѣ кжщи по количество и качество ще да сж били много поскромни и по-дребни и отъ ония на днешнитѣ каракачани власи, та много лесно се прѣнасяли отъ едно мѣсто на друго. Голѣмото движение на старото българско селско население се установява и отъ многото селища, за които се говори въ старитѣ български и сръбски хрисовули, особено пъкъ въ тритѣ Трѣскавски. [90] Старото българско земледѣлческо население отъ своята икономична и имуществена самостоятелность се лишавало не само чрѣзъ доброволното си заселване на църковнитѣ и болярски имоти, но и насилствено. Болярит̀ѣ често, като злоупотрѣбявали съ положението си на държавни чиновници, и чрѣзъ подкупи, насилия и разни други начини и влияния незаконно завладявали цѣли села, на които слѣдъ тридесетгодишно владѣние ставали пълни собственици. За отстранение на подобни злоупотрѣбения съ безсилното селско население императоръ Романъ Лакапенъ заедно съ двамата си съуправители, Константинъ и Ни-

[89] Законик Ст. Душана, чл. 169.
[90] Шишмановъ д-ръ Ив. Д Стари пжтувания, Мсб. IV. 430, 434 481.
„ Милетичъ д-ръ Л. Стари пжтувания, Мсб. VI, 122, 146.
[90] Гласник, XI, 130. XIII, 366. XII, 358.

кифоръ издалъ (922) новела, съ която между други се забранявало на държавнитѣ чиновници да придобиватъ недвижими имоти въ ония села, въ които тѣ по-рано не притежавали такива.[91] Сжщиятъ императоръ, Романъ Лакапенъ, съ друга новела (935) строго забранилъ на болярит
ѣ да придобиватъ имоти въ селата и прѣдвидѣлъ разни начини за обезсилване на подобни сдѣлки.[92] Константинъ Порфироченитъ по сжщия въпросъ издалъ (947) нова новела, съ която унищожилъ придобититѣ отъ болярит
ѣ владѣния въ разнитѣ села.[93] Императоръ Василий II сжщо издалъ (996) новела противъ велможитѣ, които незаконно и насилствено завладѣли имотитѣ на бѣднитѣ. Съ нея той обезсилилъ всички подобни сдѣлки и унищожилъ четиридесетогодишния срокъ на давностното владѣние, по силата на което тѣ придобивали правото на собственость върху незаконно усвоенитѣ чужди имоти[94]. Въ грамотитѣ на нѣкои привилегирувани села и градове изрично се забранявало на държавнитѣ чиновници да придобиватъ и купуватъ недвижими имоти въ тѣзи села и градове. Владѣтелитѣ често подарявали на любимитѣ си и заслужили боляри цѣли села или земни пространства, като възнаграждение за услугитѣ имъ къмъ държавата, или лично къмъ тѣхъ[95]. Свободнитѣ и самостоятелни собственици по много начини могли да се лишатъ отъ собственостьта върху земята, на която обитавали и да станатъ чужди населеници и икономично зависими. Но най-честиятъ отъ всички начини била пронията. Прониаритѣ често прѣобръщали прониитѣ си въ собственость и като такъви ги прѣдавали на наслѣдницитѣ

91 Lachariae v. Liuganthal. Jus graeco-romanum, III, 287—241.
92 Ibid. „ 243—152.
93 Ibid. „ 253—256.
94 Ibid. „ 308—318.
95 Miklosich Fr. Müller Jos. Acta et. diplomata, III, 258—259.

ı. Турцитѣ слѣдъ настаняването си на Балканския по-
/островъ не направили никакви важни нововъведения
почти въ цѣлость запазили заваренитѣ стари институти.
одъ тѣхното владичество заедно съ много други се за-
азилъ и институтътъ на населеничевството, наречено
гъ тѣхъ чифчийство. Разликата между двѣтѣ епохи се
ьстояла въ това, че въ първата господаритѣ били бъл-
ари или гърци, а въ втората турци и съвсѣмъ малко
ристиани. Турскитѣ господари се наричали чифликъ-сай-
ıии, имотитѣ имъ чифлици, а земледѣлцитѣ чифчии. На-
ıинътъ, по който турцитѣ придобили своитѣ чифлици,
ıе се различавалъ отъ онзй на прѣдшественицитѣ имъ
ристиански боляри и даже билъ много по-грубъ и много
ıо-своеволенъ. Прота Матея Ненадовичъ, който живѣлъ
ъ началото на миналия вѣкъ, въ своитѣ мемоари по
зрѣдание отъ баща си Алекса казва, че турцитѣ силомъ
завладѣвали селата и ставали чифликъ-сайбии. Обикновено
лѣнивитѣ турци се записвали въ нѣкоя еничерска орда
и се наричали прави цареви синове и аги. Тѣ събирали
около себе си една малка еничерска дружинка, отивали
въ селото, събирали селянитѣ и ги принуждавали да имъ
се продадатъ, като имъ обѣщавали да ги пазятъ отъ
чужди золуми и да имъ даватъ въ заемъ пари, за да си
плащатъ държавнитѣ данъци. Селянитѣ обикновено се
противили, но туй не имъ помагало, защото турцитѣ
имъ изсипвали около двѣстѣ до триста гроша пари и
заповѣдвали на спахията да напише продавалелно, че
селянитѣ имъ продали собственитѣ си имоти и по този
начинъ селото ставало чифликъ, а селянитѣ чифчии [96].
Вукъ Ст. Караджичъ въ сръбския рѣчникъ казва, че въ
Босна *кмет* и *кмети* се наричали онѣзи селяни, които
едѣли на чужда земя и въ чужда кѫща. Тамъ имало много

[96] Ненадовић пр. М. Мемоари, 18.

малко селяни, които имали своя земя и свои кѫщи, а повече то били кмети. Сѫщиятъ за обяснение на думата „читлук“, дава доста подробности за чифликъ-сайбиитѣ и чифлицитѣ въ Сърбия. Той казва, че въ Сърбия чифликъ се наричало онова село, което, освѣнъ спахията, имало още единъ господарь, който се наричалъ чифликъ-сайбия, а хората, които седѣли и работили на неговия чифликъ, се наричали чифчии. Чифликъ-сайбията считалъ, че земята е негова, но, въпрѣки това, той нѣмалъ право да изпѫди чифчиитѣ си отъ тѣхнитѣ части, освѣнъ ако нѣкое сѣмейство съвсѣмъ измре. Кѫщитѣ и другитѣ здания били на чифчиитѣ, които могли да ги отчуждаватъ. Тѣ могли срѣщу извѣстно възнаграждение да отстѫпятъ на другиго своята часть отъ ниви и други недвижими имоти, но заедно съ задължението си спрѣмо чифликъ-сайбията. Чифликъ-сайбиитѣ бранѣли и защищавали своитѣ чифчии отъ другитѣ турци, и затова никой не смѣялъ да безпокои чифчиитѣ на нѣкой великъ и силенъ ага, и когато даже тѣ извършали нѣкое прѣстѫпление или нарушение. Сѫщиятъ говори, че се прѣдавало, че порано и християнитѣ имали чифлици, особено въ Стари Влакъ и Херцеговина, но турцитѣ за нищожни цѣни имъ ги взели. И въ негово врѣме въ Херцеговина още имало много малко християни чифликъ-сайбии, които притежавали само по нѣкоя кѫща. Вукъ Ст. Караджичъ прѣдполага, че нѣкои села още отъ старо врѣме били чифлици и имали господари; но най-голѣмата часть отъ тѣхъ турцитѣ въ разни размирни врѣмена завладѣли. Често нѣкой селянинъ, за да се отърве отъ нѣкоя бѣда, прибѣгвалъ до протекцията на нѣкой силенъ и влиятеленъ ага, когото признавалъ за свой господарь и ставалъ неговъ чифчия. Послѣдниятъ слѣдъ това на сила и съ разни заплашвания и глобявания, заставялъ всички селяни отъ това село да му се продадатъ и да станатъ

негови чифчии, а селската земя неговъ чифликъ. Въ началото на миналия вѣкъ слѣдъ смъртьта на Хаджи Мустафа дахиитѣ се установили въ Бѣлградския окрѫгъ и съ дружинитѣ си присвоили селата за свои чифлици, въ които назначавали субаши, при всичко че турската официална власть не ги признавала за чифликъ-сайбии. Въ България прѣди освобождението имало чифлици, а въ Македония повече отъ българскитѣ села сѫ турски чифлици, а много малко християнски[97]. Българскитѣ чифлици безспорно възникнали, както и сръбскитѣ и босненскитѣ. Турцитѣ силомъ завладѣли българскитѣ села за чифлици или пъкъ самитѣ българи се принуждавали да продадатъ селото си и да станатъ чифчии на нѣкой силенъ и влиятеленъ турски бей или паша, за да се запазятъ отъ неговитѣ и на другитѣ турци ежедневни своеволия. Но най-много чифлицитѣ произлѣзли отъ спахилъци, каквито имало доста много въ балканскитѣ турски области. Слѣдъ унищожението на спахилъцитѣ съ „Гюлханския хатишерифъ“ (1893) още нареченъ и „танзиматъ“[98], мнозина отъ спахиитѣ задържали спахилъцитѣ си като собствени имоти. Много села, които имали събудени жители и протестирали, успѣли окончателно да изпѫдятъ отъ селата старитѣ си господари, а пъкъ ония, които не протестирали, останали чифлици.

§ 26.

Правно и социално положение на населеницитѣ.

Въ социално и правно отношение населеницитѣ съставяли най-долната класа отъ съсловието на себритѣ. Тѣ не притежавали своя собствена земя, но живѣли и

---

[97] В. Вечерна поща. г. V, бр. 905, 906.
[98] Арнаудовъ Хр. С. Пълно събрание на държавнитѣ закони, I, 1—10.

работили съ собственитѣ си добитъци и земледѣлчески сѣчива на господарскитѣ или манастирскитѣ имоти. Нѣкои отъ населеницитѣ нѣмали и свои добитъци и земледѣлчески сѣчива, но работили съ господарски. Първитѣ, по всѣка вѣроятность, били византийскитѣ и българскитѣ парици — населеници и турскитѣ чифчии (πάροικοι, προσκαθήμενοι, ζευγαράτοι, зевгеліа) а пъкъ вторитѣ били византийскитѣ и българскитѣ безимотни, работници и турскитѣ ратаи, момци, аргати (ἀκτήμονες' μισθωτοί, ἐργάται, работникы). Населеницитѣ не били прикрѣпени къмъ земитѣ на господаритѣ си. Крѣпостничестото, по наше мнѣние, не било извѣстно на българитѣ и изобщо на южнитѣ словѣни, нито въ врѣме на политичната имъ самостоятелность, нито пъкъ когато всички били подъ турското владичество. Въ Душановия законикъ, както видѣхме, се постановява населеницитѣ, които били избѣгали отъ имотитѣ на боляритѣ и се заселили на манастирскитѣ имоти, да се завърнатъ къмъ прѣдишнитѣ си господари[99]. Обаче това още не значи, че тѣ били прикрѣпени къмъ земята. Въ това законопостановление може само да се констатира влиянието на болярнтѣ въ законодателството. Послѣднитѣ се стремѣли да обезпечятъ за себе си повече права въ врѣда на себритѣ, които били отстранени отъ държавното управление и законодателство. Населеницитѣ имали пълно право да избиратъ своитѣ господари и слѣдъ свършането на земледѣлческитѣ занятия, или прѣди започването имъ могли да напуснатъ имотитѣ на господаритѣ си и да се заселятъ въ ония на другъ такъвъ. Сѫщо и господарьтъ могълъ да изпѫди своитѣ земледѣлци. Той ги изпѫждалъ, особено когато се страхувалъ, да не би тѣ чрѣзъ тридесетгодишното прѣбиване на имотитѣ му да придо-

[99] Законик Ст. Душана, чл. 22.

ітъ право за вѣчно работене и ползуване отъ тѣхъ.
щомъ се настанявали и почвали полскитѣ работи, еленицитѣ до свършането имъ, нито могли да се :тятъ, нито пъкъ господарьтъ ималъ право да ги ıжди[100]. Сжщото положение сжществувало и още цествува въ Турция. Вукъ Ст. Караджичъ говори, че фликъ-сайбиитѣ, агитѣ въ Босна, слѣдъ прибирането земнитѣ произведения и посѣвитѣ, когато искали, гли да изпждятъ чифчиитѣ си отъ своитѣ имоти и ви. Сжщо и чифчията слѣдъ свършането на полската бота, когато искалъ, могълъ да напусне кжщата и ıята на агата и да отиде, кждѣто иска. Обаче за :о мѣстенето било по-трудно, защото ако агата билъ ıикъ и влиятеленъ господарь, другъ вопрѣки неговата ля не смѣялъ да приеме чифчията му. Населеницитѣ ѣзъ земята, на която обитавали и работили, били въ ѣстна зависимость отъ нейния собственикъ, но лично ли свободни, правоспособни и дѣеспособни български іждани. Като такива тѣ сключвали законенъ бракъ, идобивали разни движими и недвижими имоти и ıючвали всѣкакви правни сдѣлки. Ако господарьтъ вършалъ къмъ тѣхъ нѣкоя неправда и взималъ по-че отъ узаконеното, тѣ имали право да се сждятъ съ го, па билъ той самиятъ царь, царицата, църквата или кой царски бояринъ. Ако сждията намиралъ, че селеникътъ ималъ право, той билъ длъженъ да го езпечи, че господарьтъ му редовно ще му се издължи че нѣма слѣдъ това за отмъщение да му направи нѣ-ıе зло[101]. За условията, подъ които населеницитѣ ра-ıтѣли господарскитѣ земи, не ни сж извѣстни други інни освѣнъ тѣзи, които намираме въ земледѣлческия

[100] Synopsis. П, VII, § 1.
[101] Законик Ст. Думана, чл. 139.

законъ (νόμος γεωργικός[102]), който, както въ оригиналъ на гръцки, тъй и въ прѣводъ на словѣнски още отъ VIII вѣкъ билъ въ сила и се прилагалъ въ южно-словѣнскитѣ земи. Споредъ този законъ, земледѣлецътъ получавалъ девет снопа, а пъкъ землевладѣлецътъ единъ. Онзи пъкъ, който би извършилъ друга нѣкоя дѣлба, се отдавалъ на божието наказание. Обаче дѣлбата би трѣбвало да се извърши въ присѫтствието и на двамата. Ако пъкъ земледѣлецътъ би извършилъ дѣлбата на снопето безъ землевладѣлеца и своитѣ би прѣнелъ, той се считалъ за крадецъ и затова се лишавалъ отъ цѣлото си произведение. Възможно е това законопостановление, както се вижда и отъ неговия до нѣкждѣ религиозенъ характеръ, да се прилагало само въ манастирскитѣ имоти, а пъкъ въ болярскитѣ земи, възможно е, да се прилагали други нѣкои правила. Въ сѫщия законъ се говори още и за изполицата — *исполи*, ἐφ'ἡμισείας, *исполникъ*, ἡμισυαστής, споредъ която земледавецътъ и земледѣлецътъ си дѣлили по наполовина произведението отъ лозята и нивята. За повиноститѣ на населеницитѣ къмъ господаритѣ нѣма никакви извѣстия въ земледѣлческия законъ, но по всѣка вѣроятность тѣ не ще да сѫ били много различни отъ ония, които турскитѣ чифчии изпълнявали въ полза на агитѣ или пъкъ ония, които прониарскитѣ люде били длъжни да изпълняватъ въ полза на своитѣ прониарски господари[103]. Босненскитѣ чифчии, споредъ Вукъ Ст. Караджичъ, давали половината отъ произведеното на агата, ако воловетѣ и сѣмето били негови. Ако пъкъ воловетѣ били на чифчията, слѣдъ като се изкарвало сѣмето, агата взималъ само една трета, а двѣ трети оставали на чифчиитѣ. Послѣднитѣ били длъжни да закаратъ господаровото жито въ града, дѣто той живѣе. При това,

[102] Флоринскій Т. Памятники, прил. 208—209.
[103] Законик Ст. Душана, чл. 68.

споредъ спогодбата, чифчиитѣ давали на господаря и отъ другитѣ дребулии, а за нѣкои плащали пари. Въ Сърбия пъкъ, споредъ сжщия авторъ, чифликъ-сайбиитѣ взимали една девета часть отъ житото, а за другитѣ плодове всѣка данъчна глава давала по петь оки грахъ, една ока вълна и всѣка кжща давала една ока и половина масло. При това чифчиитѣ били длъжни безплатно да работятъ на частнитѣ полски имоти на чифликъ-сайбията. Туй първоначално ставало само прѣзъ празницитѣ, но по-късно, когато насилията станали по-голѣми, тѣ работили и прѣзъ дѣлницитѣ, и то не само прѣзъ лѣтото, но и прѣзъ зимата, като сѣкли и носили дърва на господаря. Когато се работѣло само въ празницитѣ, агитѣ добрѣ хранѣли работницитѣ, и затова младежитѣ на драго сърце отивали на тлъка да имъ работятъ, но по-късно тѣ и храна не давали. Съ освобождението на Сърбия било унищожено и омръзналото на населението чифчийство. Това голѣмо аграрно промѣнение въ сръбското княжество отъ една страна, а отъ друга пъкъ ежедневно нарастващитѣ насилия на чифликъ-сайбиитѣ (1835) прѣдизвикали голѣми вълнения въ пограничнитѣ на Сърбия турски области, които били усмирени само чрѣзъ посрѣдничеството на князъ Милоша. Тогава нишкиятъ мютесарифинъ Салихъ-паша, по настояване на сръбския министъръ на външнитѣ дѣла А. Петрониевичъ, издалъ една наредба, съ която се уреждали отношенията между чифликъ-сайбиитѣ и чифчиитѣ[104]. Но, вижда се, че тази наредба нито исканията на чифчиитѣ задоволила, нито пъкъ произволитѣ и насилията на чифликъ-сайбиитѣ ограничила. Затова станали нови вълнения, вслѣдствие на които по всѣка вѣроятность (1858) била издадена нова наредба за уреждане аграрнитѣ от-

---

[104] Јовановић А. С. Ист. разв. српске задруге, 179.

ношения въ Лѣсковския окржгъ*. Тази наредба, нѣма съмнѣние, се прилагала и въ Нишкия, Вранянския, Кюстендилския, Пиротския окржзи, както и въ цѣла сегашна западна България и Македония. Въ нея сж узаконени много наредби отъ старото южно-словѣнско обичайно право, но сжщеврѣменно сж въведени и много нови постановления, съ които се ограничаватъ прѣдишнитѣ произволи на чифликъ-сайбиитѣ. Съ този законъ, както въ

*) Ние тухъ съобщаваме въ прѣводъ на българсхи цѣлата лѣсковска аграрна наредба, както я прѣдава г. А. С. Йовановичъ въ съчинението си: „Историјски развитак српске задруге". Тя първоначално е била написана на мѣстния лѣсковски диалектъ.

Законъ, по който трѣбва да се управляватъ селянитѣ, които живѣятъ въ града и по чифлицитѣ, и чифликъ-сайбиитѣ въ Лѣсковския окржгъ.

1.

Всѣка ангария, подъ каквото и да било име, се забранява. Никой нѣма право, да търси ангария отъ другиго. Ако ли се осмѣли нѣкой чифликъ-сайбия отъ сега нататъкъ да кара своитѣ селяни на ангария, ще бжде наказанъ отъ надлежнитѣ власти.

2.

Чифликъ-сайбиитѣ изпращатъ по чифлицитѣ свои замѣстници, които се именуватъ субаши, за да събиратъ наема отъ тѣхнитѣ земи; или за да раздаватъ на селянитѣ двѣ** оки жито, или друга храна, която всѣка селска кжща по обичая е длъжна да сѣе за чифлийска смѣтка срѣщу наема за кжщата, гумното и ливадитѣ, отъ които се ползува.

Когато тѣзи субаши дойдатъ, всичко, каквото поискатъ за ядене и друго, ще плащатъ по цѣната и нищо не ще да искатъ безъ пари; но и селянитѣ не ще да имъ прѣчатъ, за да имъ се дава за пари, каквото имъ трѣбва.

** По погрѣшка ще бжде забѣлѣзано 2 оки вмѣсто 20, както ясно се вижда въ чл. 14.

ıигинала се нарича, между другото се унищожавала гарията, забранявало се на господаритѣ да се отıватъ въ кѫщитѣ на чифчиитѣ си за почивка и завление, постановявало се разпритѣ между чифликъйбиитѣ и земледѣлцитѣ да се уреждатъ само отъ ›ржавнитѣ сѫдилища и се узаконявало господаритѣ ı получаватъ отъ селянитѣ, като наемъ за имотитѣ :, една девета часть отъ всички земни продукти, а

— — —

3.

Строго е забранено на господаритѣ да взиматъ, или на ›угиго да даватъ бащинията на селянина, или часть отъ нивата, ıи ливадата, или пъкъ заетото и оградено мѣсто, които впаıтъ въ неговата бащиния.

Така сѫщо нито господарьтъ, нито нѣкой другъ въ негово ие не смѣе да се ползува отъ оная нива, която селянинътъ ıисти и приготви за орань: нито пъкъ може тази нива да даде ı други селянинъ подъ наемъ на изполица, пасбище или друıяче. Сѫщо не смѣе, нито дърва да сѣче, нито трѣва да събира гъ ливадата, която селянинътъ подигне на своята бащиния.

4.

Всѣки селянинъ е длъженъ да дава на господаря всѣка дина девета часть отъ своитѣ приходи за наемъ на своята мя. Изминатъ ли двѣ години, а той безъ основателни причини заплати на господаря опрѣдѣления деветъкъ отъ земята, сподарьтъ може чрѣзъ властьта да му вземе земята и да я де на другиго между сѫщитѣ селяни и подъ сѫщитѣ условия. › ако се случи селянинътъ да изгуби сѣмето или воловетѣ си вслѣдствие на това не е въ състояние да обработва земята за на или двѣ години, докато не си набави волове и други трѣбности, нуждни за земледѣлието, господарьтъ въ никой учай не ще може да му забрани, ако иска да се съдружи съ ıкой отъ съселянитѣ си, или съ нѣкой чужденецъ, за да ботятъ заедно земята, та да се не изгуби царскиятъ десетъкъ, ıто пъкъ господарскиятъ деветъкъ.

за лозята 20—40 пари за всѣки уврать. Въ тази аграрна наредба се говори само за чифчиитѣ, които работѣли господарски имоти съ свои волове и земледѣлчески сѣчива, а пъкъ нищо не се споменува за момцитѣ, защото по всѣка вѣроятность тѣ се считали за обикновени работници и слуги, които срѣщу извѣстно възнаграждение, обикновено въ натура, слугували на господарскитѣ земя. За обяснение на въпроса, съ който тукъ

5.

Земята, която съ крѣпостенъ актъ притежава като своя бащиния, господарьтъ не може да я продаде на другиго понапрѣдъ, — за да не би да протестиратъ селянитѣ — докато не получи позволение отъ надлежнитѣ власти и не прѣдложи на селянитѣ да я заплатятъ споредъ стойността ѝ.

6.

Слѣдъ смъртьта на селянина, когато останатъ синове, дъщери или други сродници, които могатъ да работятъ неговата бащиния, господарьтъ нѣма да ги безпокои. Ако пъкъ синоветѣ сѫ твърдѣ млади, и тѣхнитѣ сродници или съсѣди пожелаятъ да имъ работятъ бащинията, докато пораснатъ и започнатъ сами да работятъ, господарьтъ ще позволи това, като му се гарантира, че неговото право на наема отъ земята нѣма да бѫде поврѣдено.

7.

Горѣпомѣнатитѣ наредби се отнасятъ само за онѣзи ниви и земи, които строго впадатъ въ бащинията на всѣки селянинъ.

Що се касае за нивята, които господаритѣ винаги работятъ съ свои пари, тѣзи нивя тѣ могатъ да работятъ както и по-прѣди, и свободно могатъ да ги даватъ подъ наемъ на когото искатъ.

8

Господарьтъ, който има на чифлика своя кѫща или кула, може да ходи тамъ, когато иска, безъ да се придружава отъ селяни, но, всичко каквото взима отъ тѣхъ, да плаща до пара.

занимавание, голѣмо значение има и „Уставътъ отъ
:еферъ 1276" или 30 августъ 1859, съ който сѫ напра-
и извѣстни измѣнения на земледѣлческитѣ отношения
кду землепритежателитѣ и чифчиитѣ въ босненския
:етъ и херцеговинския санджакъ, и съ които възъ ос-
ıа на дѣйствуещитѣ тамъ обичаи узаконява, чифлицитѣ
се даватъ подъ наемъ срѣщу половината, третата, чет-
ътата или петата часть отъ произведенията имъ. Съ

осподаритѣ, които нѣматъ нито кѫща, нито кула, не могатъ
отиватъ на чифлика други пѫть, освѣнъ когато се сѣе и
не; нито пъкъ смѣятъ да отидатъ въ селото поради нѣкои
и наслаждения и забавления, като отпочиватъ въ кѫщата на
юго и прѣчатъ на домашнитѣ въ работата. Такива насилия
смѣятъ да правятъ.

9.

Когато дойде врѣме за жетва, господаритѣ въ нищо не
ıятъ да прѣчатъ на селянитѣ да овършеятъ своитѣ жита; нито
съ ония, които дойдатъ да искатъ позволение за вършене,
длъжни да дадатъ на господаря нѣкакъвъ подаръкъ за това.

10.

Субашата нищо не може да отдѣли, нито да работи за
я смѣтка земята, отъ която селянинътъ се ползува като
своя бащиния.

11.

Всѣка тѫжба и сѫдба ще се разправи и прѣсѫди при
лежнитѣ власти отъ сѫдиитѣ, поставени отъ царското прави-
:тво. Никой не може да бѫде самъ за себе си господарь,
о сѫдия; и затова, ако се случи нѣкоя разпря между гос-
аря и селянина, и тамъ, дѣто господаритѣ би имали
во, никакъ не се позволява на господаритѣ сами да се
влетворяватъ, но и двѣтѣ сѫдещи се страни сѫ длъжни своята
кба да прѣдставатъ на надлежната власть, като изискватъ,
го тѣхнитѣ права да се разгледатъ и прѣсѫдятъ въ съвѣта.

сжщия уставъ се забранява на земепритежателитѣ, чифликъ-сайбиитѣ безплатно да употрѣбяватъ чифчиитѣ си на своя частна работа, била тя голѣма или малка. Чифчиитѣ били длъжни само да закаратъ житото на чифликъ-сайбиитѣ до кжщитѣ имъ или до пазаря и да имъ работятъ нѣкои земледѣлчески работи на нивята, лозята и градинитѣ. Понеже въ нѣкои чифлици кжщитѣ били построени отъ чифчиитѣ, а въ други

12.

За наемъ на земята по чифлицитѣ на цѣлия окржгъ господаритѣ иматъ право да взиматъ отъ селянитѣ сжщото онова, което сж взимали и по-прѣди. Спорѣдъ това, селянитѣ християни по лѣсковскитѣ чифлици, които сѣятъ нивитѣ съ свое сѣме, съ свои волове и на свои разноски, длъжни сж да даватъ на господаря за наемъ на земята девето отъ пшеница, ръжъ, ечмикъ, овесъ, грахъ, просо, царевица, конопъ заедно съ сѣмето, и най-сетнѣ и отъ всички дребулии и зеленчукъ, които произвеждатъ. Но не ще даватъ нищо отъ дребулиитѣ и зеленчука, който произвеждатъ за свои нужди въ своитѣ градини, които сж близу до тѣхнитѣ кжщи и сж оградени съ плетъ и хендекъ.

13.

Селянитѣ не могатъ да промѣнятъ нито ливадитѣ, нито нивитѣ на своитѣ бащинии. И който направи такъва промѣна, длъженъ е пъкъ да плаща на господаритѣ девето за наемъ на земята.

14.

За наемъ на земята подъ кжщата, за гумното и ливадитѣ, всѣка селска кжща е длъжна да сѣе за смѣтка на господаря двадесеть оки бѣла храна, която господарьтъ ще й даде.

15.

За наемъ на земята подъ лозята, господаритѣ въ нѣкои чифлици взиматъ по 20 пари на дулюмъ, а нѣкои по 30 и по 40 пари, па и за напрѣдъ да взиматъ по толко безъ никакво повишение, съ туй ограничение, че никой да не взима повече

чифлика безпрепятствено и безъ да плаща на опредѣленото врѣме господаря, тогава я оставалъ да му заплати всичкитѣ станали врѣди и загуби[105]. Но всички тѣзи наредби, които сж издадени отъ държавнитѣ власти, не били въ състояние да унищожатъ ангарийтѣ и да запазятъ земедѣлцитѣ отъ произволитѣ на чифликъ-сайбиитѣ, които постоянно увеличавали, както наема, така и повинноститѣ. Иречекъ говори, че въ по-плодороднитѣ земи българскитѣ чифчии давали на господаритѣ половината отъ всички земни произведения, а пъкъ за по-слабитѣ плащали една трета[106]. Въ Македония пъкъ, споредъ сжществуващитѣ сега наредби и обичаи за изполицата, земедѣлцитѣ, слѣдъ като искаратъ десетъка, даватъ на господаритѣ половината отъ всички продукти, които сж длъжни да прѣнесатъ тамъ, кждѣто послѣднитѣ посочатъ. При това сж длъжни вънъ отъ района на чифлицитѣ безплатно да работятъ десеть дни на частнитѣ имоти на господаритѣ, да имъ доставятъ най-малко четири кола дърва и да изпълняватъ и много други повиности[107].

§ 27.

Свободни.

Свободни себри били ония селяни, които живѣли въ собствени домове и работили свои имоти, за които плащали данъкъ само на държавата, въ чиято полза изпълнявали разни повиности. Въ византийскитѣ хрисовули се говори още и за нѣкои свободни люде, които не били записани въ държавнитѣ списъци[108]. Въ старитѣ

105 Арнаудовъ Хр. С. Пълно събрание на държ. закони, II, 304—312.
106 Иречекъ К. Пжтувания, 180.
107 В. Вечерна поща, г. V, бр. 905, 906.
108 Флоринскій Т. Памятники, 127—128.

имоти и да сж свободни [111], както още и отъ нѣкои други постановления, може да се заключи, че въ него сжщо се говори и за свободнитѣ селяни и че на Балканския полуостровъ въ XIV в. имало още доста много самостоятелни и свободни селски общини. Ние мислимъ, че попъ Теодоръ заедно съ рода си, както и Петъръ Теодосовъ съ братята си били свободни, прѣди да бждатъ подарени отъ царь Иванъ Шишманъ на Рилския манастиръ. Сжщо били свободни и голѣма часть отъ жителитѣ на селата, които българскитѣ владѣтели отстжпвали и подарявали на манастиритѣ и църквитѣ. Турцитѣ запазили почти въ цѣлость положението на балканското население и подъ тѣхното владичество въ българскитѣ области сжщо имало и свободни села. При основаването на новото българско княжество въ България имало много села, които нѣмали господари, и жителитѣ имъ били пълни собственици на земята, на която живѣли и на която работили. Въ Кюстендилско, дѣто имало много чифлици и господарски села, за разлика отъ послѣднитѣ свободнитѣ села се наричали *ра̀ецки*, *ра̀йски* [112]. Въ Македония, дѣто и сега повечето отъ българскитѣ села сж турски чифлици, има и свободни, чиито жители сж собственици на земята, на която живѣятъ и която работятъ. Послѣднитѣ за разлика отъ чифликчийскитѣ села се наричатъ *раетски* [113].

§ 28.

Социално и правно положение на свободнитѣ.

Свободнитѣ селяни били правоспособни и дѣеспособни лица. Дали вѣрата въ езичната епоха имала нѣкакво значение и влияние за дѣеспособностьта на старитѣ бъл-

111 Законик Ст. Душана, чл. 43.
„ Ibid. „ „ 31.
112 Иречекъ К. Пжтувания, 558.
113 В Вечерна поща, г. V, бр. 906.

новена собственость. Тѣ нѣмали господари както населеницитѣ, но непосрѣдствено се управлявали отъ държавнитѣ власти, на които плащали данъкъ. Държавният данъкъ въ първата българска държава билъ доста малъкъ споредъ византийския лѣтописецъ Кедринъ беднитѣ български граждани плащали единъ модий (кутла, щиникъ въ вмѣстимость около 25 литри или 18 оки) жито, толкова просо и една стомна вино; а пъкъ богатитѣ плащали данъка си въ пари.[117] Въ врѣме на византийското владичество въ България държавнитѣ данъци и повинности били твърдѣ много увеличени, и това било една отъ причинитѣ за честитѣ възстания на българитѣ противъ византийцитѣ. Въ втората българска държава държавнитѣ данъци били несравнено много по-голѣми, и свободнитѣ селяни, които били първитѣ и най-важни данъкоплатци, както се вижда отъ българскитѣ манастирски хрисовули, плащали десетъкъ отъ всички земни произведения, добитъци и приходи отъ недвижими имоти. Най-тежки и най-мжчни били многобройнитѣ ангарии и повиности, съ които изобщо себритѣ били облагани. Тѣ били длъжни, когато пжтувалъ царьтъ въ държавата си, да го хранятъ заедно съ многобройната му свита, да го прѣнасятъ отъ една жупа до друга и отъ единъ градъ до други.[118] Тѣ главно зидали и поправяли крѣпоститѣ около градоветѣ, правѣли нови и поправяли старитѣ военни и търговски пжтища и изобщо били длъжни да изпълняватъ всичко, каквото било нужно за държавата и каквото било угодно на болярнтѣ. Пжтуещитѣ боляри и държавни чиновници по държавнитѣ области, както и иностранитѣ посланици, които идвали въ българската държава, даромъ и безплатно се хранѣли и нощували въ селата, прѣзъ които минавали.[119]

117 Cedr. II, 350.
118 Законик Ст. Душана, чл. 60.
119 Ibid. чл. 133.

§ 29.

Прониарски люде.

За пронията и прониаритѣ ние ще говоримъ на съотвѣтствуещитѣ мѣста. Тукъ ще се спремъ върху института на пронията само толкова, колкото е нужно, за да се установи нейното сѫществуване въ стара България и да се опрѣдѣли правното и социално положение на оння себри, които били прониарски люде. Думата *прония* (πρόνοια) е гръцка и въ сѫщинския си смисълъ значи: *прѣдпазване, старание, грижа, промисълъ* и пр. Като терминъ пъкъ на прониарския институтъ, тя значи: отстѫпване на нѣкое привилегирувано лице часть или всички държавни приходи на часть или цѣло село, или повече такива и други недвижими вещи за оказанитѣ отъ него услуги къмъ държавата или владѣтеля и съ условие, да изпълнява опрѣдѣлената служба, за която се възнаграждавалъ. Наградениятъ съ прония се наричалъ прониаръ. Пронията съотвѣтствувала на сегашната чиновническа заплата. Въ старо врѣме паритѣ били рѣдки и оскѫдни, и затова на държавнитѣ чиновници обикновено се плащало въ натура. Пронията главно се давала за военна служба, и затова прониарътъ подържалъ добрѣ въоржкена дружина, начело на която по позива на владѣтеля, билъ дълженъ своеврѣменно да се яви на опрѣдѣленото мѣсто и да вземе участие въ държавнитѣ отбранителни и нападателни войни. За редовно и ревностно изпълнение на прониарскитѣ си задължения и за проявена военна способность и вѣщина прониарътъ се възнаграждавалъ съ по-голѣма прония, а пъкъ за немарливость и неспособность се наказвалъ съ отнимането й. Южнословѣнската и византийската прония не билъ западно-европейскиятъ лененъ имотъ, както и прониарътъ не билъ феодаленъ владѣтель. Въ първата българска държава

пронията не съществувала. Тя била въведена въ България въ врѣме на византийското владичество, когато византийскитѣ императори първи започнали да отстжпватъ българскитѣ села заедно съ жителитѣ имъ въ прония на византийскитѣ, дори и на българскитѣ велможи. Византийскиятъ историкъ Никита говори, че българскитѣ боляри и по-късно царе, Петъръ и Асѣнь, се прѣдставили на византийския императоръ въ Кипсела и го молили да ги причисли къмъ византийскитѣ прониари и съ хрисовулъ да имъ отстжпи въ прония едно малодоходно село въ Стара-планина[120]. Да ли пронията съществувала въ втората българска държава, положително не е извѣстно, обаче, възможно е българитѣ подъ двѣвѣковното почти византийско владичество да сж били свикнали на този институтъ и слѣдъ освобождението си да го считали за необходимъ за държавното управление. Това се установява още и отъ обстоятелството, че прония имало въ сръбската държава, въ която въ XIV вѣкъ влизали много български области[121]. Прониарътъ не билъ собственикъ на пронията си, но само ималъ право да се ползува отъ нея, докато изпълнявалъ прониарскитѣ си обязаности или най-късно, докато билъ живъ. Но понеже въ старитѣ и срѣдновѣковни държави държивнитѣ служби почти били наслѣдствени, затова и пронията често прѣминавала по наслѣдство. Но, за да не се разпръсва и за да бжде прониарътъ въ състояние да изпълнява своитѣ обязаности, тя се наслѣдвала по закона на майората, споредъ които наслѣдвалъ само най-стариятъ синъ на наслѣдователя прониаръ. Ако пъкъ той билъ неспособенъ, въ такъвъ случай наслѣдвалъ най-способниятъ[122]. Пронията била много тежка повиность за българскитѣ села и общини, защото прониарътъ, като врѣмененъ притежатель, се стремѣлъ съ всевъзможни срѣдства да извлѣче по възможность повече облаги безъ ни най-малко да се

за своитѣ прониарски люде. Затова освобожде-
отъ пронията се считало и било цѣло щастие. Въ
іята се споменуватъ случаи, дѣто нѣкои общини
авали привилегия, за да не бждатъ отстжпвани
ония. Въ прония се отстжпвали свободнитѣ и само-
лни общини или села, които прониаритѣ винаги
раяли да владѣятъ като своя наслѣдствена собстве-
и жителитѣ имъ да прѣобърнатъ на свои насе-
и. Но въ този си стремежъ тѣ намирали голѣмъ
ь не само отъ страна на прониарскитѣ си люде, но
страна на владѣтелитѣ, които искали да запазятъ
ята, защото тя била най-важниятъ изворъ за орга-
ане и подържане на държавнитѣ военни сили. По-
това именно тя се запазила въ балканскитѣ дър-
и до турското нашествие на Балканския полуостровъ.
ітѣ заедно съ много други южно-словѣнски и визан-
и институти запазили и пронията, подъ името спа-
ъ, а нейниятъ притежатель се наричалъ съ пер-
йската дума — спахия, — спахи, която значи войникъ,
къ[124]. Спахилъцитѣ се дѣлили на двѣ класи: *зиа-*
и тимари. И двата тѣзи термина значатъ даване
емъ за обработване и ползуване. Зиаметътъ билъ
іъ имотъ и неговиятъ притежатель, *заимътъ*, билъ
энъ да ходи на война съ дружина до двадесетъ
а пъкъ *тимарътъ* билъ малъкъ имотъ и неговиятъ
жатель, тимарлията, отивалъ на война самъ или съ
динъ до четирма конника[125]. Въ спахилъкъ се от-

[20] Nicet. 482. „αἰτούμενοι συστρατολογηθῆναι Ῥωμαίοις καὶ πλείου γράμματός σφισι βραβευθῆναι χωρίον τι βραχυπρόσοδον ὂν Αἷμον κείμενον . . .“.
[21] Законик Ст. Душана, чл. чл. 59, 68, 106.
. Miklosich Fr. Monumenta serbica, 568.
[22] Miklosich Fr. et Müller Jos. Acta et diplomata, III, 226—227.
[23] Новаковић Ст. Глас, I, 20, 51.
[24] Ibid. 75.
[25] Иречекъ К. Пжтувания, 554.

стжпвали както християнскитѣ, тъй и турскитѣ села[126]. Спахилъци имало въ всички южнословѣнски области, но, вижда се, че тѣ били най-много въ Кюстендилско и въ Босна, дѣто се запазили и най-дълго врѣме. Прота Матея Ненадовичъ въ мемоаритѣ си говори, че спахиитѣ въ Сърбия съ царски берати притежавали своитѣ спахилъци. Вукъ Ст. Караджичъ говори, че въ Сърбия имало спахии и че въ негово врѣме такива още имало въ Босна и Херцеговина. Спахилъцитѣ били унищожени (1839) отъ Абдулъ Меджидъ съ „Гюлханския хатишерифъ" нареченъ и „танзиматъ" [127*]. Но и слѣдъ това тѣ се запазили въ пограничнитѣ на Сърбия български области, Албания, Херциговина и Босна. Турското правителство, за да ги унищожи и въ послѣдната область, издало наредби, съ които спахиискитѣ приходи на босненскитѣ спахии се замѣнявали съ парично възнаграждение, което се изплащало отъ държавната хазна[127]. Много спахии задържали старитѣ си спахилъци, като собствени имоти, чифлици, а жителитѣ имъ за чифчии. Споменъ, а сжщеврѣменно и остатъкъ на многобройнитѣ спахилъци въ България, били десетьтѣ кесимджийски села въ Кюстендилската котловина и четиритѣ въ Дупнишката околия, които се запазили до основанието на новото българско княжество[128].

§ 30

Правно и социално положение на пронiарскитѣ люде.

Пронiарскитѣ люде били собственици на земята, на която живѣли и която работили, и до отстжпването имъ

[126] Шоповъ А. Евлия Челеби. Пс. LXII, 184.
[127*] Арнаудовъ Хр. С. Пълно събрание на държ. закони, I, 1—10.
[127] Ibid. II, 313—319.
[128] Иречекъ К. Пжтувания, 558.
. Шишмановъ д-ръ Ив. Д. Стари пжтувания, Мсб. IV, 431.

проння тѣ били свободни, и общинитѣ имъ самосто-
элни и независими. Затова казаното за свободнитѣ
юде напълно важи и за тѣхъ. Прониарскитѣ люде били
эбодни лица и се различавали отъ свободнитѣ себри
ио по това, че се намирали подъ непосрѣдствената
асть на прониаритѣ си, на които плащали часть или
ички държавни данъци, съгласно съ съставения описъ
и отстжпването имъ въ прония. Въ чисто българскитѣ
авноисторични извори, съ които ние си служимъ, нѣма
вѣстия за количеството на данъцитѣ, които прониар-
итѣ люде плащали на прониаритѣ си, нито пъкъ
повиноститѣ, които били длъжни да изпълняватъ.
э едва ли тѣ много ще да се различавали отъ ония,
іито плащали и изпълнявали гръцкитѣ и сръбски про-
арски люде. Византийскиятъ императоръ Иванъ Пале-
огъ съ хрисовула си (1428) потвърдилъ и далъ въ
юния на Георги Гемистъ село Вриси и околностьта
градъ Фанаръ и му позволилъ да прибира въ своя
лза всички държавни данъци съ изключение на данъка
ълтицата[129]. Деспотътъ пъкъ Димитъръ Палеологъ съ
гировулъ (1450) сжщо потвърдилъ градъ Фанаръ за
ония на Димитра, синъ на Георги Гемиста, а село
иси за прония на Андроника, другъ синъ на сжщия
мистъ, като и на двамата отдѣлно се признавало пра-
то всѣки самостоятелно и независимо да владѣе и
равлява пронията си и да прибира отъ тѣхъ обик-
венитѣ и опрѣдѣлени данъци, както му били прѣ-
дени въ описа и сиоредъ измѣненията и увеличе-
ята, които би станали въ бждеще[130]. По силата на тѣзи
исовули братя Гемисти имали право слѣдъ смъртьта
баща си да прибиратъ и данъка жълтица и всѣки

[129] Miclosich Fr. ct. Müller Jos. Acta et diplomata, III, 174—176.
[130] Ibid. „ „ „ „ 225—227.

[redacted]

[illegible] право [illegible] обез- [illegible] до възможность [illegible] облагали прошарскитѣ

[illegible] „Меропхом закон по својој земљи [illegible] и да му даја у години [illegible] дан једин и виноград дан један [illegible] за му работају ине работе дан. И што [illegible] да стече, а ино, през закон, ништо да му [illegible]

[illegible] „Меропхом на земљи царства ми да нест вољан [illegible] учинити [illegible] закон ништа, разве што јест царство ми запи[illegible], то ли да му работа и дава. Ако ли му учини што [illegible] закона, [illegible] царство ми, всаки меропах да јест вољан прети [illegible] господаром или са царством ми, или са госпождом цари[illegible] или са [illegible], или са властели царства ми, и с ким љубо. Да га [illegible] никто држати от суда царства ми, разве да му судије суде [illegible] И ако упри меропах господара, да ујемчи судија царства [illegible] да плати господар меропху все на рок, и по том да нест [illegible] господар учинити зло меропху".

си люде съ много повече отъ узаконенитѣ данъци и повинности, поради което пронията била твърдѣ омразна на населението. Подъ турското владичество институтътъ на пронията подъ името „спахилъкъ" останалъ въ цѣлость, като само християнскитѣ прониари били замѣстени отъ турскитѣ спахии. Прота Матея Ненадовичъ говори, че спахиитѣ въ Сърбия взимали десетъкъ отъ всички земни продукти, единъ грошъ за всѣка оженена глава, което се наричало главница, двадесетъ пари за посѣтото въ градинитѣ, една ока медъ за всѣки кошъ пчели, два гроша на казанъ, шесть пари за всѣка стара свиня и при това, ако спахията живѣлъ близу до селата си, му се закарвало и нѣкоя кола дърва. Това било цѣлиятъ данъкъ, който се плащалъ въ Сърбия на спахиитѣ. Освѣнъ това за всѣка мжжка глава се плащало на везира по сто гроша, а на царя арачъ по три гроша и двѣ пари[133]. Вукъ Ст. Караджичъ почти сжщото говори за сръбскитѣ спахии, като казва, че тѣ взимали десетъкъ отъ житата, главница по два гроша за всѣка оженена глава, тулумина за лозята, жировница за свинетѣ, десетъкъ за пчелитѣ и нѣщо за воденицитѣ и казанитѣ. Родното му село Търсичане, както и много други села се спогаждали съ спахиитѣ и имъ плащали само по десетъ лева годишно на всѣка оженена глава. Този начинъ на плащане на спахиитѣ се наричалъ кесимъ (отъ турската кесмекъ — рѣжа) и се прилагалъ и въ другитѣ турски балкански области. Въ България сжщо имало кесимджийски села. Споредъ извѣстията, които дава Иречекъ, въ тѣзи села всѣка кжща не плащала отдѣлно на спахиитѣ, но цѣлото село давало опрѣдѣленъ годишенъ данъкъ, нареченъ кесимъ, който подиръ селянитѣ по-между си разпрѣдѣляли, и затова се нари-

[133] Ненадовић прота М. Мемоари, 18.

чали кесимджии[134]. Освѣнъ това кесимджиитѣ често далеко отъ селата си били длъжни да работятъ безплатно извѣстно число дни прѣзъ годината на чифлицитѣ на спахиитѣ, като имъ косили ливадитѣ, женѣли нивитѣ, копаяли лозята и пр. При това имъ давали опрѣдѣлено количество сирене, масло, дърва, дървени вжглища, колове за плетове, агнета за байрямъ и други подобни подаръци.

§ 31.

Църковни люде.

Византийското владичество въвело въ българскитѣ земи пронията, а пъкъ християнството — института на църковнитѣ люде, който по-рано не билъ извѣстенъ на българитѣ. Църквата въ България, както и въ другитѣ християнски държави, била призната за юридическа личность. Българскитѣ владѣтели, както и византийскитѣ, възъ основа на господарското си право (κατὰ λόγον δεσποτείας) върху държавната територия и поданицитѣ си отъ набожность подарявали на манастиритѣ, църквитѣ и висшето духовенство гори, ниви, цѣли или часть отъ села заедно съ жителитѣ имъ и отдѣлни сѣмейства. Сжщо и българското население за разни набожни цѣли подарявало на сжщитѣ заведения разни движими и недвижими имоти.[135] Мнозина и сами се обричали на манастиритѣ и църквитѣ и работѣли на имотитѣ имъ. На манастиритѣ и църквитѣ се посвещавали и подарявали не само себри, но и боляри, и всички въ византийскитѣ хрисовули обикновено се наричатъ парици (πάροικοι). Въ българскитѣ хрисовули, до колкото ни е извѣстно, този терминъ само еднажъ се употрѣбява, и то доста неясно.[136] Въ

[134] Иречекъ К. Пжтувания, 558.

[135] Стојановић Љ. Споменик, III, 36—40.

[136] Орѣховски хрисов. 23. иде же аще сжтъ или парици, и ѡтроци. или технитаре. или людие какови либо.

шитѣ хрисовули византийскитѣ парици обикновено се енуватъ *манастирски люде*. Затова ние така ще ги наичаме, при всичко че този терминъ често се употрѣбяватъ не само за означение сжщинскитѣ църковни люде, о още и населеницитѣ и другитѣ класи хора, които ивѣли и работили църковни имоти. За българскитѣ ырковни люде има извѣстия не само въ домашнитѣ звори, но и въ чуждитѣ. Житописецътъ на св. Климентъ говори, че князъ Борисъ подарилъ на сжщия ветецъ три болярски сѣмейства, а освѣнъ това и мѣста а почивка близу до градъ Охридъ и Главеница. [137] Ѣъ грамотата на императора Василий II, съ която ой потвърдилъ правата и привилегиитѣ на българскитѣ пископи отъ охридската архиепископия, изрично се говори, колко всѣки български епископъ ималъ свои ыряни и свещеници въ старата българска държава въ аруването на царь Самуилъ, а възможно е да било така і въ царуването и на другитѣ български християнски ладѣтели. [138] Въ врѣме на византийското владичество ъ България византийскитѣ императори съ разни хрисоули подарявали и отстжпвали на църквитѣ, манастиритѣ і епископитѣ много български мѣстности и села заедно ъ жителитѣ имъ. Охридскиятъ архиепископъ Теофилактъ, акто се установява отъ писмата му къмъ цариградския атриархъ и цариградскитѣ велможи, съ които кореспонвиралъ, ималъ много църковни люде, села, езера, гори, труги и пр. [139] Слѣдъ възобновението пъкъ на българката държава българскитѣ владѣтели съ хрисовули потърдявали старитѣ придобити права и привилегии на бързскитѣ манастири и правили нови приноси, като по приѣра на византийскитѣ императори и тѣ имъ подарявали

[137] Theoph. Bulg. Arch. IV, 1224.
[138] Zachariae v. Lingenthal. Jus graeco-romanum, III, 319.
[139] Theoph. Bulg. Arch. IV, 313, 442.

празни и заселени мѣста и отдѣлни сѣмейства и лица. Царь Константинъ Асѣнь съ хрисовулъ (около 1278) възобновилъ и подтвърдилъ направенитѣ отъ византийскитѣ и българскитѣ царе подаръци и права на Вирпинския манастиръ Св. Георги, който се намиралъ въ Вирпинската гора, близу до гр. Скопие и направилъ нови приноси и подаръци. Царь Иванъ Александъръ също далъ на българскитѣ манастири хрисовули, отъ които се запазили само два. Съ първия подарилъ (1342) на Зографския български манастиръ въ Света Гора, Св. Георги село Хандакъ, което прѣдварително изпросилъ отъ византийския императоръть, понеже се намирало въ струмската область — Македония, която тогава съставяла часть отъ византийската държава. Съ втория си пъкъ хрисовулъ той (1348) подарилъ на Орѣховския манастиръ Св. Никола много мѣстности, села и люде. Царь Иванъ Шишманъ тоже издалъ хрисовули, отъ които сѫ запазени само два, Витошкиятъ и Рилскиятъ. Съ първия потвърдилъ правата и привилегиитѣ на манастира Св. Богородица, който се намиралъ на Витоша и който билъ основанъ отъ баща му царь Иванъ Александъръ, а съ втория, Рилскиятъ, той (1379) потвърдилъ правата и привилегиитѣ на Рилския манастиръ върху много села и люде, и му далъ нови приноси и привилегии. Въ разни врѣмена много български области били отнети отъ България и присъединени къмъ византийската или сръбската държава. Сръбскиятъ владѣтель Душанъ, който присъединилъ къмъ държавата си голѣма часть отъ Македония, съ хрисовули подарилъ на македонскитѣ манастири много мѣстности и села заедно съ жителитѣ имъ. Турцитѣ, когато завладѣли Балканския полуостровъ, намѣрили много църковни люде и села и първоначално ги запазили въ цѣлость; но по-късно турскитѣ бейове и паши присвоили много манастирски

села и недвижими имоти. Но въпрѣки това много християнски църкви и манастири запазили подаренитѣ имъ села и имоти отъ християнскитѣ владѣтели и велможи. Вукъ Ст. Караджичъ въ сръбския си рѣчникъ подъ думата „намастир" казва, че всички по-голѣми сръбски манастири, нѣкои повече, а други по-малко, имали села и земи, обаче по-късно имъ били отнети и въ негово врѣме държали още по нѣкое село, което се наричало пърняворъ. Въ Сърбия манастиритѣ плащали на спахиитѣ извѣстна опрѣдѣлена сума за себе си и за пърняворитѣ. Сръбскиятъ манастиръ Троноша до началото на миналия вѣкъ плащалъ на спахията годишно тридесеть гроша, една ялова крава и нѣколко чифта чорапи. По-късно тази сума била увеличена до двѣстѣ и петдесеть гроша. Въ Австрия пъкъ манастиритѣ били сжщински спахии. Манастирътъ Гъргетегъ въ Срѣмъ, освѣнъ пърняворитѣ, ималъ и едно собствено село Нерадинъ, а манастирътъ Боздинъ въ Банатъ нѣмалъ пърняворъ, но притежавалъ собственото си село, Мунару. Новаковичъ мисли, че манастирскитѣ пърнявори, за които говори Вукъ Ст. Караджичъ, били остатъкъ отъ старитѣ пронияри, които служили за манастирска стража и изпълнявали нѣкоя войнишка служба[140]. Ние се осмѣляваме да сме на друго мнѣние и мислимъ, че пърняворитѣ били остатъкъ отъ старитѣ църковни люде. Нашето мнѣние се потвърдява още и отъ повинноститѣ и задълженията на пърняворитѣ къмъ манастиритѣ, за които ще говоримъ въ слѣдния параграфъ. Турскитѣ султани и велможи, сжщо както и християнскитѣ владѣтели и боляри, построявали разни религиозни заведения и за поддържането имъ подарявали дюкяни, гори, ниви, езера и цѣли села, които се наричали вакъфъ. Сегашниятъ бъл-

---

140 Новаковић Ст. Глас, I, 39.

гарски градъ Копривщица, като турско село Авратъ-аланъ, било посветено на една джамия въ Цариградъ[141].

§ 32.

Социално и правно положение на църковнитѣ люде.

Църковнитѣ люде били собственици на своитѣ кѫщи и имоти, които работѣли, и до отстѫпването имъ на църквата били свободни или прониарски люде. Тѣ лично били напълно свободни български граждани, сключвали разни юридически сдѣлки и могли да придобиватъ на свое име и за своя смѣтка разни движими и недвижими имоти. Тѣхната зависимость отъ църквитѣ се състояла въ това, че се намирали подъ вѣдомството на църквата, на която били посветени и на която били длъжни да плащатъ извѣстни данъци и да изпълняватъ нѣкои повиности. Съ това обаче тѣхното социално и правно положение не само че не се влошавало, но напротивъ, то ставало по-добро и отъ онова на свободнитѣ люде, защото били свободни отъ много твърдѣ тежки данъци и повиности, съ които били обложени другитѣ класи на себритѣ. Сравнително по-доброто положение на църковнитѣ люде се установява и отъ обстоятелството, че между тѣхъ имало не само себри, но още и свещеници и боляри. На парика българинъ Лазаръ не прѣчило неговото положение, за да дѣйствува заедно съ държавнитѣ бирници и други чиновници противъ охридския архиепископъ Теофилактъ и да се стреми да завладѣе едно църковно село[142]. Църквата въ старата българска държава имала пълно автономно и самостоятелно управление. Посветенитѣ и отстѫпени на манастиритѣ хора,

---

[141] Иречекъ К. Пѫтувания, 355.
[142] Theoph. Bulg. Arch. IV, 444.

всецѣло се намирали подъ тѣхно административно, сѫдебно и религиозно вѣдомство и съ владѣтелскитѣ хрисовули строго се забранявало на финансовитѣ, административнитѣ, военнитѣ и сѫдебни държавни чиновници и на всички мали и велики боляри да събиратъ отъ тѣхъ данъци, да ги облагатъ съ повинности, да разглеждатъ тѣхнитѣ сѫдби и да ги глобяватъ и наказватъ. Всичко онова било право и привилегия на църквата, на която били отстѫпени[143]. Въ Душановия законикъ се постановява църковнитѣ люде да се сѫдятъ прѣдъ своитѣ митрополити, епископи и игумени. Ако пъкъ сѫдещитѣ се намирали подъ вѣдомството на двѣ отдѣлни църкви, въ такъвъ случай имъ сѫдили и двѣтѣ[144]. Рилскитѣ и вирпинскитѣ люде се ползували и съ правото и привилегията, да търгуватъ въ всички области и въ цѣлата държава, безъ да плащатъ мито и право за прѣминаване прѣзъ мостоветѣ и клисуритѣ[145]. Манастирскитѣ свещеници сѫщо били подъ вѣдомството на игумена на манастира и строго се забранявало на митрополититѣ, епископитѣ, екзарситѣ и протоиереитѣ да събиратъ отъ тѣхъ какъвто и да билъ данъкъ[146].

Въ българскитѣ правноисторически извори нѣма ясни и положителни извѣстия за данъцитѣ и повинноститѣ, които църковнитѣ люде плащали и изпълнявали въ полза на църквитѣ, на които били обречени и посветени. Може да се прѣдположи, че тѣ, както и прониарскитѣ люде, плащали и изпълнявали часть, ако не и всички данъци и повинности, които по-рано давали на държавата и държавнитѣ власти. Споредъ сръбскитѣ хрисовули, при облагането църковнитѣ люде съ данъци

[143] Рилски хрисовулъ, 50—68.
[144] Законик Ст. Душана, чл. 33.
[145] Рилски хрисовулъ, 70—75.
[146] Орѣховски хрисовулъ, 39—40.

и повинности се имало прѣдъ видъ мѣстожителств имъ, занятието и народностьта. Хилендарскитѣ лю които не живѣли въ задруга, работѣли два деня пр седмицата, два деня орали прѣзъ есеньта и единъ д прѣзъ пролѣтьта. При това единъ день косили сѣн единъ день копаяли лозе; и каквото изработвали и косвали, трѣбвало да приберать и наредятъ[147]. Де скитѣ пъкъ люде, споредъ тѣхното положение и заня били длъжни да обработвать и посѣвать извѣстно о дѣлено пространство манастирска земя, безъ да се прѣдъ видъ, за колко врѣме тѣ това би изработил Архангеловскитѣ люде се дѣлили на четири кл сърби, арбанаси, власи и властели.

Сърбитѣ, както се наричатъ земледѣлцитѣ, р тѣли на манастира на тлъка два деня прѣзъ се цата, каквото имъ заповѣдвалъ манастирскиятъ рѣйшина, орали даромъ нивитѣ и ги посѣвали съ ж което слѣдъ това събирали, закарвали и изсипвали манастирскитѣ житници. Косили сѣно, както било н дено въ Студеница и при това всѣко домакинство да една овца, тридесетъ снопа ленъ; всѣки ожененъ чов плащалъ по два динара свещенически данъкъ, за валъ дърва за празницитѣ и когато отивалъ въ м стира царьтъ, или патриархътъ[149].

---

[147] Флоринскій Т. Памятники, 54.
[148] Bogišic V. Pisani zakoni, 21.
[149] Гласник, XV, 305.
„ Флоринскій Т. Памятники, 104. „Законь Срьблюмь работаю оу недели два дьни надимицомь що имь вели игоумьнь, ороу бѣдбоу всакога жита и все сврьстовавше оусоути, и сѣно ц да косе колико ю трѣбѣ. и виноградь да тежіи всакь по законоу оу Стоуденици оу светаго Сvмеона, и да даю стась агнетиноу и испо и льна тріидесети повѣсьмь мѣрныихъ, и да даю бирь духовноу дрицомь лоукно жита волы два динара, и да носе праздникоу дрь царевоу приходоу и патриарховоу. такогю и о Божики. а Срѣдьск Село и Рабча да даю лоучь. а вса горьскаа села и Шиклы да сто манастири на парамоунѣ колицѣмь вели игоумьнь".

Арбанаситѣ пъкъ били обложени съ сѫщитѣ да-
ци и повинности, съ които и сърбитѣ, само свеще-
іескиятъ данъкъ билъ по-малъкъ, защото плащали
о единъ динаръ[150].

Власитѣ, подъ които не трѣбва да се разбира само
ѫнитѣ и ромѫнизиранитѣ тракийци, но изобщо ското-
цитѣ отъ каквото потекло тѣ и да били, давали на
астира на петдесетъ овци една съ ягне и една ялова;
ь или тридесетъ перпера и, по заповѣдь на игумена,
шили разни други работи, като прѣнасяне соль, хлѣбъ,
ене сѣно за конетѣ и построяване домакински сгради.[151]

Властелитѣ били обложени съ най-малко повинности.
били длъжни на тлъка да оратъ и посѣятъ нѣкои
астирски ниви, единъ день да косятъ сѣно, което
бвало да уредятъ и да работятъ една опрѣдѣлена
гь лозе[152]. Нѣма съмнѣние, че властелитѣ не работѣли
и лично, но тѣхнитѣ работници и населеници.

Старитѣ наредби за църковнитѣ люде се запазили
Балканския полуостровъ и подъ турското владичество.
ьбскитѣ първявори, казва Вукъ Ст. Караджичъ, рабо-
ли на манастирскитѣ лозя най-малко единъ день прѣзъ
мицата, и то обикновено въ петъкъ. Манастирскиятъ
рѣйшина, игуменътъ, разглеждалъ сѫдбитѣ имъ и ви-

---

[150] Ibid. 104 „И Арбанаси кои се брѣтаю оу цр҃кве да работаю
) и Срьблю, и да даю от одра динарь волм полоукницоу жита".

[151] Ibid. 105 „Законь влахомь: да даю от петьдесеть овцоу
ягнетюмь а дроугоу яловоу и с роуны. и да даю годище прѣстоу-
кю конь волм тріидесеть перпер како соу давали цр҃ствоу ми, а
:емь царю да не даю. и да даю от клѣтища ягнютиноу и испоркь.
)и соу поклоньници да се сами десеткую да даю юсени покрове а
гѣтіи по два брава яловы. а власи кои соу оубози да теже ельноу
овноу, що имь повелѣва игоумнь, а иніи власи да даю окрою и
шню, и соль да носе, и оу зимищи да косе сѣно кобиламь и гради
іаправлюю и ягьнила да граде. и пастоухе да блюдоу оу кобилахь
ито да носе и товарь сь игоумьномь".

[152] Ibid. 106. „И властели кои се обрѣтаю оу цр҃кве да ороу
ога жита бѣдбоу и що оузоре да завлачи и сѣна да коси дн҃ь и
ю и постать винограда и поуть съ игоумномь".

новнитѣ наказвалъ, като ги затварялъ и биялъ. Освѣн пърняворитѣ, манастиритѣ въ Сърбия за своя енор имали нѣколко села, чиито жители безплатно и на тлък работѣли на имотитѣ имъ.

§ 33.

Граждани.

Положително не е извѣстно, да ли южнитѣ словѣни въ старото си отечество имали градове въ сегашния смисълъ на тази дума и да ли знаяли за граждански животъ. Въ новото си обаче отечество тѣ имали пълна възможность, да се запознаятъ съ него. Първитѣ и най-старитѣ словѣнски прѣселеници на Балканския полуостровъ заварили тамъ цъвтещи римски и тракo-илирийски градове, въ които много отъ тѣхъ се заселили като полководци или войници. Въ врѣме пъкъ на голѣмитѣ словѣно-аварски нашествия, ние мислимъ, че не били разрушени всички градове на Балканския полуостровъ и жителитѣ имъ унищожени, а пъкъ крайморскитѣ градове останали непокжтнати. Съврѣменикътъ на голѣмитѣ словѣнски заселвания на Балканския полуостровъ Иоанъ Ефески казва, че въ третата година слѣдъ смъртьта на императора Юстинъ II и въ царуването на наслѣдника му Тиверий II (575—581) словѣнитѣ извършили голѣми нашествия и заселвания въ Тракия, Македония и Елада. Тѣ завоевали много градове и крѣпости и се настанили въ тѣхъ като въ свои собствени. [153] Въ новозавладѣнитѣ градове, нѣма съмнѣние, словѣнитѣ ще да сж намѣрили и голѣма часть отъ старитѣ имъ жители, съ които смѣсено се настанили и които постепенно се прѣтопили въ количествено по-силнитѣ словѣни. Затова именно

[153] Дриновъ М. С. Заселеніе, 107.

Голѣма часть отъ сегашнитѣ балкански градове сж поставени на старитѣ тракo-илирийски и римски основи. Словѣнитѣ приели и изучили занаятитѣ, изкуствата и търговията отъ старитѣ балкански жители, съ които встжпили въ близки сношения и на които въ всичко подражавали. Центрове на търговията и занаятитѣ били градоветѣ и тържищата, каквито на Балканския полуостровъ въ врѣме на македонската и римската епоха имало твърдѣ много. Когато пъкъ прѣстанало заселването на народитѣ, и Балканскиятъ полуостровъ билъ раздѣленъ на двѣ голѣми половини между българитѣ и византийцитѣ, тогава настжпили мирни врѣмена и вслѣдствие на това търговията изново се съживила. Българската държава, слѣдъ като си присъединила и Македония, станала неизбѣжния мостъ, прѣзъ който ставала размѣната на търговскитѣ стоки между изтокъ и западъ, Азия и Европа. По басейнитѣ на рѣкитѣ Дунавъ, Марица и Вардаръ се протакали най-важнитѣ търговски пжтища, по които се точили нескончаеми кервани съ търговски стоки отъ Азия въ западна Европа и обратно. Голѣмо търговско значение ималъ римскиятъ пжть, който водѣлъ отъ Горна Италия и горно крайдунавско прѣзъ Бѣлградъ и София за Цариградъ[154]. Но не по-малко търговско и стратегично значение ималъ и другиятъ римски пжть (Egnatiavia), който водѣлъ отъ гр. Драчъ прѣзъ срѣдата на Македония за Солунъ[155]. Широкото развитие на търговията въ първата българска държава се установява и отъ мѣркитѣ, които първитѣ български владѣтели взимали за нейното разпространение и обезпечение на държавнитѣ приходи отъ нея. Едно отъ условията, които князъ Крумъ прѣдлагалъ на византииския императоръ Михаилъ за сключване траенъ

[154] Иречекъ К. Пжтувания, 106.
„ Шишмановъ д-ръ Ив. Д. Стари пжтувания, Мсб. IV, 334–375.
[155] Στραβ. Γεωγραφικά, 275, 276.

миръ между двѣтѣ държави, било и уреждането на
говскитѣ сношения между двѣтѣ договорни държ
правилното събиране на държавнитѣ мита[156]. Царь
меонъ поради увеличението отъ византийцитѣ м
върху българскитѣ търговски стоки, които се вн
въ византийската държава, и поради прѣмѣстванет
ницата за тѣхъ отъ Цариградъ въ Солунъ, обявилъ
на Византия[157]. Рускиятъ великъ князъ Светославъ т
много обичалъ да живѣе въ българския търговски
Прѣславецъ. Той говорилъ на майка си Олга, че
било приятно да живѣе въ Киевъ, но искалъ да ж
въ Прѣславецъ на Дунава, защото тамъ била срѣд
неговата земя и защото тамъ отъ всички страни с
карвало всѣкакво добро: отъ Гърция — злато, ма
вина и различни овощия; отъ Чехия и Унгария — с
и коне; отъ Русия — каплами, восъкъ, медъ и ро
Споредъ Хилмана, Хофмана и други автори, кои
занимавали съ изучване историята на търговията,
тийската европейска търговия до края на XI в. би
ржцѣтѣ на българитѣ[159]. Въ втората българска дъ
сжщо търговията не била занемарена, и на българ
търговски пазари се явявали не само българи търгов
и чужденци, между които, освѣнъ гърцитѣ, видно
заимали дубровчанитѣ, генуезцитѣ и венециянцитѣ.
Иванъ Асѣнъ II съ грамота (1218) далъ на дубро
китѣ търговци въ България разни права и приви
Отъ друга пъкъ страна, и дубровнишката республи
договора, който сключила (1253) съ българския цар
хаилъ Асѣнь, признала разни права и привилег

---

156 Theoph. I, 775,
157 Cerd. II, 254.
158 Златарски В. Н. Два изв. български надписа отъ IX в
XV, 137.
159 Гласник, XXXIII, 218.

Българскитѣ търговци, които търгували съ Дубровникъ [160]. Генуезцитѣ сключили (1387) съ добруджийския князъ Иванко търговски договоръ, по силата на който тѣ придобили правото, да изнасятъ изъ България всѣкакви стоки, съ изключение на жито, когато имало гладъ [161]. За мѣстнитѣ български търговци се споменува и въ Рилския хрисовулъ. Центрове на разпространената българска търговия били многобройнитѣ градове и тържища, които най-много били основани покрай търговскитѣ пѫтища, Черно и Бѣло море. Рускиятъ князъ Светиславъ, както казахме и на друго мѣсто, завладѣлъ седемдесеть български градове [162], а пъкъ византийскиятъ лѣтописецъ Кедринъ, като говори за голѣмата българо-византийска война, споменува почти всички сегашни градове и още много други, за чието сѫществуване въ миналото сега свидѣтелствуватъ само развалинитѣ имъ. По-късно византийскитѣ историци Никита Хонията и Георги Акрополита споменуватъ за много български укрѣпени градове въ Стара-планина и въ Тракия. Въ градоветѣ се работѣли и развивали и занаятитѣ, отъ които най-важни били: кожухарство, златарство, шивачество, мѣдникарство, грънчарство, кацарство и много други. Подъ турското владичество старитѣ български градове сѫщо били срѣдища на търговията и главното мѣсто, дѣто се развивали и изучавали занаятитѣ. Дубровнишкитѣ търговци и въ турско врѣме имали търговски кантори въ София, Пловдивъ, Провадия и Русе и въ много други градове [163]. Въ много български градове още се споменува мѣстото, дѣто нѣкога се работѣлъ извѣстенъ занаятъ и се нарича: терзийска, кожухарска, златарска, житарска, мѣдникарска

160 Miclosich Fr. Monumenta serbica, 35 - 40.
161 Иречекъ К. История на българитѣ, 523.
162 Вж. § 8.
163 Иречекъ К. Пѫтувания, 24, 25.
„ Шишмановъ д-ръ Ив. Д. Стари пѫтувания, Мсб. IV, 433, 445.

чаршия, при всичко че на сжщото мѣсто сега не се работятъ подобни занаяти [164].

§ 34

Правно и социално положение на гражданитѣ.

Въ старата българска държава нѣмало свободни градове съ самостоятелно и независимо общинско самоуправление, каквито имало въ западна Европа; защото българското държавно устройство коренно се различавало отъ западно-европейското и защото, както ще видимъ на друго мѣсто, въ България не сжществувалъ западниятъ феодализъмъ. Но въпрѣки това, старитѣ български граждани, поради начина на живота и защото се занимавали съ занаяти и търговия социално били поставени по-добрѣ отъ всички други себри. Българското и изобщо южнословѣнското общество считало търговията и занаятитѣ за по-културно и по-благородно занятие отъ земледѣлието, и затова гражданитѣ, които обикновено били търговци и занаятчии, се ползували съ такива права и привилегии, съ каквито не се ползували другитѣ себри. За старитѣ български занаятчии, до колкото ни е извѣстно, се споменува само въ Орѣховския хрисовулъ, дѣто за тѣхъ се говори паралелно съ парицитѣ и отроцитѣ. Отъ това може да се заключи, че тѣзи три класи на старото българско население нѣмали съвсѣмъ еднакво социално положение. Въ сръбскитѣ пъкъ хрисовули има по-положителни и по ясни извѣстия за южно-словѣнскитѣ занаятчии; но въ тѣхъ повече се говори за занаятчиитѣ, които били манастирски люде и които живѣли въ селата. Споредъ Свето-стефанския хрисовулъ занаятчиитѣ били обложени съ много по-малко повиности отъ другитѣ цър-

[164] Априловъ В. Болгарскія грамоты, 33.

вни люде и изпълнявали само неотложнитѣ работи: Сене ливади, копане лозя, отъ които се освобож-вали само свещеницитѣ[165]. Споредъ сѫщия паметникъ о единъ отъ синоветѣ на занаятчията оставалъ да оти бащиния си занаятъ, а пъкъ другитѣ се причи-вали въ нѣкоя друга класа на църковнитѣ люде. Въ анския хрисовулъ се постановява само единъ отъ оветѣ на занаятчията да работи занаята на баща си, ругитѣ ставали сокалници. Послѣднитѣ били хлѣбари отвачи и били обложени съ по-малки повиности отъ итѣ църковни люде, особно земледѣлцитѣ [166]. Приви-итѣ, съ които занаятчиитѣ се ползували въ старото ю-славѣнско общество и поради които тѣ съста-я особена класа, обложена съ най-малко повиности, едъ Новаковича, станали причина, щото и днесъ да бразуватъ прѣзимена отъ имената на занаятитѣ: Кова-ь, Терзиевъ, Куюмджиевъ, Тюфекчиевъ и пр. [167]. Отъ а се установява, че носителитѣ на тѣзи прѣзимена потомци на хора, които имали право на извѣстни вилегии. Причината изчезнала, но обичаятъ се запазилъ.

Старитѣ български граждани се отличавали отъ гитѣ себри не само по начина на живота и занаятието нѣкои отъ тѣхъ, ако не и всички, се ползували и особени права и привилегии, които били признати тѣхнитѣ градове съ царски хрисовули. Душано-тъ законикъ узаконилъ и подтвърдилъ хрисовулитѣ сръбскитѣ градове, като сѫщеврѣменно постано-ъ, че и самиятъ царь не може да ги отмѣни и да еме даденитѣ съ тѣхъ права на гражданитѣ. Какво ъ било съдържанието на градскитѣ хрисовули, за то се говори въ Душановия законикъ и какви права

165 Новаковић ст. Глас. XXV, 220.
166 Ibid. „ „ 68. Законик Ст. Душана, стр. 211.
167 „ „ „ 70.

и привилегии съ тѣхъ се давали и признавали гражданитѣ, не е извѣстно, защото ни единъ отъ гарскитѣ или сръбскитѣ градски хрисовули не се е пазилъ. Но едвали тѣ много ще да се различавали гръцкитѣ градски хрисовули, както и не се различа и българскитѣ и сръбскитѣ църковни хрисовули отъ г китѣ такива, защото южнитѣ словѣни въ социалния държавно-правенъ животъ въ всичко подражавали на зантийцитѣ. Българскитѣ извѣстия за старитѣ българ граждани сж твърдѣ оскждни. Тѣ само, допълнени сръбскитѣ и гръцкитѣ извори, могатъ да ни дадатъ вѣстно, и то недостатъчно опрѣдѣлено понятие за сои ното и правно положение на българскитѣ и изобщ южно-словѣнскитѣ граждани.

По старата държавна финансова система съ данък облагали земитѣ и добитъцитѣ, и затова граждан които не притежавали такива, плащали много по-м данъкъ отъ земледѣлцитѣ. Тѣ, споредъ Душанови коникъ, плащали на градския кефалия извѣстенъ о дѣленъ данъкъ и при това били длъжни да му прода за половина цѣна жито, месо и вино. [168] Гражданит били длъжни да даватъ храна и настаняване на пжтуец държавни чиновници и на посланицитѣ на чуждитѣ жави. Тази повиность въ българскитѣ и сръбс правноисторически паметници се нарича *приселица* замѣствала сегашнитѣ пжтни разноски на старитѣ жавни чиновници. Тя била много тежка и обременит и затова манастирскитѣ села, както и другитѣ, кои ползували съ привилегии, били освободени отъ Споредъ старото наказателно право, селата отгова за прѣстжплението, което било извършено въ тѣх

[168] Законик Ст. Душана, чл. 63.
[169] Ibid. чл. чл. 57, 125, 133, 155, 156.
„ Вирп. хрисовулъ, 89.

землища, ако прѣстжпникътъ не би билъ откритъ и заловенъ. Гражданитѣ обаче били освободени отъ тази отговорность, която всецѣло тежала върху околнитѣ на града села [170]. Градскиятъ кефалия и религиознитѣ власти единствено били компетентни да разглеждатъ сждбитѣ на гражданитѣ помежду имъ и съ селянитѣ [171]. Вижда се, че кефалията разглеждалъ углавнитѣ сждби, а пъкъ духовнитѣ власти рѣшавали гражданскитѣ и религиозни спорове. Жителитѣ на гр. Янина въ Епиръ, на които византийскиятъ императоръ съ хрисовулъ призналъ и подарилъ разни привилегии, между другото се ползували още и съ правото, да избиратъ измежду съгражданитѣ си сждии, които подъ прѣдседателството на градския началникъ разглеждали всички сждби на съгражданитѣ си съ изключение само на ония, които били подсждни на духовнитѣ сждилища [172]. Въ българскитѣ правноисторични паметници не се говори за градски специални сждии и затова, възможно е, градскитѣ кефалии да изпълнявали и сждебни длъжности и да разглеждали сждбитѣ на старитѣ български граждани. Въ Рилския хрисовулъ се отниматъ правата и властьта на градъ Стобъ върху подаренитѣ на манастира люде и тѣхнитѣ имоти [173]. Но какви права българскиятъ гр. Стобъ ималъ на околнитѣ села въ паметника изрично не се говори. Вижда се, обаче, че жителитѣ на тѣзи села ще да сж били задължени не само да сж подъ непосрѣдствената административна власть на градския кефалия и да зидатъ и поправятъ градскитѣ укрѣпления, но освѣнъ това, тѣ по всѣка вѣроятность ще да сж били длъжни да плащатъ и извѣстни данъци на гр. Стобъ или на градския кефалия. Въ янинския хрисовулъ

---

[170] Законик Ст. Душана, чл. 126.
[171] Ibid. чл. 176.
[172] Успенскій Θ. Къ ист. кр. земл. въ Византіи, ЖМНП. CCXXV, 347.
[173] Рилски хрисовулъ, 68—70.

[illegible] се избирали отъ селата, [illegible] се [illegible] и гр. Янина. [174] Тѣ по всѣка вѣроятность имали право, да събиратъ въ своя полза и [illegible] данъци. Старитѣ български граждани, които се занимавали съ търговия и чрезъ градове имали привилегии по всѣка вѣроятность ще да са се ползували още и съ привилегията, да търгуватъ въ цѣлата българска държава, безъ да плащатъ търговски мита и други такси за преминаване презъ мостове и кладенци. Съ подобни привилегии се ползували дубровницкитѣ търговци въ България по силата на дадени имъ отъ царь Иванъ Асѣнь II грамота и [illegible] лица. Жителитѣ на Янина се ползували съ привилегията, безъ да плащатъ търговски мита, да търгуватъ въ града си и въ цѣлата византийска държава заедно съ столицата и Цариградъ. [175] Сръбскиятъ деспотъ Стефанъ Лазаревичъ далъ на бѣлградскитѣ жители привилегията, да търгуватъ въ цѣлата сръбска държава, безъ да плащатъ на държавата търговски мита. Тѣ по негово ходатайство съ сжщата привилегия се ползували и въ съсѣднитѣ на Сърбия държава. [176]

Б. Боляри.

§ 35.

Общъ прѣгледъ върху старата българска аристокрация.

Българската и изобщо южно-словѣнската аристокрация е много стара; тя се появила и развила още въ

174 Успенскій Ѳ. Къ ист. кр. земл. въ Византій, ЖМНП. CCXXV, 349.
175 Ibid. 347.
176 Зигель Ѳ. Законик Ст. Душана, 87.

ıрото словѣнско отечество, защото, когато словѣнитѣ заселили на Балканския полуостровъ, тя вече сѫществувала. Първоначалната й основа, по всѣка вѣроятность, ще трѣбва да се търси въ ограничението на ıадѣтелската власть само въ извѣстни родове, които ›ради това и заимали извѣстно привилегирувано положение. Богатството безспорно имало голѣмо значение за ıзвитието на аристокрацията, защото сѣмействата, които ритежавали голѣмо пространство земя, добитъци и обе, заимали по-възвишено положение въ народната рѣда. Държавното управление на народа и племето ървоначално било въ рѫцѣтѣ на благороднитѣ и богатитѣ, които съ фактичното упражнение на владѣтелската ласть сѫщеврѣменно обезпечавали за себе си извѣстни рава и привилегии, съ каквито не се ползували управляемитѣ. Старитѣ словѣнски сѣмейства, които се отличавали съ своя благороденъ произходъ и богатство и които упражнявали племенната и държавна власть, съставятъ патриархалната словѣнска аристокрация. Съ заселването пъкъ на прабългаритѣ въ Мизия се появила ı племенна аристокрация, която имала за основа привилегируваното положение на прабългаритѣ спрѣмо словѣнитѣ и другитѣ покорени народи като владѣещъ лементъ въ основаната отъ тѣхъ българска държава. ›баче племенната българска аристокрация постепенно зчезвала заедно съ прѣтопяването на прабългаритѣ у ıовѣнитѣ. Но и прабългаритѣ, когато се заселили на алканския полуостровъ, имали доста силна патриархална ›ристокрация, която слѣдъ основанието на българската ържава въ Мизия се увеличила чрѣзъ словѣнската аристокрация. Първата проявявала своята дѣятелность и лияние въ централното държавно управление, като ıимала най-важнитѣ държавни служби, а пъкъ втората ъ срѣдата на своето племе. Българскитѣ аристократи и

аристокрация сж извѣстни въ историята подъ името *боляри* и *болярство*. За българскитѣ боляри има извѣстия не само въ домашнитѣ извори, но и въ чуждитѣ. Теофанъ извѣстява, че българитѣ възстанали противъ владѣтеля си Телецъ и го убили заедно съ велможитѣ му. Сжщиятъ говори, че българскиятъ владѣтель Паганъ, придруженъ отъ болярите си, ималъ свиждане съ византийския императоръ Константинъ Копронимъ [177]. Константинъ Порфирогенитъ казва, че въ несполучливата война на князъ Бориса противъ сърбитѣ билъ заробенъ българскиятъ прѣстолонаслѣдникъ князъ Владимиръ заедно съ десеть голѣми боляри. [178] Сжщиятъ казва, че въ официалния приемъ на българскитѣ пратеници отъ византийския императоръ, логотетътъ на послѣдния питалъ и за здравието на българскитѣ боляри [179]. Римскиятъ архиепископъ Хинкмаръ въ Бертинскитѣ анали говори, че българскитѣ велможи, които той нарича proceres, възбунтували народа противъ князъ Бориса и искали да го убиятъ, защото приелъ християнството [180]. Кедринъ, като говори за българо-византийската война, споменува много български боляри, които той нарича велможи, началници, мѣстни управители и пр. Въ домашнитѣ ни източници сжщо има вѣрни и положителни данни за старата българска аристокрация. Въ най-старитѣ български каменни надписи, писани на гръцки езикъ, се говори за българскитѣ велможи, които тамъ се именуватъ боили и ба-

[177] Theoph. I, 668, 669, 673.

[178] Porph. III, 154. „Ἐπὶ τούτων παρεγένετο ὁ τῆς Βουλγαρίας ἄρχων Μιχαὴλ ὁ Βορίσης θέλων ἐκδικῆσαι τὴν ἧτταν Πρεσιάμου τοῦ πατρός αὐτοῦ καὶ πολεμήσας εἰς τοσοῦτον αὐτὸν ἐπτόησαν οἱ Σέρβλοι ὥστε καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βλαστημῆρον ἐκράτησαν δέσμιον μετὰ τῶν βοϊλάδων δώδεκα μεγάλων“.

[179] Ibid. I, 682.

[180] Златарски В. Н. Студии, Пс. LXIII, 99.

гаини[181]. Въ паметника пъкъ „Responsa Nicolai papae ad consulta bulgarorum тѣ се наричатъ primates. Въ съчинението „Съборъ отъ многъ оц̅ъ тлъкованиа о неразоумнъыихъ словесехъ ....“ се говори за българскитѣ боляри, прѣдъ които царь Симеонъ го челъ[182]. Презвитеръ Козма въ съчинението си: „О церковномъ чину слово“ говори, че българскитѣ еретици укорявали болярятѣ[183]. Царь Калоянъ въ писмото си къмъ римския папа извѣстява, че той, както и неговитѣ началници (principes) били добрѣ съ здравието си[184]. Въ всички български хрисовули изрично се говори за многобройнитѣ български боляри. Българскитѣ велможи, които въ чуждитѣ и домашнитѣ паметници се именуватъ: βοϊλάδες βολιάδες βαγαῖνοι, ἄρχοντες, δυνάσται, δυνατοί, *proceres*, *primates*, *principes*, *боляры*, *бояры*, *болѣры* и пр. принадлежали къмъ българската аристокрация и съставяли привилегированото съсловие на българското население, което съществувало въ България отъ основанието на българската държава до покорението ѝ отъ турцитѣ. Болярятѣ по произхода и социалното си положение се дѣлили на *велики* и *мали боляри*, а пъкъ, като държавни чиновници на *вѫтрѣшни и вънишни боляри.*

Турското владичество въ България само прѣкѫснало развитието на българската аристокрация, но не я унищожило, защото турцитѣ първоначално запазили вѫтрѣшното самоуправление на народитѣ, които покорявали и защото вѣковнитѣ традиции тѣсно свързвали българския народъ къмъ велможитѣ му. Владиславъ Граматикъ въ описанието си на прѣнасенето мощитѣ на Св. Иванъ Рил-

---

181 Златарски В. Н. Два изв. бълг. надп. отъ IX в. Мсб. XV, 140.
„ Шкорислъ К. и Х. Пър. бълг. ст. до Абоба, 3—16.
182 Срезневскiй Н. Свѣдѣнiя и замѣтки, LXXI—XC, 6.
183 Arkiv za povjestn. jugoslovensky, IV, 92.
184 Theiner. I, 29.

ски отъ гр. Търново въ Рискияманастиръ говори, че прѣдъ гр. Никополъ ги посрѣщналъ Богданъ жупанъ заедно съ много боляри [185]. Българскитѣ чорбаджии въ турско врѣме строго се придържали о традициитѣ за старитѣ боляри и затова турското чорбаджийство се явява като продължение на българското болярство. Въ лѣтописа на Женда Вичовъ отъ с. Котелъ се говори, че въ края на XVIII в. и въ началото на XIX в. въ тогавашното село Котелъ билъ чорбаджия Божилъ, който билъ пъленъ господарь на селото. Въ ржцѣтѣ му била концентрирана цѣлата сждебна и административна власть, и само рѣшенията си съобщавалъ на котленския субаша [186]. Въ българскитѣ села имало чорбаджии, които наслѣдствено управлявали селата до въвеждането реформитѣ въ първата половина на миналия вѣкъ (1829). Въ сегашния гр. Елена имало видни чорбаджии, които имали силно влияние въ цѣлата търновска область. Елена като село въ турско врѣме се управлявала отъ българи старѣи. Еленскитѣ чорбаджии раздѣлили помежду си жителитѣ на околнитѣ села, които се именували по името на чорбаджията и били негови раи. Раитѣ били задължени и обложени въ полза на своя чорбаджия съ такива задължения и повиности, съ каквито почти и прониарскитѣ люди и по-късно кесимджиитѣ спрѣмо своитѣ господари, прониаритѣ и спахиитѣ [187].

§ 36.

Велики и мали боляри.

Въ паметника Responsa Nicolai papae ad consulta bulgarorum българскитѣ велможи се дѣлятъ на двѣ класи велики (majores) и малки (mediocres seu minores) [188]. Кон-

[185] Гласник, XXII, 295.

[186] Вичовъ Ж. Лѣтописъ, Мсб. XII, 363.

[187] Минцесъ д-ръ Б. Дър и социал. идеи въ бълг. доосвободителна литература, Мсб. XVI и XVII, д. II, 20—23.

[188] Responsa, cap. 17.

тантинъ Порфирогенитъ на два пѫти споменува българскитѣ велики боляри, които и различава отъ другитѣ ю-долни боляри. Въ българскитѣ църковни хрисовули сно и положително болярит ѣ се дѣлятъ на *великы* и *малы*. Въ Душановия законикъ старитѣ сръбски властели ѫщо се дѣлятъ на *великы* и *малы* или — *властели* и *властеличиħи*[189]. Но въ какво се състояла разликата между великитѣ и малитѣ боляри положително не е извѣстно, защото нито въ българскитѣ, нито въ сръбскитѣ правноисторични извори има точни извѣстия за това. Вижда се обаче, че сѫществувала социално-политична разлика между двѣтѣ класи на старитѣ български аристократи. Българскиятъ архиепископъ Теофилактъ на двѣ мѣста споменува за българскитѣ велможи и първенци, които се отличавали отъ другитѣ българи по знаменития си родъ и по голѣмото си богатство и които имали достѫпъ до князъ Бориса и се намирали около него [190]. Богатството въ старата епоха се цѣнило много повече отколкото сега, и старитѣ видни богати люде се числили между аристократитѣ и по всѣка вѣроятность били велики боляри. Родътъ въ старата епоха сѫщо ималъ голѣмо значение за развитието на социалната разлика, защото старитѣ българи, както и другитѣ съврѣменни тѣмъ народи давали голѣмо значение на произхода на лицата. Онзи, който произхождалъ отъ знатенъ и благороденъ родъ, билъ великъ боляринъ. Той още съ раждането си придобивалъ извѣстни права и привилегии, съ каквито не могълъ да се

---

[189] Законик. Ст. Душана, чл. 35, 50, 55, 142, 155.

[190] Theoph. Bulg. Arch. IV, 200. Συνεβαπτίσθησαν δὲ αὐτῷ καὶ ὅσοι ἐν Βουλγάροις γένος ὄγκον τε καὶ πλούτου βάρη τῶν ἄλλων εἶχον ἐξαίρετον".

„ Ibid. 1221. „Ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἦσαν περὶ αὐτὸν (τὸν Βορίσην) γένους τε ὄγκῳ καὶ πλούτου βάρει τῶν ἄλλων προέχοντες καὶ οὗτοι δὴ τοῖς ἁγίοις προσφοιτῶντες . . ."

ползува онзи, който не билъ отъ сѫщия родъ. Голѣмото значение на произхода и рода у старитѣ българи се установява и отъ обстоятелството, че въ българскитѣ правно-исторични извори внимателно се забѣлѣзва рода, отъ който произхождали старитѣ български владѣтели, както и заслужилитѣ на държавата и владѣтеля боляри [191]. Всѣки български родъ ще да е ималъ традиции и история за услугитѣ, които принасялъ на държавата и владѣтеля. Възможно е най-знатнитѣ български родове да водили първоначалния си произходъ и отъ нѣкои народни богове или герои. Въ българскитѣ каменни надписи, освѣнъ боилитѣ, боляритѣ, се споменуватъ още и багаинитѣ (βαγαῖνοι). Послѣднитѣ, по нашето мнѣние, сѫщо принадлежали къмъ великитѣ и знатни боляри, защото, ако не били такива, едвали щѣха да имъ се въздигатъ паметници и въ надниситѣ не щѣше да се бѣлѣжи и родътъ, отъ който произхождатъ и който, разбира се, ще да е билъ знатенъ и благороденъ [192]. Думата багаинъ (βαγαῖνος βαγαῖνοι) както и боилъ, боили (βοηλᾶς, βολῆας. βοϊλάδες, βολιάδες) ние мислимъ, че сѫ били титли на разни длъжностни лица. Изглежда, че първитѣ заимали повече военни служби, а пъкъ вторитѣ граждански, при всичко че въ старитѣ държави не била точно опрѣдѣлена компетентностьта на държавнитѣ чиновници. Така че велики боляри били ония българи, които произхождали отъ знатенъ родъ, които се отличавали съ богатсво и които въ старата българска държава заимали най-важнитѣ държавни служби. А пъкъ малки боляри били ония, които не били богати, нито произхождали отъ знаменитъ родъ,

---

[191] Куникъ А. и бар. Розенъ В. В. Извѣстія, I, 128.
„ Шкорпилъ К. и Х. Първ. бълг. ст. до Абоба. 3, 4.
[192] Ibid. 9. „ . . . βαγαῖνος θρεπτὸς ἄνθρωπός μου ἦτον κὲ ἀσθενήσας ἀπέθανεν ἦτο δὲ γενεᾶς Ἐρμγάρης".
„ Златарски В. Н. Два изв. бълг. надп. отъ IX в. Мсб. XV, 140.

ı само били държавни чиновници и изпълнявали и заимали по-малкитѣ държавни служби. Затова малкитѣ боляри социално стояли по-долу отъ великитѣ. Социалната разлика между тия двѣ класи на старата българска аристокрация се установява ясно и въ старото наказателно право. Споредъ Душановия законикъ великиятъ властелинъ се призовавалъ писмено на сѫдъ, а другитѣ устно чрѣзъ показване сѫдийския печатъ[193]. Великитѣ властели се сѫдѣли само прѣдъ сѫдъ, съставенъ отъ велики властели, а малкитѣ сѫдѣли сѫдии отъ тѣхната класа[194]. Великъ властелинъ, който опсувалъ и осрамотилъ малъкъ властелинъ, се наказвалъ съ сто периера глоба, а пъкъ ако нѣкой отъ послѣднитѣ се случало да опсува великъ властелинъ, той се наказвалъ не само да заплати глоба сто периера, но и да бѫде битъ[195].

§ 37.

Вѫтрѣшни и външни боляри.

Константинъ Порфирогенитъ дѣли българскитѣ боляри още на вѫтрѣшни и външни[196]. Това раздѣление нѣмало социаленъ характеръ, а държавно-административенъ. Споредъ Дринова, вѫтрѣшни боляри били ония, които изпълнявали придворни длъжности и заимали разни служби въ централното управление на българската държава. Тѣ съставяли многобройната чиновническа иерархия и се дѣлили на много степени. Въ придворнитѣ тържества заимали мѣста отъ двѣтѣ страни на царя. Външни пъкъ боляри били ония, които заимали длъжности на областни управители въ държавата[197]. Споредъ

[193] Законик Ст. Душана чл. 62.
[194] Ibid. чл. 152.
[195] Ibid. „ 50.
[196] Porph. I, 682.
[197] Дриновъ М. С. Южн. Слав. и Виз. въ X в., 83—84.

насъ вжтрѣшни боляри били ония военни и админист[
тисни длъжностни лица, които взимали участие въ ц[
тралното държавно управление въ столицата и упр[
лявали вжтрѣшнитѣ области въ българската държава;
пъкъ външни боляри били ония военни и административ[
държавни чиновници, които управлявали погранични[
области на българската държава. Длъжностьта на о[
ластенъ пограниченъ управитель била колкото важ[
толкова и трудна и пълна съ отговорности. Зато[
именно тя се повѣрявала на най-отличнитѣ боляр[
които заимали високо положение въ страната и [
ползували съ пълното довѣрие на българския владѣтел[
Погранични български боляри били извѣстнитѣ въ ист[
рията: Боритаканъ въ Бѣлградъ, Добета въ Кутмичеви[
Таридинъ, Дристъръ и Тодоръ олгу-тарканъ въ стру[
ската областъ и пр. Тѣ били, както се вижда отъ п[
метницитѣ, главно таркани, чинъ, който се давалъ [
лица отъ висшата българска аристокрация за голѣ[
заслуги и отлична способность. Кедринъ казва, че бъ[
гарскиятъ велможа Богданъ билъ управитель на в[
трѣшнитѣ крѣпости[198] и слѣдователно вжтрѣшенъ бол[
ляринъ, а пъкъ управителитѣ на погранични крѣпости [
области въ противоположность на вжтрѣшнитѣ би[
и се наричали външни боляри. Арабскиятъ списате[
Аль-Масуди говори, че българската държава била огр[
дена съ трънена ограда, която приличала на стѣна [
на която имало врати[199]. Това се потвърдява и о[
остатъцитѣ отъ стари български погранични окоп[
каквито сж Еркесия въ южна България и два други [
западна[200]. Силни стражи пазѣли българската границ[
та никой свободенъ човѣкъ или робъ не могълъ да и[

198 Cedr. II, 468.
199 Гаркави А. Я. Сказанія, 126.
200 Златарски В. Н. Студии, Пс. LXIII, 474.

:а[201]. Нѣма съмнѣние, че тѣзи стражи се намирали
ɩъ властьта и началството на пограничнитѣ или спо-
ɩъ насъ вънншнитѣ боляри, които били отговорни за
ɩѣгването на българскитѣ граждани и робе и за всички
ѣди, които би били причинени въ пограничнитѣ бъл-
ски области отъ разбойници или отъ чужди и неприя-
ски войски. Българскиятъ хайдутинъ и слѣдъ това
азъ Момчилъ въ народнитѣ пѣсни се възпѣва като
зитель и защитникъ на „зѐмья" и „краïнина"[202]. Край-
на, краище и краина се наричали пограничнитѣ жупи.
аище и сега още се нарича планинскиятъ край между
стендилъ, Радомиръ, Трънъ и Враня, дѣто дълго
ѣме била границата между българската и сръбската
ржава[203]. И въ старата сръбска държава имало погра-
ини областни управители, които въ Душановия за-
икъ се наричатъ *властеле крајишници* и които били
оворни за всички врѣди, направени отъ разбойници,
ı отъ чужда и неприятелска войска[204]. Погранични бо-
ри имало и въ западно-европейскитѣ държави и се
ричали маркъ-графи и маркизи. Въ турската държава
запазили старитѣ погранични управители до въвеж-
ието на реформитѣ въ първата половина на XIX в.[205].

§ 38.

Права и привилегии на болярит .

Болярит въ старата българска държава имали
ироко поле за политична дѣятелность и голѣми права
привилегии, отъ които най-важни били слѣднитѣ:

[201] Responsa cap. 25.
[202] Народни умотворения, Мсб. XVI—XVII, ч. II, 150.
[203] Иречекъ К. Пѫтувания, 181.
[204] Законик Ст. Душана, чл. 49.
[205] Шишмановъ д-ръ Ив. Д. Стари пѫтувания, Мсб. IV, 437,
, 442, 448.

Държавни чиновници. Болиринъ и държавенъ чиновникъ били думи синонимни и еднозначещи. Онзи, който билъ държавенъ чиновникъ, сжщеврѣменно билъ и болиринъ. Всички български магистри, кавкани, капетани, писци, десеткари и пр. били боляри и като такива заимали разни държавни длъжности въ централното управление и областитѣ на българската държава. По-голѣмата часть отъ българскитѣ боляри, държавни чиновници, особено въ първия периодъ, били наслѣдствени, и службата заедно съ достойнството и званието по наслѣдство прѣминавала отъ бащата на синоветѣ. Но често българскитѣ владѣтели и сами назначавали чиновници. Князъ Борисъ назначилъ за областенъ управитель Боритакана, Добета, Дристра и Таридина; царь Симеонъ назначилъ Теодора олгу-тарканъ, а пъкъ царь Самуилъ назначилъ за управитель на гр. Скопие Романа, вторъ синъ на царь Петра. Подъ византийското владичество много отъ старитѣ български болярски родове изчезнали и се изгубили, и затова, споредъ извѣстията на византийския историкъ Георги Адрополита, царь Иванъ Асѣнь II, както и другитѣ негови прѣдшественици, сами назначавали военни, административни и финансови чиновници въ наново завоеванитѣ и присъединени отъ тѣхъ български области, които и слѣдъ възобновението на българската държава били останали подъ византийската държавна власть[206].

Владѣтелски придруженици. Болярилѣ съставяли стражата и свитата на българскитѣ владѣтели. Тѣ ги придружавали въ военнитѣ походи или при обиколкитѣ

[206] Acrop. 46. „Τινὰ μὲν τῶν φρουρίων καταλελοιπὼς [ὁ Ἰωάννης Ἀσὰν] δεσπόζεσθαι ὑπὸ Ῥωμαίων τὰ πλείω δὲ ὑφ' ἑαυτὸν ποιησάμενος στρατιώτας ἐν τούτοις τάξας καὶ στρατηγοὺς καὶ τοὺς εἰσπραττομένους τὰ δημόσια φορολογήματα“.

въ държавата. Князъ Паганъ, придруженъ отъ сви-си, се срѣщналъ съ византийския императоръ Кон-инъ Копронимъ. Телецъ билъ убитъ заедно съ ‹итѣ си боляри, които не само били негови привър-ци, но още влизали въ неговата владѣтелска стража ıта. Князъ Борисъ придуженъ отъ много голѣми лки боляри воювалъ противъ сръбскитѣ племена. ' Михаилъ III сжщо, заобиколенъ отъ много боляри, алъ противъ сръбския краль Стефанъ Дечански[207].

Владѣтелски съвѣтници. Великитѣ боляри имали кпъ до българскитѣ владѣтели и били тѣхни съвѣт-. Животописецътъ на св. Димитра Солунски говори, ıкедонскитѣ словѣнски владѣтели се съвѣтвали съ ›житѣ си върху начина за прѣвзимането обсадения ѣхъ градъ Солунъ[208]. Българскиятъ велможа Теодоръ близъкъ приятель и съвѣтникъ на царь Симеона. Иоанъ III, когато дѣйствувалъ да постави подъ своето зно вѣдомство и българската църква, се обръщалъ съвѣтницитѣ на князъ Бориса[209]. Кедринъ говори, че ıнъ Дометианъ билъ съвѣтникъ на царь Гаврила[210]. ьтѣ велики боляри, за които споменува Констан-Порфирогенитъ, нѣма съмнѣние, били сжщо вла-ıски съвѣтници. Видниятъ болярииъ Георги Тер-ı, прѣди да бжде избранъ за царь, билъ най-близ-› съвѣтникъ на царь Иванъ Асѣнь III[211].

Членове на болярскитѣ събрания. Болярите взимали участие въ управлението на българската държава

---

[207] Гласник, 2 од. VII, 279.
[208] Tougard A. De l histoire profane, 190.
[209] Дриновъ М. С. Южн. Слав. и Виз. въ X. в. 83.
[210] Cedr. II, 426.
[211] Pachym I, 449.

и въ двата нейни политически самостоятелни периода. Обаче най-голѣма дѣятелность тѣ развивали и най-голѣмо участие въ държавното управление взимали, когато на българския владѣтелски прѣстолъ седѣли слаби и малолѣтни владѣтели и когато той оставалъ празенъ. Въ послѣдния случай, тѣ взимали управлението на държавата въ ржцѣтѣ си и свиквали болярит̀ѣ, особено великитѣ, на събрание, за да избиратъ владѣтель. Акрополитъ извѣстява, че слѣдъ смъртьта на царь Калиманъ II българскиятъ владѣтелски прѣстолъ останалъ безъ законенъ наслѣдникъ, и затова българскитѣ велможи свикали събрание, и избрали за царь Константина, синъ на Тиха, който приелъ името Асѣнь. Кантакузенъ говори, че българскитѣ велможи слѣдъ смъртьта на Георги Тертерий II, който не оставилъ наслѣдникъ, избрали за български царь Михаила, видинския деспотъ. По-късно болярит̀ѣ детронирали царь Шишмана II, синъ на царь Михаила и избрали за български царь Иванъ Александра.

Избираеми за владѣтели. Когато владѣещата българска династия изчезвала, владѣтель се избиралъ винаги изъ срѣдата на болярит̀ѣ. Кормисошъ произхождалъ отъ знатния болярски родъ Вокилъ, а Телецъ отъ рода Угаинъ. Основательтъ на западната българска държава, Шишманъ билъ болянинъ, а пъкъ Петъръ, Асѣнь, Константинъ Асѣнь, Тертерий, Смилецъ, прѣди да бждатъ избрани и провъзгласени за царе, били най-виднитѣ български боляри. Царь Ивайло, който не произхождалъ отъ болярски родъ, билъ изключение, обаче той, въпрѣки военнитѣ сполуки, винаги се считалъ за узорпаторъ и затова не могълъ дълго врѣме да се задържи на прѣстола и да царува[212].

[212] Ibid. 444, 447.

Традицията, че избраниятъ новъ владѣтель трѣбва да произхожда отъ знатенъ и знаменитъ родъ, дълбоко си пробила пѫть въ народното съзнание и отъ тамъ се отразила и въ народната поезия. Въ една народна пѣсень народътъ се обръща къмъ бана болярина и го моли да даде сина си Михаила за царь[213].

§ 39.

Длъжности на боляритѣ.

Боляритѣ имали не само права, но и задължения къмъ държавата и владѣтеля, отъ които най-важни сѫ слѣднитѣ:

Покорность. Боляритѣ били длъжни да се покоряватъ на владѣтеля и да изпълняватъ неговитѣ заповѣди. Всѣко съпротивление и неизпълнение на владѣтелскитѣ разпореждания се считало за непокорство и строго се наказвало. Князъ Борисъ осѫдилъ на смърть заедно съ сѣмейсвата имъ великитѣ боляри, които възтанали противъ него, защото приелъ християнската вѣра. Провиненитѣ боляри споредъ вината се наказвали още и съ лишение отъ службата, чинъ и конфискуване на имотитѣ имъ въ полза на владѣтеля. Сръбскиятъ деспотъ Стефанъ Лазаревичъ конфискувалъ имотитѣ на властелина Обрада Драгойлалича, защото билъ обвиненъ въ прѣдателство[214].

Воюване. Първа и най-важна длъжность на боляритѣ била да воюватъ за отбрана на отечеството. Всѣки бояринъ, управитель на една область, билъ длъженъ да държи военната си дружина винаги готова за война

[213] Народни умотворения, Мсб. III, 20.
[214] Miclosich Fr. Monumenta serbica, 568.

и снабдена съ коне и съ всички военни припаси. Старитѣ българи били войнственъ народъ и обръщали голѣмо внимание на военната организация. Отъ отговоритѣ на папа Николай къмъ българитѣ се вижда, че старъ български обичай билъ: прѣди да се тръгне на война върховната власть натоварвала единъ вѣренъ, опитенъ и благоразуменъ мѫжъ да прѣгледа на всѣкиго коня, орѫжието и другитѣ потрѣбни припаси за войната; ако се открияло у нѣкого че всичко не е въ добъръ редъ и достатъчно, той веднага се осѫждалъ на смърть[215]. Съ сѫщото наказание, нѣма съмнѣние се наказвалъ и онзи болягинъ, който отказвалъ да отиде на война, или .който не билъ добрѣ приготвилъ дружината си. Въ една словѣнска компилация отъ разни византийски закони, която е запазена въ единъ покъсенъ рѫкопись, има и една наредба за войската; тя гласи: „Се же стареишее отъ многихь оузаконоположи се. Егда имать брань бити, сїи воиска: вьсаки кнезь и воивода и болгаринь да прїидеть сь воискомь своомь ка цароу своемоу где любо боудеть и вьсаки болгаринь или властелинь иже не прїидеть са воискомь своомь на брань ка цароу, да лишить се люто живота и именїа его вса боудоуть царева, аште би било царево повеленїе. и онь би небрегаль того, да лишить се своего живота[216]".
Поради това всѣки болягинъ веднага слѣдъ обявяването на войната и позива на владѣтеля бързалъ своеврѣменно да се намѣри на опрѣдѣленото мѣсто заедно съ дружината си и слѣдъ това подъ началството на владѣтеля или на назначения отъ него войвода да воюва. Въ войнитѣ на князъ Крума, както и на неговитѣ прѣдшественици и наслѣдници, взимали участие съ дружинитѣ

---

[215] Responsa, cap. 40
[216] Новаковић Ст. Глас, I, 11.

си както словѣнскитѣ князе, тъй и българскитѣ боляри.[217] При покорението и разлагането на западната българска държава българскитѣ областни управители и началници на крѣпоститѣ се прѣдавали на византийския императоръ Василий II съ военнитѣ си дружини, съ които по-рано подъ началството на царь Самуила воювали противъ византийцитѣ.[218]

Данъкъ. Българскитѣ боляри, както и сръбскитѣ властели, плащали и извѣстенъ данъкъ, който въ Душановия законикъ се нарича „соће". Прониаритѣ пъкъ, както видѣхме, събирали отъ своята прония, освѣнъ опрѣдѣления за тѣхъ данъкъ, но още и по единъ перперъ, който внасяли въ държавната хазна, която тогава била и владѣтелска. Боляринътъ, който не изплащалъ и внасялъ редовно на владѣтеля данъка си, се наказвалъ съ затворъ.[220] Турскитѣ наслѣдствени областни управители имали сжщо такива задължения къмъ Султана, на когото внасяли една часть отъ данъцитѣ, които събирали въ своитѣ области и по неговъ позивъ били длъжни съ дружинитѣ си да воюватъ противъ вънншитѣ неприятели.[221]

§ 40.

Материално състояние на боляритѣ.

Болярйтѣ били най-богатитѣ хора въ старата българска държава и притежавали голѣми пространства земя и цѣли стада добитъци. Богатството на словѣнитѣ, като земледѣлчески народи, главно се състояло въ земята и

217 Responsa, cap. 23.
„ Theoph. I, 764.
218 Cedr. II, 465, 469.
219 Законик Ст. Душана, чл. 42, 198.
220 Ibid.
221 Тосковъ Г. Тетовскитѣ паши, Мсб. XI, 404.

въ онова, което било тѣсно свързано съ нея. Отъ земята и на земята, казва Рачки, поникнала и се развила съсловната разлика между словѣнското население.[222] Кедринъ говори, че Ивацъ, единъ отъ най-виднитѣ и най-храбритѣ боляри и полководци на царь Самуила, ималъ много хубави палати, градини и други много удобства за животъ.[223] Македонскиятъ болярииъ, въ чиято область попъ Теодоръ построилъ храмъ на св. Иоакимъ Сарандапорски, подарилъ на сѫщия храмъ отъ имении своего единъ конь. осемь овци и два вола.[224] Българскитѣ царе Константинъ Асѣнь и Смилецъ, прѣди да се възкачатъ на царския прѣстолъ, па и слѣдъ това, притежавали голѣми пространства земя: първиятъ въ околноститѣ на Витоша, а вториятъ при Тополница, между Татаръ-Пазарджикъ и Ихтиманъ. Въ сегашния говоримъ български езикъ думата болярииъ значи богатъ, заможенъ човѣкъ. Старитѣ български боляри не считали за несъвмѣстимо съ държавната си служба да се занимаватъ още и съ търговия, дори и съ занаяти. Типъ и образецъ на старъ и срѣдновѣковенъ боляринъ и държавенъ служитель е прочутиятъ видински управитель Хюсеинъ паша. Той билъ храбъръ и безпощаденъ войникъ, справедливъ и мѫдъръ управитель и честенъ и богатъ търговецъ. Политичната и търговска дѣятелность на Хюсеинъ паша съ ясни черти описва съврѣменикътъ му Чайковски (Садъкъ паша), който казва: „Хюсеинъ паша бѣше накупилъ голѣми стада говеда и коне и бѣше ги далъ на българитѣ съ условие, да му ги изплащатъ на срокове. Той даже бѣ имъ далъ и нѣкоя пара на заемъ. Като едничко условие той бѣще поставилъ, да не продаватъ своитѣ жита на никой другъ, освѣнъ на него и

[222] Rački d-r Fr. Odlomci, 131.
[223] Cedr II, 470, 471.
[224] Гласник, V, 258.

чиновницитѣ му, и да купуватъ всички сѣчива и чужди оизведения, отъ които се нуждаятъ, отъ неговитѣ и. Той отъ своя страна се задължаваше да дава цѣни високи отъ пазарнитѣ и да продава стокитѣ по-евтино. ой бѣше отворилъ кантори въ всички градища, паланки по-голѣмитѣ села, управлението на които бѣше повѣ-лъ повечето на българи. Четиримата братя Siman, оито бѣха се учили въ Европа, бѣха натоварени да одятъ прѣдприятието му. Отъ друга страна. той заку-уваше земитѣ и чифлицитѣ на задлъжнѣлитѣ бейове и и и бѣше така придобилъ голѣми мошии. Въ тѣхъ ой настаняваше българи и имъ раздаваше земитѣ си одъ аренда. Хюсеинъ-ага-паша по такъвъ начинъ бѣше станалъ голѣма финансова сила, и книжата му се приимаха отъ всички банки. Австрийското правителство не гледаше твърдѣ съ добро око на тая спекулация, която монополи-зираше търговията въ тая часть на Европейска Турция".[225]

В. Свещеници.

§ 41.

Общъ прѣгледъ върху християнството.

Приимането на християнската вѣра отъ старитѣ бъл-гари е едно отъ най-важнитѣ събития въ старата бъл-гарска политична история. То има твърдѣ голѣмо зна-чение и за българската правна история. Съ покръстването на българския владѣтель и народъ българската държава станала членъ на обществото на християнскитѣ европей-ски държави и встжпила съ тѣхъ въ по-правилни и по-редовни международни сношения; защото вѣрата въ ста-ритѣ религиозни вѣкове въ международното право имала

---

[225] Чайковски М. Мемуари, Мсб. X, 440—441.

голѣмо значение, което и до днесъ съвсѣмъ не е изгубила Християнството раздѣлило българското население на двѣ до тогава непознати нему класи — *свещеници* и *миряни*. Много прѣди покръстването на българитѣ християнската църква бѣше довършила своето развитие и по примѣра на римо-византийската държава, имала и установена и независима църковна администрация начело съ презвитери, епископи и архиепископи, които управлявали енории и епархии. Въведената въ България византийска църковна организация имала твърдѣ голѣмо влияние върху държавното управление. Църквата признавала божествения произходъ на държавнитѣ власти и проповѣдвала покорство и подчинение. Всѣко непокорство къмъ държавния глава се наказвало съ изключване отъ християнското общество. Християнскитѣ идеи за държава и въведеното заедно съ християнството въ България по-силно византийско влияние твърдѣ много повлияли, за да се развие въ българската държава абсолютното монархично управление. Християнитѣ българи съ религиозна ревность приимали византийскитѣ правни и социални понятия, като християнски, а пъкъ домашнитѣ и народнитѣ прѣзирали, като погански и нечестиви. Князъ Борисъ считалъ старитѣ български правни обичаи, по които толкова вѣкове прѣдшественицитѣ му и той раздавали на поданицитѣ си правосѫдие, за несъвмѣстими съ новата християнска вѣра и затова молилъ папата да му изпрати свѣтски закони. По-късно такива били получени отъ Византия. Голѣма часть отъ правосѫдието минала отъ рѫцѣтѣ на държавнитѣ власти въ ония на църквата, която имала и независимо отъ държавата законодателство и особено право и сѫдилища, които разглеждали религиозни въпроси и граждански и углавни спорове. Голѣма заслуга на християнството за българския народъ и изобщо за цѣлото словѣнство е изнамѣрването на старо-

ıгарската писменость. Тя се появила заедно съ христианото или по-добрѣ заради християнството, за да може ıокръстениятъ български народъ по-добрѣ да се запое съ новата вѣра. Но която и да е била причината за ıвяването на старобългарската писменость, тя имала грацно и спасоносно значение за българския народъ. Зато чрѣзъ нея българитѣ и словѣнитѣ се явили като ıостоятеленъ народъ и заели паралелно мѣсто съ гърѣ и другитѣ културни европейски народи; чрѣзъ нея получили пълно съзнание за народностьта си и усıно се борили за запазването ѝ отъ посѣгателството околнитѣ народи; чрѣзъ нея главно прабългаритѣ и цругитѣ чужди народи се прѣтопили и слѣли у слоıитѣ и чрѣзъ нея християнството станало народна вѣра българитѣ и окончателно се затвърдило. Но въпрѣки ıа християнството имало и лоши послѣдствия за бълıската държава и народъ. Християнство съ своя блѣсъ, авторитетъ и учение за духовния свѣтъ, за прибмения земенъ животъ и бѫдещия вѣченъ задгробенъ вотъ, за християнскитѣ добродѣтели, за въздържанието, чудесата на светцитѣ и пр. правило силно впечатлеэ на проститѣ, но духомъ крѣпки българи, и тѣ исэно се прѣдали на новата вѣра. Цѣлата българска инıигенция, начело съ владѣтеля си, се занимавала съ еждане на църкви, основание на манастири, прѣвежıе отъ гръцки и изучване свещеното списание, богослубнитѣ книги и житията на светцитѣ. Най-интелигентгѣ народни сили, най-крѣпкитѣ духове се отказвали ь военното поприще и управлението на държавата и гжпвали въ свещенството, или се постригвали за моси и отдалечавали въ горитѣ и пустинитѣ, дѣто като кетии, се прѣдавали само на постъ и молитви и добролно живѣли въ неволя. България, когато най-много се авила съ народнитѣ си светци, постници и аскетии,

тогава именно тя била най-бѣдна и лишена отъ д
полководци и управници. Всичко това нѣма съмн
ослабвало държания организъмъ, и крѣпката и с
българска държава, прѣдъ която треперала Виза
единъ вѣкъ слѣдъ приимането на християнството
нала подъ ударитѣ на християнскитѣ й учители и п
вѣдници, византийцитѣ.

За да се види ясно, какъвъ силенъ прѣвратъ
извело християнството въ религиознитѣ понятия и
на българитѣ и на какъвъ силенъ религиозенъ, к
ренъ и социаленъ прѣломъ тѣ били изложени, ще
лимъ единъ бѣгълъ погледъ върху старата бълг
езическа вѣра.

§ 42.

Езичество.

За езичеството на словѣнитѣ и прабългаритѣ
точни свѣдѣния. Източницитѣ сѫ недостатъчни, и
мѫчно може да се изложи и прѣдстави една ясна
тина на старата българска езическа вѣра. Спасенитѣ
до сега народни религиозни обичаи съ езически
теръ твърдѣ малко могатъ да помогнатъ за освѣтле
този въпросъ; защото върху тѣхъ имали голѣмо вл
християнството и религиознитѣ възгледи на съсѣ
на българитѣ по-културни народи. За да могатъ
българскитѣ народни религиозни обичаи и обре
послужатъ за обяснение на старото езичество, необх
нуждно е да се съберать отъ цѣлото българско оте
да се разслѣдятъ критически и отлѫчатъ чисто
нитѣ отъ чуждитѣ. Пръвъ Прокопий дава най-с
извѣстия за вѣрата на словѣнитѣ. Той казва, че
нитѣ вѣрвали въ единъ Богъ гръмовникъ, когото с
за творецъ на всичко и единственъ владѣтель. Н

принасяли въ жертва волове и други животни. Сло-
нитѣ не знаяли за орисницитѣ, нито пъкъ изповѣдвали
вѣрвали, че тѣ имали значение за сждбата на човѣ-
тѣ. Когато пъкъ смъртьта се приближавала или се
зболявали, или заминавали на война, тѣ обѣщавали,
, ако се спасятъ, ще принесатъ жертва на Бога. Въ
учай че избѣгвали смъртьта, тѣ веднага изпълнявали
ѣщанието си, като мислили, че съ жертвата изкупили
вота си. При това словѣнитѣ почитали рѣкитѣ и ним-
тѣ (самовилитѣ — русалкитѣ) и нѣкои други божества
на всичкитѣ принасяли жертви, надъ които правѣли
блюдения за отгатване волята на божествата и правѣли
ѣдсказвания [226]. За народната пъкъ вѣра на прабълга-
тѣ, както прѣди заселването имъ на Балканския по-
островъ, тъй и слѣдъ това, сжщо нѣма положителни из-
стия. Византийскиятъ лѣтописецъ Симеонъ Магистъръ
вѣстява, че Крумъ прѣди да започне обсадата на Цари-
адъ (813), принесълъ въ жертва човѣци и много жи-
тни. Слѣдъ това като си намокрилъ краката на мор-
ото крайбрѣжие, се омилъ и попръскалъ войската си,
ято го поздравлявала, и прѣминалъ посрѣдъ налож-
цитѣ си, които му се покланяли и го прославяли [227].
офилактъ въ житието на св. петнадесеть тивериополски
ченици говори, че князъ Омортагъ извършилъ блѣ-

[226] Procop. II, 336. „Θεὸν μὲν γὰρ ἕνα τὸν τῆς ἀστραπῆς δη-
ιυργὸν ἁπάντων κύριον μόνον αὐτὸν νομίζουσιν εἶναι καὶ θύουσιν
τῷ βόας τε καὶ ἱερεῖα ἅπαντα· εἱμαρμένην δὲ οὔτε ἴσασιν οὔτε
λως ὁμολογοῦσιν ἔν γε ἀνθρώποις ῥοπήν τινα ἔχειν, ἀλλ᾽ ἐπειδὰν
τοῖς ἐν ποσὶν ἤδη θάνατος εἴη, ἢ νόσῳ ἁλοῦσιν ἢ εἰς πόλεμον κα-
σταμένους ἐπαγγέλονται μέν, ἢν διαφύγωσι θυσίαν τῷ θεῷ ἀντὶ τῆς
χῆς αὐτίκα ποιήσειν, διαφυγόντες δὲ θύουσιν, ὅπερ ὑπέσχοντο, καὶ
νται τὴν σωτηρίαν ταύτης δὴ τῆς θυσίας αὐτοῖς ἐωνῆσθαι. σέβουσι
ντοι καὶ ποταμούς τε καὶ νύμφας καὶ ἄλλα᾽ ἄττα δαιμόνια καὶ θύουσιν
τοῖς ἅπασι, τάς τε μαντείας ἐν ταύταις δὴ ταῖς θυσίαις ποιοῦνται".
[227] Contin. 612.

скаво жертвоприношение. [228] Въ паметника Respons
colai papae ad consulta Bulgarorum се говори, че б
ритѣ прѣди покръстването си имали идоли, на і
принасяли жертви и се кланяли[229]. Въ сжщия п
никъ се споменува, че българитѣ нѣкои дни счита
благополучни, а други за злополучни, [230] и че тѣ н
минавали и започвали бой всѣки день, но пазѣли изві
дни и дори часове и прѣди битката извършали ј
гатания, игри, пѣсни и прѣдсказвания[231]. Бълга
се клели и знаяли за светостьта на клетвата, ч
нарушение строго се наказвало. [232] Отъ учението на с
милитѣ се установява, а отъ религиознитѣ обича
подтвърдява, че старитѣ българи вѣрвали въ е
религиозенъ дуализъмъ, споредъ който имало едно д
и свѣтло божество и едно зло, тъмно, които се нами
въ постоянна борба[233]. Българитѣ имали най-опрѣдѣ
мисли и черти за Бога гръмовника, когото си прѣ
вяли като сжщински Богъ (теоморфично). Но ос
него тѣ, като многобожници, вѣрвали и въ други б
ства, които нѣмали родъ и поколѣние и си ги прѣ
вяли като физически, животински или човѣшки ду
Българската митология и култъ не успѣли напълн
се развиятъ, защото още съ заселването на словѣ
на Балканския полуостровъ били прѣсрѣщнати отъ
стианството, което имъ попрѣчило да се развиятъ
получатъ опрѣдѣлена форма. Българитѣ нѣмали д
затвърдени религиозни традиции и ясно устанс

[228] Theoph. Bulg. Arch. IV, 192.

[229] Responsa, cap. 41. „De iis autem qui christianitatis l
suscipere renuunt, et idolii immolent, vel genua curvant . . .“.

[230] Ibid. cap. 34.

[231] Ibid. cap. 35 „Refertis quod soliti fueritis, quando in pr
progrediebamini, dies et horas observare, et incantationes, et joca
mina, et nonnulla auguri exercere . . .“.

[232] Ibid. cap. 67.

[233] Arkiv za povjesn. jug. IV, 86.

›еди. Тѣхната слабость най-добрѣ се вижда въ това, християнството било прието и запазено въ България, і както то било установено въ Византия. Бъл-·итѣ не могли да направятъ отъ него народна вѣра, кто сж направили гърцитѣ. Дѣйствително българското ·омилство се опитало да побългари византийското хри-анство и да му даде народенъ характеръ, обаче то успѣло, и неговиятъ неуспѣхъ е доказателство, че чницитѣ българи нѣмали опрѣдѣлени идеи за народ-а си вѣра и установени религиозни понятия. Бълга-ѣ нѣмали жреци, класата на жрецитѣ имъ била ізвѣстна, и затова българскиятъ владѣтель и сѣмей-ѣ старѣйшини сами извършали жертвоприноше-іта и всички други религиозни обреди. По свидѣтел-ото на арабския списатель Аль-Масуди езичницитѣ ıгари имали храмове [234]. Това извѣстие обаче не се ιтвърдява и отъ другитѣ историци. Религиознитѣ об-ци се извършали главно около домашното огнище, :то се считало за най-свето мѣсто, или пъкъ подъ крито небо въ джбравитѣ, по рѣкитѣ, подъ сѣнката дърветата и другадѣ, кждѣто вѣрвали, че обитавали жествата, на които се молѣли и принасяли жертви.

Старата българска езическа вѣра била проста и ›прѣдѣлена. Тя нѣмала развита миталогия и религи-:нъ култъ, нѣмала жреци и установени и закрѣпени ıдиции и сложни обреди, и затова християнството съ ѣсъка си и авторитета, съ сложностьта на религиознитѣ реди и съ религиозното си учение направило много ·силно впечатление на грубитѣ и прости българи отъ ıкото на цивилизуванитѣ и скептици римляни и гърци. ради туй една часть отъ българското население искрено посветила на християнството, а друга часть погледнала

[234] Гаркави А. Я. Сказанія, 127.

на него недовѣрчиво, и когато то станало неизбѣжно, послѣдната безуспѣшно се опитала да го съгласи съ старото езичество.

§ 43.

Християнство.

Словѣнитѣ и прабългаритѣ съ настаняването си въ съсѣдство съ византийската империя и съ стжпването въ политически сношения съ нея сжщеврѣменно се изложили на влиянието на старата римо-византийска култура и заедно съ това и на християнството, което съ необикновена бързина се разпространявало между европейскитѣ народи. Словѣнитѣ по всѣка вѣроятность съ християнството се запознали, още когато живѣли въ днешна Ромжния и прѣди да прѣминатъ и се настанятъ на лѣвия брѣгъ на р. Дунавъ. Колкото пъкъ се касае за прабългаритѣ, твърди се, че тѣ още когато обитавали въ старото си отечество, на сѣверо-западъ отъ Черно море, били въ много приятелски сношения съ византийскитѣ императори и въ началото на VII вѣкъ владѣтелитѣ имъ Орканъ и Кубратъ били християни.[235] Обаче съ прѣкжсване на приятелството угаснало и християнството. Българскитѣ словѣни въ новото си отечество отсамъ Дунава се настанили между и посрѣдъ старитѣ балкански жители, които не били съвсѣмъ изчезнали. Римскитѣ колонисти и ромжнизиранитѣ тракийци били разпръснати по цѣлия Балкански полуостровъ. Гърцитѣ прѣимуществено обитавали въ крайбрѣжията, обаче тѣ имали силни колонии и въ вжтрѣшностьта. Всички тѣзи народи, когато словѣнитѣ се настанили между тѣхъ, били

[235] Златарски В. Н. Нови извѣстия и пр. Мсб. XI, 158.
" Баласчевъ Г. Бѣлѣжски, 17.

истиани. Словѣнитѣ най-първенъ встжпили въ сношения власитѣ, които били и първитѣ християнски проповѣдци на балканското словѣнско население. Това се установа и отъ многото латински думи съ религиозно значе: комкание, църква, кръстъ, царь и др., които се упоѣбяватъ въ стария и новия български езикъ. Но найжни и най-усърдни проповѣдници на християнството жду словѣнитѣ били гърцитѣ. Обаче и еднитѣ, и другѣ проповѣдвали християнство на българскитѣ слони въ духа на източната църква и се явявали като гани на византийската империя, защото чрѣзъ християнството новитѣ варварски народи по-тѣсно се привързали къмъ империята и по-лесно се ромжнизирали и инизирали. Словѣнитѣ подозирали намѣрението на винтийцитѣ и затова много недовѣрчиво гледали на грънтѣ християнски проповѣдници и обикновено изповѣдли християнството, докато били подъ държавната власть византийцитѣ или били подъ тѣхното силно влияние; щомъ успѣвали да се освободятъ, тѣ веднага забовяли и християнството. Така заедно съ разширението византийската държавна власть върху словѣнитѣ се зпространявало и християнството, а сжщеврѣмено и хното ромжнизиране и елинизиране. Планътъ на винтийцитѣ напълно щѣше да се изпълни, и голѣма часть ъ днешнитѣ български словѣни щѣше да бжде елинирана, ако не бѣше се основала българската държава. рабългаритѣ като езичници и по политически съображения гонѣли християнитѣ отъ завладѣнитѣ отъ тѣхъ іласти. Но да се ограничи разпространението на християнството не могло, защото то се ширило и разпространявало всичкитѣ съсловия и класи на българското население. ь царуването на князъ Маломира (831—837) то си

[236] Theoph. Bulg. Arch. IV, 197.

пробило пѫть и въ българската династия. Най-стариятъ синъ на князъ Омортага и по-стариятъ братъ на князъ Маломиръ Енравота билъ християнинъ и поради това билъ осѫденъ на смрътъ. Когато пъкъ князъ Борисъ присъединилъ къмъ държавата си македонскитѣ, албанскитѣ и други словѣнски области, тогава твърдѣ много се увеличили християнитѣ му поданици, защото послѣднитѣ, понеже се намирали по-дълго врѣме подъ влиянието на византийцитѣ и въ близки сношения съ тѣхъ, били въ по-голѣмата си часть убѣдени християни. Тъй че въ врѣме на князъ Бориса българскитѣ граждани въ религиозно отношение се дѣлили на двѣ неравни части, християни и езичници. Първитѣ били мнозинство, а вторитѣ малцинство. Поради срѣдновѣковния религиозенъ фанатизъмъ нѣма съмнѣние, че българскитѣ християни ще да сѫ симпатизирали на еднов ѣрцитѣ си византийци и ще да сѫ били злѣ настроени противъ сънародницитѣ си езичници. Религиозната вражда между българскитѣ граждани ослабвала организма на българската държава. Князъ Борисъ, който се отличавалъ съ държавна мѫдрость и прѣдвидливость, прѣдвиждалъ лошитѣ послѣдствия за държавата му отъ религиозния дуализъмъ на подданицитѣ му; но не било възможно да се спре разпространението на християнството, нито пъкъ да се закрѣпи езичеството. Затова князъ Борисъ се присъединилъ къмъ мнозинството и се покръстилъ (864). Той приелъ християнството не само отъ религиозни побуждения, но главно по политически и държавни съображения. Слѣдъ покръстването на българската династия и провъзгласяването на християнството за официална вѣра въ българската държава най-първенъ византийското свещенство започнало въ България да проповѣдва християнската вѣра. Слѣдъ една година то било изпѫдено и замѣстено съ латинското свещенство, и слѣдъ четири години (870) пакъ било повикано. Гръцкитѣ и латинскитѣ све-

ници, които се ползували и съ подрѫжката на българ-
тѣ държавни власти, проповѣдвали християнството
 българитѣ тъй, както то било установено въ Визан-
 и Римъ — съ грѫцкитѣ и латинскитѣ религиозни
ıчаи, които не хармонирали съ българскитѣ народни
игиозни възгледи. Това била една голѣма спънка за
ıрѣдъка на християнството, което се считало за чужда
ɔа и отъ чужбина прѣнесена въ България. При туй
ıгаритѣ, особно ония, които били противъ приимането
 християнството, не прѣставали да гледатъ на грѫцкитѣ
ıатинскитѣ свещеници като на чужди и дори като на
ɔцки и латински агенти, които работѣли, за да подчи-
ть българския народъ подъ византийската държавна
ıсть. Обаче скоро и това прѣпятствие се прѣмахнало.
щастието, което сполетѣло панонскитѣ и моравскитѣ
ɔвѣни съ изгонването отъ тамъ на ученицитѣ на св.
тодия, било щастие за балканскитѣ словѣни, особно за
лгаритѣ. Св. Климентъ заедно съ сподвижницитѣ си
 заселѣлъ въ българската държава и се настанилъ въ
ıкедония и източна Албания. Тамъ той започналъ да
оповѣдва християнството на българското население на
дния му езикъ, събралъ много ученици, които училъ
ıапознавалъ съ словѣнската писменость и ги приготов-
залъ главно за свещеници.[237] Неговата проповѣдническа
 просвѣтителна дѣятелность дала силенъ тотикъ за
звитието на християнството въ България, и отъ тогава
 станало разбираема и драга вѣра за словѣнитѣ. Св.
иментъ повече отъ осемь години неуморно работѣлъ
 повѣреновата му отъ князъ Бориса область Кутмиче-
ца, и неговата слава се разнасяла по цѣлата българска
ия. Царь Симеонъ оцѣнилъ и добрѣ схваналъ голѣмото
ачение на дѣятелностьта на св. Климентъ и за възна-

[237] Theoph. Bulg. Arch. IV, 1227.

граждение го назначилъ епископъ въ Дрембица или Велика, която споредъ Новаковича се намирала въ Южна Албания и въ сѣверния Епиръ, дѣто тогава словѣнитѣ живѣли въ компактна маса,[238] а споредъ Баласчева — на сѣверо-изтокъ отъ Охридъ и обхващала мѣстностьта Дебърца, Кичево и Пологъ.[239] Послѣдното мнѣние се вижда, че е по-основателно и вѣрно. Той билъ първиятъ епископъ, който служалъ и свещенодѣйствувалъ на народния словѣнски езикъ; и отъ тогава тоя езикъ постепенно се въвеждалъ въ българската църква и замѣствалъ гръцкия, съ който тя до тогава си служала. Въ първитѣ години на царуването на царь Симеона българскиятъ езикъ станалъ официаленъ, и въ България се започнала една жива литературна дѣятелность, която направила българския народъ носитель на самостоятелна и до тогава непозната култура. Това било едно крупно явление въ българската история и спасоносно събитие за българския народъ и цѣлото словѣнство. Българскитѣ младежи, които се приготовлявали за свещеници и държавни служители, се възпитавали на родния си езикъ. Новитѣ български свещеници не били вече чужди за българския народъ, както гръцкитѣ и латинскитѣ, но свои, и затова той гледалъ на тѣхъ съ голѣмо довѣрие. Тѣ, изникнали отъ срѣдата на българския народъ и възпитани въ неговитѣ религиозни възгледи, не прѣслѣдвали българскитѣ народни религиозни обичаи, но се стараяли да ги доведатъ въ хармония съ християнството. Благодарение на трудоветѣ на св. Климента и на неговитѣ другари и ученици, християнската вѣра се затвърдила въ България.

Гръцкитѣ и латинскитѣ свещеници и политици, които по политически съображения и за частни облаги

[238] Новаковић Ст. Први осн. сл. књижевности, 87.
[239] Баласчевъ Г. Климентъ, XXXIV.

гремѣли да се настанятъ въ България, не могли рав-
ушно да гледатъ напрѣдъка на българската църква,
го се длъжалъ главно на словѣнската писменость,
го отворила една голѣма пропасть между тѣхъ и
гария и за вѣчни врѣмена ги изпѫдила отъ бъл-
:ката държава и нѣкои други словѣнски земи. За-
ı тѣ обявили война на словѣнската писменость и
рѣслѣдвали, като проповѣдвали, че Богъ може да
слави само на тритѣ езика: латински, гръцки и
ейски, защото на тѣзи езици билъ написанъ пилато-
гъ надписъ на кръста на Иисуса Христа. Противъ
езичницитѣ българското свещенство се борило съ
и и перо като на основание на св. списание доказ-
), че Богъ може да се слави на всички езици.
инението на Черноризеца Храбъръ „о писменехъ"
роменъ паметникъ на онази величествена борба, която
гарското свещенство и изобщо словѣнитѣ водили
гивъ латинитѣ и гърцитѣ за защита на словѣнската
иеность. Българскиятъ книжовникъ въ този си трудъ
си произхода на гръцката и старобългарската пи-
юсть и доказва, че съставительтъ на първата е
ıникъ, а пъкъ втората изнамѣрилъ св. Кирилъ фило-
ь и светецъ. Слѣдователно, онази била поганска, а
ı света и християнска. Отъ този исторически памет-
ь сѫщо се вижда, че старитѣ българи правилно схва-
и голѣмото и сѫдбоносно значение на старобългар-
а писменость и затова я защищавали и бранѣли,
› ѝ отдавали религиозенъ характеръ и я считали за
а и на Бога посветена. Напрѣдъкътъ на българската
ква и писменость зависѣлъ отъ успѣха на българската
жава; и колкото послѣдната била по-крѣпка и по-
ıа, толкова и първата повече напрѣдвала и се разви-
ı. Когато пъкъ източната българска държава (970)
ıала подъ ударитѣ на византийцитѣ, а слѣдъ това и

западната (1018), тогава изчезнала и българската самостоятелна църква, а заедно съ нея почти угаснала и българската писменость.

Слѣдъ тази голѣма държавна и църковна катастрофа много български епископи и свещеници били замѣстени съ гръцки и вмѣсто старобългарския езикъ въ много български църкви се въвелъ гръцкиятъ. Това било цѣлъ прѣвратъ за българския народъ, особено за неговата отхранена въ народния духъ интелигенция, на която сега прѣстояли нови борби. Извѣстно брожение на духоветѣ въ България се появило още въ царуването на царь Петра, защото този добродушенъ владѣтель и прѣкаленъ християнинъ отворилъ широко вратитѣ на византийското влияние въ българската държава и искалъ да се приложи християнството тъй, както го разбирали византийцитѣ, съ всичкитѣ тѣхни религиозни обичаи. Обаче слѣдъ унищожението на българската държава и църква туй движение се усилило и въ историята е познато подъ името богомилство. Това въ основата си политично и национално движение се явило въ религиозна форма, както и всички срѣдновѣковни социални и политични движения. Щета е само, че нѣма за тази борба никакъвъ паметникъ отъ богомилски източникъ, какъвто е съчинението на Черноризеца Храбъръ. За това за богомилитѣ изключително се черпятъ свѣдѣния отъ съчиненията на противницитѣ имъ, които, нѣма съмнѣние, че въ борбата си не знаяли граници и имъ приписвали чужди грѣхове и дѣла. Отъ друга пъкъ страна, вижда се, че и богомилитѣ отъ омраза къмъ всичко, що е византийско и чуждо и въ стремението си да побългарятъ християнството, отхвърляли нѣкои християнски догми и църковни обреди, които били противни на българскитѣ религиозни възгледи и били чисто римо-византийски религиозни обичаи. Прицѣлната точка обаче

на българскитѣ богомили, вижда се, че сж били грѣцкото свещенство и управници, които и най-много мразѣли[240]. Богомилитѣ не прѣстанали да агитиратъ и работятъ противъ омразнитѣ имъ византийци, докато не успѣли да ги изпждятъ отъ България и не се възстановила старата българска държава и самостоятелната българска цѫрква. Прѣзъ царуването на Асѣновци и въ нормални врѣмена въ българската държава за богомилитѣ не се споменува; обаче тѣ веднага възкрѣсватъ и се явяватъ, когато нѣкой узорпаторъ като царъ Борисъ II и Иванъ Александъръ се качвалъ на българсия царски прѣстолъ и незаконно присвоявалъ владѣтелската власть, и когато настжпвали неправилности и незаконности въ държавното и цѫрковно управление. Ако е вѣрно, че историята се повтаря, и много исторични събития си приличатъ, ние мислимъ, че българската цѫрковна борба въ втората половина на XIX вѣкъ въ цѣльта си има нѣщо общо съ чистото старобългарско богомилство. Но при разглеждане и оцѣняване на тѣзи двѣ събития никога не трѣбва да се изпуска изъ прѣдъ видъ различното културно развитие на българския народъ и въ двѣтѣ твърдѣ много отдалечени една отъ друга епохи, и разликата на съврѣменитѣ имъ обществени възгледи. И двѣтѣ тѣзи важни събития въ българския общественъ животъ, ние поне мислимъ, сж имали за цѣль и задача главно борбата противъ гърцизма и чуждото влияние въ България.

§ 44.

Свещеници.

Християнството въвело въ България съсловието на свещеницитѣ, което до тогава не било извѣстно на ста-

[240] Arkiv za povjestn. jug. IV, 92.
„ Theoph. Bulg. Arch. IV, 337, 444.

ритѣ българи. Когато словѣнитѣ се заселили на Балканския полуостровъ и започнали да приематъ християнската вѣра, тогава църковната иерархия въ Византия и другитѣ християнски държави била на върха на своето развитие и напълно установена. Християнската църква била автономна и самостоятелна организация и имала самостоятеленъ кръгъ на дѣйствие. Църковната пъкъ администрация по примѣра на държавната била разпрѣдѣлена по единъ строгъ иерархиченъ редъ и за изпълнение на разнитѣ църковни длъжности били установени разни органи. При това богослужението се извършвало съ особенъ блѣсъкъ и въ него взимали участие много свещенослужители отъ разни степени. Въ най-старото още врѣме свещенослужителитѣ се дѣлили на три степени: епископска, презвитерска и дяконска, които споредъ учението на църквата произхождатъ отъ божественото право (ex jure divino) и съставятъ основата на църковната иерархия[241]. Но съ течение на врѣмето отъ тритѣ основни свещенослужителски степени се развили и други, които сѫ само тѣхно разграничение. Отъ епископската степень се развили: 1) *митрополититѣ* (μητροπολῖται), чиято духовна власть се простира въ една по-голѣма область, въ която имало нѣколко епископи: тѣ се нарекли митрополити отъ главнитѣ градове (μητρόπολις) въ римовизантийската държава; 2) *архиепископитѣ* (ἀρχιεπίσκοποι), които били равностепени съ митрополититѣ; 3) *екзарситѣ* (ἔξαρχοι), които имали подъ своето вѣдомство твърдѣ пространна область съ повече митрополити, между които екзархътъ по честь билъ пръвъ, тѣ били и самостоятелни; но скоро привилегията на екзарситѣ била унищожена, и титлата екзархъ се давала на разни цър-

241 Милаш д-р Н. Правосл. црк. право, 266.

ı чиновници, които били делегирани отъ митро-гитѣ или патриарситѣ да разслѣдватъ извѣстенъ овенъ въпросъ, или да изпълняватъ извѣстни цър-ı служби; 4) *приматитѣ* (primates, πρῶτοι, πρω-τες ἐπισκοπῶν,) които били равностепенни на екзарситѣ; :*толикоситѣ* (καθολικοί) catholici, сжщо равносте-ı на екзархитѣ: тази титла носѣли духовнитѣ на-ıци на нѣкои източни църкви; 6) *патриарситѣ* ιάρχαι), които изпърво по честь били първи между эполититѣ на по-голѣмитѣ области, а по-късно и по ь станали първи; 7) *папи* (πάπαι), както се наричали киятъ и александрийскиятъ патриарси; и 8) *автокефали* κέφαλοι) както се наричали ония епископи, които имали вѣдомството си нѣколко епархии и били незави-отъдругъ църковенъ началникъ. Отъ презвитерската :нь се развили: 1) *архипрезвитеритѣ* (ἀρχιπρεσβύτεροι, эπρεσβύτεροι, πρωτοπάππαι) и 2) *периодевтитѣ* (πε-ταί); а пъкъ отъ дяконската степень: 1) *архидя-тѣ* (ἀρχιδιάκονοι) и 2) *протодяконитѣ* (πρωτοδιά-).

Освѣнъ изброенитѣ свещенослужители образували : разни други църковни сановници (ἀξιωματικοί, ιτες ἐκκλησιαστικοί), които принадлежали къмъ по-нитѣ двѣ степени и които се наричали: икономъ, ıарий, скевофилаксъ, хартофилаксъ, сакелий, про-ıкъ и пр. Тѣ изпълнявали разни служби въ цен-ıото епархиално управление, управлявали нѣкои по-ми центрове въ епархиитѣ, или пъкъ били назначавани пециални служби при епископитѣ.[242] При това и шеството било твърдѣ много разпространено; въ та византийска държава имало много манастири.

---

[242] Ibid. 272—273.
„ Σακελλαρόπουλος Μελ. 'Εκκλ. δίκαιον, 199, 208.

Князъ Борисъ, когато приелъ християнството, билъ д
запознатъ съ организацията на християнскитѣ църк
Византия и Римъ и искалъ да се основе подобна
България. Обаче цариградскиятъ патриархъ Фотий,
когото той най-напрѣдъ се обърналъ, отказалъ да уд
твори желанието му; затова той се обърналъ къмъ
ския папа, който сжщо слѣдъ четиригодишни безусп
прѣговори отказалъ да назначи въ България самс
теленъ патриархъ, защото искалъ да задържи българ
църква подъ своето прѣмо вѣдомство. Най-послѣ
князъ Борисъ успѣлъ чрѣзъ сдѣйствието на виза
ския императоръ Василий I да се назначи въ Бълı
архиепископъ[243], който организиралъ българската цı
по примѣра и образеца на византийската и ржкополо
и назначилъ епископи и други свещенослужители. М
шеството сжщо било въведено въ българската дър:
като били основани много манастири. Въ тѣхъ ı
много монаси и се управлявали отъ архимандрı
игумени. Князъ Борисъ въ края на живота си се
залъ отъ владѣтелския прѣстолъ и постжпилъ въ ı
шество. Въ царуването на Симеона българскиятъ а
пископъ билъ провъзгласенъ за патриархъ, и българ
църква била призната за самостоятелна и организи
както византийската и римската. Българитѣ отъ вс
съсловия приимали свещеническия чинъ и се посвещ
на свещенството. Монашеството сжщо постоянно се
личавало. Споредъ църковнитѣ канони монаситѣ се
личавали както отъ свещеницитѣ, така и отъ миря
обаче поради религиозния си характеръ тѣ повече
надлежали къмъ първитѣ, отколкото къмъ вто
Животописецътъ на св. Климентъ казва, че послѣдı
ималъ три хиляди и петстотинъ ученици, които п

243 Contin. 342.

лявалъ главно за свещеници.[244] Въ стара България ади разни икономични и социални условия свеще- итѣ и монаситѣ, особено вторитѣ, били много повече, олкото сѫ сега. Отъ описа на дечанскитѣ манастирски це се вижда, че на двадесеть кѫщи имало единъ щеникъ.[245] Така по всѣка вѣроятность било и въ ıгария, когато тя била самостоятелна и независима ›жава. Свещеницитѣ въ най-широкия смисълъ на ду- а съставяли отдѣлно и самостоятелно съсловие и ползували съ такива права и привилегии, съ каквито :е ползували другитѣ двѣ съсловия, болярить и себритѣ.

§ 45.

Права и привилегии на свещеницитѣ.

Свещеницитѣ въ римо-византийската държава се ıзували съ разни права и привилегии. Въ България имали сѫщитѣ привилегии и се уважавали не само ›ади светостьта на званието си, но и за просвѣтителната дѣятелность и като учени люде, каквито българитѣ ɜди приимането на християнството нѣмали. Първона- но въ България грамотни хора били само свещени- ӷѣ, и затова думитѣ грамотенъ и свещеникъ почти ıи синонимни. Свещеницитѣ били първата българска ›одна интелигенция и първитѣ народни учители и ›свѣтители. Въ българската история се говори за зна- ıити български свещеници, които се отличавали като ›ри книжовници и народни дѣйци. Въ първото столѣ- на християнството въ България се появили и първитѣ ›одни светци: св. Иванъ Рилски, св. Иоакимъ Саранда- ›ски, св. Гаврилъ Лѣсновски и св. Прохоръ Пшински, ıто се славили за строгия си аскетиченъ животъ. За

[244] Theoph. Bulg. Arch. IV, 1227.
[245] Новаковић Ст. Глас, XXIV, 240.

да могатъ пъкъ свещеницитѣ всецѣло да се посветятъ на служба на църквата, римо-византийскитѣ владѣтели и слѣдъ тѣхъ българскитѣ имъ признали разни права и привилегии, отъ които тукъ ще споменемъ само най-важнитѣ.

Граждански привилегии. Константинъ Велики освободилъ свещеницитѣ отъ военната повиность, държавния данъкъ и нѣкои други повиности, съ които били обложени мирянитѣ. По примѣра на византийскитѣ императори, и князъ Борисъ освободилъ ученицитѣ на св. Климентъ отъ държавнитѣ данъци[246]. Византийскиятъ императоръ Василий II освободилъ българскитѣ свещеници отъ повиностьта градозидане и отъ други повиности[247]. Освѣнъ това българскитѣ владѣтели и народъ давали на свещеницитѣ и разни подаръци. Князъ Борисъ подарилъ на св. Климентъ три отъ най-добритѣ княжески сѣмейства въ Дѣволъ, които били длъжни да му услужватъ, а по всѣка вѣроятность и да му плащатъ нѣщо за негово издържане и още му далъ и мѣсто за почивка около Охрида и Главеница[248]. Българскитѣ епископи имали и извѣстно число клирици и църковни люде, отъ които прибирали данъци.

Лични привилегии. Всѣко прѣстжпление, извършено къмъ свещеникъ, се считало по-голѣмо и се наказвало много по-строго, отъ колкото ако сжщото прѣстжпление бивало направено къмъ мирско лице. Споредъ църковнитѣ канони, всѣки който удари, или затвори, или наклевети епископъ се изключва отъ обществото на вѣрнитѣ и се отдава на божието проклетие. Споредъ

[246] Σακελλαρόπουλος Μελ. Ἐκκλ. δίκαιον, 134.
[247] Theoph. Bulg. Arch. IV, 1224.
[248] Голубинскій Краткій очеркъ и пр. 261.

шановия законикъ, който само обиди епископъ, калу-
)инъ или попъ се осжжда да заплати сто перпера
)ба, а пъкъ който убие такъвъ, се осжжда на смърть
слѣдъ това се обѣсва[249]. Ако пъкъ себърътъ убие
істелинъ, споредъ сжщия законикъ, се осжжда на отси-
іе двѣтѣ ржцѣ и глоба триста перпера[250]. Отъ тѣзи
:онопостановления се вижда, че въ старото право
цествувала социална разлика между свещеницитѣ и
>скитѣ лица и че първитѣ били по-привилегирувани
>и и отъ боляритѣ.

Сждебни привилегии. Византийскитѣ императори
› IV и V вѣкъ признали правото и привилегията на
щеницитѣ, да се сждятъ само прѣдъ църковитѣ сжди-
іища. Държавенъ сждия, който се осмѣлявалъ да осжди
щеникъ, се наказвалъ съ лишение отъ службата си.
ператоръ Юстинианъ, който по законодатетеленъ
įъ уредилъ много църковни въпроси, сжщо опрѣдѣ-
іъ и юрисдикцията на църковнитѣ сждилища. Спо-
įъ неговитѣ законопостановления всички граждански
›рове на свещеницитѣ се разглеждали и рѣшавали отъ
рковнитѣ епископски сждове. Недоволната страна могла
апелира рѣшението на първостепения сж сждъ прѣдъ
грополиския и най-накрая прѣдъ патриарския сждъ,
ѝто билъ и послѣдна инстанция. Углавнитѣ пъкъ сждби,
които се обвинявали свещеници се разглеждали отъ
рковнитѣ и грижсдански сждове. Ако първоначално
іавното дѣло постжпвало въ църковния сждъ и се уста-
зявало обвинението, обвиняемиятъ свещеникъ се лиша-
іъ отъ званието си и подиръ се изпращалъ на граждан-
ія сждъ, за да се осжди и накаже. Ако пъкъ най-първенъ
лото постжпвало въ гражданския сждъ и се установя-

[249] Законик Ст. Душана, чл. 95.
[250] Ibid. „ 94.

вало обвинението, въ такъвъ случай той осѫждалъ обвиняемия и слѣдъ това съобщавалъ присѫдата на надлежния епископъ, за да го лиши отъ свещеническия чинъ. Ииператоръ Ираклий въ първата половина на VII вѣкъ увеличилъ компетентностьта на църковния сѫдъ и узаконилъ, той да сѫди и осѫжда обвиняемитѣ свещеници и слѣдъ като ги лиши отъ чина само, да ги изпрати на гражданския сѫдъ, за да се изпълни присѫдата. Епископитѣ не могли да се викатъ за свидѣтели и да се разпитватъ въ гражданскитѣ сѫдилища [251]. Споредъ Душановия законикъ, домътъ на патриарха, както и царскиятъ дворецъ, се ползувалъ съ правото на прибѣжище. Прибѣгналиятъ тамъ никой съ сила не могълъ да отвлѣче [252]. Ако пъкъ нѣкой би се осмѣлилъ да направи това, той се осѫждалъ и наказвалъ съ вѣчно заточение. Съ правото на прибѣжище (jus asyli, ἄσυλον) се ползували и църквитѣ [253]. Свещеницитѣ и изобщо църквата запазили всичкитѣ права и привилегии и подъ турското владичество, защото завоевательтъ на Цариградъ Мохамедъ II призналъ на църквата и свещенството всички права и привилегии, съ които тѣ се ползували по-рано въ християнскитѣ държави.

---

[251] Милаш д-р. Н. Прав. цркв. право, 432.
„ Σακελλαρόπουλος M. Ἐκκλ. δίκαιον, 389.
[252] Законик Ст. Душана, чл. 113.
[253] Законъ соудный людьмъ кр. ред. ЅI.

ГЛАВА ТРЕТА.

ВЪРХОВНА ВЛАСТЬ.

§ 46.

Държавна организация на южнитѣ словѣни.

Старата словѣнска задруга била основата на словѣнската племенна и държавна организация[1]. Задругата първоначално имала публиченъ характеръ, който изгубила слѣдъ образуванието на братствата и племената. Византийскиятъ лѣтописецъ Прокопий дава първитѣ и най-стари извѣстия за племенната и държавна организация на словѣнитѣ. Той казва, че словѣнитѣ и антитѣ не се управлявали отъ единъ човѣкъ, но отъ стари врѣмена живѣли демократично; въ общи събрания тѣ разисквали и рѣшавали всички полезни и трудни въпроси[2]. Това извѣстие на Прокопия не трѣбва да се тълкува буквално и да се счита, че словѣнитѣ имали републиканско държавно управление. Защото лѣтописцитѣ Менандъръ, Теофанъ, Симоката, Маврикий и жовотописе-

[1] Rački d-r Fr. Odlomci, 46.

[2] Procop. II, 334. „Τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα. Σκλαβηνοί τε καὶ Ἄνται οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνός, ἀλλ᾽ ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων ἀεὶ τά τε ξύμφορα καὶ τὰ δύσκολα εἰς κοινὸν ἄγεται“.

цътъ на св. Димитра Солунски изрично говорят
южнитѣ словѣни имали владѣтели, както кога обита
въ Дакия, така и кога се настанили въ Мизия, Тр
Македония, Тесалия, Епиръ, Елада и пр. Извѣстият
Прокопия иматъ голѣмо значение за словѣнската пр
история, защото по тѣхъ се установява, че формат
държавното управление на южнитѣ словѣни, к
влѣзли въ състава на българската държава, била
кратична. Словѣнскитѣ владѣтели били ограничени
волята на народа, въ чиито ржцѣ главно било упра
нието на областитѣ и отъ народнитѣ обичаи, к
имали сила на законъ. Тѣ били главно военноначал
и сждии. Редътъ за приимане владѣтелската власть
установенъ отъ народнитѣ обичаи. Тя споредъ държа
правнитѣ понятия на словѣнитѣ принадлежала на вс
мжжки членове на владѣещата династия, но фактич
се упражнявала само отъ най-стария ѝ членъ. Же
въ първитѣ врѣмена и по начало били изключени
наслѣдството на владѣтелската власть. Константинъ
фирогенитъ говори, че сърбитѣ и хърватитѣ нѣ
владѣтели, но стари жупани, както и другитѣ слов
Отъ това извѣстие, както и отъ устройството на за
гата, въ която обикновено за домакинъ се изби
най-стариятъ отъ мжжкитѣ ѝ членове, се установя
владѣтелската власть у южнитѣ словѣни първонач
и въ най-старитѣ врѣмена се наслѣдвала възъ ос
на закона за сенийората. Изложенитѣ начала отъ
се възпроизвеждатъ въ легендата на св. Иоакимъ Са
лапорски. Въ нея се говори, че попъ Теодоръ
позволение съзидалъ църква въ областьта на т
братя велможи, дѣто прѣнесълъ мощитѣ на св.
кимъ. Двамата по-малки братя, щомъ се извѣстил

[1] Porph. III, 228—229.

които правѣли мощитѣ на светеца. отишли
е, поклонили се и безъ никаква забѣлѣжка се
и съ голѣма радость за всичко, каквото видѣли
)баче така не постжпилъ и най-стариятъ братъ.
›рилъ, че попъ Теодоръ и другаритѣ му нару-
ˑовитѣ господарски права, защото безъ негово
позволение съзидали цържва въ неговата область
.ли мощитѣ на св. Иоакима. За туй той се раз-
и имъ направилъ строго мъмрение. Отъ това
эвява; че макаръ и тримата братя да владѣли
область, но фактически цѣлата власть била въ
ıa най-стария[4].

ısник. V. (XXII) 256—257. „Къ тыѩ же дьни бѣхоу
ı вельмоужи три братиꙗ иже обладахоу землѭ
слышавьше о прѣподобьнѣмь отьци Іоакимѣ
каꙗ и прѣславьнаꙗ чюдеса сътварꙗють светыѩ
ˑо юнѣишаꙗ же два брата въставьше приидоста
ıи на поклонѥниѥ къ светомоу. и приѥше благо-
оть светаго. възвратиста се въ домь свои ра-
се и славеще Бога Старѣиши же брать диꙗво-
важденьѥмь начеть гнѣвати се и глаголати:
доу и каковь ѥсть мѣнихь ть иже таково про-
ɜ сътворивы. и обрѣтыше се таковыѩ светыѩ
че же вь дражавѣ моѥи. ть же безь боꙗзни
ь възети ихь мнѣ же не вѣдоущоу, томоу же
никомоу же оть нась възвѣстити хотещоу. нь
ть ли ми лѣть вь своихь сын ѥлика хотещоу
ити да творю и никомоуже ѥсть мощьно въз-
о семь . . . .
. . мьнѣ же не вѣдоущоу паче же вь дрьжавѣ
ɣщоу; по чьто тако сътвори и ꙗко безьчьстиѥ
ˑ мою повиноуль ѥси?"

§ 47

Държавна организация на прабългаритѣ.

Отъ оскъднитѣ извѣстия за прабългаритѣ се вижда, че тѣ въ старото си отечество били организирани въ държава и имали по-добри и по-опрѣдѣлени понятия за държава и държавно устройство, отъ колкото словѣнитѣ. Прабългаритѣ имали установена династия отъ рода на Дуло, която царувала около петь вѣка (164—670) въ старата приазовска България, дѣто и слѣдъ основанието на балканската българска държава продължила да владѣе неизвѣстно докога. Споредъ Именика на българскитѣ владѣтели първъ владѣтель отъ рода на Дуло билъ Авитохолъ, който живѣлъ триста годинъ, а слѣдъ него се споменува Ирникъ, който живѣлъ сто и петдесеть годинъ. Нѣма съмнѣние, че извѣстията на Именика за дългия животъ на първитѣ прабългарски владѣтели отъ династията на Дуло не сж вѣрни и възможно е да се означаватъ два периода.[5] Владѣтелитѣ на прабългаритѣ, както и на другитѣ азиатски и турко-татарски народи, били абсолютни и неограничени монарси и пълни господари на подчинения имъ народъ. Споредъ това и формата на управлението на старата приазовска българска държава била абсолютна и неограничена монархия. Това се установява още и отъ обстоятелството, че синоветѣ на Кубрата слѣдъ неговата смърть раздѣлили останалата имъ въ наслѣдство държава и народъ и всѣки взелъ припадаещата му се часть.[6] Владѣтелската власть по начало се наслѣдвала и приимала само отъ единъ членъ на владѣещата династия. Обаче отъ извѣстията за прабългаритѣ не може положително да се установи, да ли тя първоначално се приимала

[5] [illegible] I. 128.

[6] [illegible] μέρος ἀποτε- [illegible]

ъ основа на закона за сенийората или пъкъ по
она за майората. Този въпросъ може би щѣше да
це по-ясенъ, ако би могло да се знае, на какво осно-
ие и защо Кубратъ наслѣдилъ Оркана. Женскитѣ по-
ци на умрѣлия владѣтель не могли да наслѣдятъ
стьта. Развититѣ държавноправни идеи на прабълга-
ѣ се установяватъ и отъ обстоятелството, че тѣ знаяли
а владѣтелски намѣстници и правили разлика между
дѣтель и владѣтелски намѣстникъ, регентъ. Гостунъ
редъ Именика билъ намѣстникъ и въ това си ка-
гво управлявалъ прабългарската държава двѣ годинъ
5—607) до възкачването на Кубрата на владѣтелския
столъ. Послѣдниятъ билъ знаменитъ български вла-
ель и царувалъ около шестдесеть годинъ. Той осво-
илъ прабългаритѣ отъ аварското робство, събралъ
подъ неговата владѣтелска власть и встѫпилъ въ
зки сношения съ византийския императоръ Ираклий.
ѣмо значение за историята на държавното право на
българитѣ иматъ извѣстията на Никифора и Теофана
эазпадането на приазовската българска държава. И
мата историци говорятъ, че Кубратъ ималъ петима
а и имъ завѣщалъ и казалъ да се не раздѣлятъ отъ
мѣстното живѣние, защото само така тѣ би могли да
юдаруватъ на всѣкѫдѣ и да не бѫдатъ покорени
другн народи. Обаче тѣ не послушали бащиния съ-
ъ и малко врѣме слѣдъ смъртьта му се скарали и си
дѣлили държавата и народа, като всѣки взелъ при-
аещата му се часть.[7] По мнѣнието на историцитѣ,
падането на Кубратовата държава е вѣренъ и без-
ренъ историченъ фактъ.[8] Отъ това пъкъ, както и
извѣстията за обединението на прабългаритѣ подъ

[7] Theoph. I. 546.
. Niceph. 38, 39.
[8] Златарски В. Н. Студии, Пс. LXIII, 322, 325.

владѣтелската власть на Кубрата, се установява, че въ старото прабългарско държавно право отъ тази епоха още не била окончателно свършена борбата между индивидуалното и колективното начало за наслѣдване владѣтелската власть. Първото, както се установява отъ Именика и другитѣ правноисторични извѣстия, за прабългаритѣ било правило и прѣобладавало, но и второто не било съвсѣмъ изчезнало. Послѣдното въ удобенъ моментъ се появявало и причинявало голѣми вжтрѣшни раздори и борби, неминуемо послѣдствие на които било ослабването и раздробяването на прабългарската държава. Тази опасность по всѣка вѣроятность ималъ прѣдъ видъ Кубратъ и, за да не бждатъ унищожени отъ властолюбието на синоветѣ му неговитѣ дългогодишни трудове по обединението на всички прабългари подъ една владѣтелска власть, въ прѣдсмъртния си часъ ги съвѣтвалъ да живѣятъ въ любовь и завѣщалъ праотеческата земя на най-стария си синъ Батбайанъ.[9] Това значи, че Кубратъ завѣщалъ и прѣдалъ цѣлата владѣтелска власть на най-стария си синъ Батбайанъ, а пъкъ другитѣ четирима съвѣтвалъ, да признаятъ най-стария си братъ за самовластенъ владѣтель и господарь и да му се покорнятъ. Дѣйствително Батбайанъ слѣдъ смъртьта на баща си Кубратъ се възкачилъ на прабългарския владѣтелски прѣстолъ и самовластно господарувалъ около три годинъ (667 670). Но слѣдъ това братята му възъ основа началото за колективното наслѣдване владѣтелската власть, отказали да му се подчиняватъ, раздѣлили бащината си държава и народъ и всѣки въ падналата му се часть господарувалъ самостоятелно и независимо.

[9] Niceph. 38,39.
. Theoph I, 546.

§ 48.

рма на българското държавно управление.

Три сж основнитѣ форми на държавното управление: *ıархична*, *аристократична* и *демократична*. Формата управлението е монархична, когато върховната власть намира въ ржцѣтѣ на едно лице, монарха, аристокрана — когато върховната власть е съсрѣдоточена въ ıѣтѣ на нѣколко душъ, най-добритѣ, и демократична — ато самъ народътъ упражнява върховната власть.)редъ това върховната власть принадлежи или на о лице, или на нѣколцина, или пъкъ на цѣлия народъ. ı е класичното дѣление на държавното управление, то било извѣстно още на Иродота[10] и научно кла›ицирано отъ Аристотеля.[11] Обаче не всички стари ›жави имали само просто монархично, аристократично демократично държавно управление, а въ нѣкои отъ ъ то било смѣсено. Върховната власть може да прилежи: 1) на монарха и аристокрацията, 2) на монарха емокрацията, и 3) на монарха аристокрацията и демоцията. Смѣсенитѣ форми на държавното управление и извѣстни и на Аристотиля, който ги е намиралъ за -полезни за държавата, защото разнитѣ елементи ıимно се ограничавали и уравновѣсявали.[12] Въ държаѣ съ прости форми на управление често ставали злотрѣбения съ върховната власть и, когато управлягѣ имали прѣдъ видъ само личния си интересъ, а не цото добро на всички, монархията се обръщала въ дегизъмъ, аристокрацията — въ олигархия и демократа — въ охлокрация.[13] Формата на старото българско

[10] Herod. III, 80, 81. 82.
[11] Arist. Politica, III, 5 (7), 12 (18). IV, 2
[12] Ibid. II, 3. IV, 6 (8).
[13] „ III, 5 (7). IV, 2, 3.

държавно управление мжчно може точно да се опрѣдѣли, защото тя не била установена и опрѣдѣлена съ законъ. Старитѣ българи се управлявали споредъ своитѣ народни понятия и обичаи за държава и държавно управление. При това честитѣ вжтрѣшни междуособици и борби, непрѣкжснатитѣ и постоянни войни съ външни неприятели и силнитѣ външни влияния отъ западъ и изтокъ, които се кръстосвали въ България, твърдѣ много попрѣчили, за да се опрѣдѣли точно и установи формата на старото българско държавно управление. Но въпрѣки всичко това отъ съвокупностьта на историчнитѣ извѣстия за държавноправния животъ на старитѣ българи може да се заключи, че формата на управлението въ старата българска държава по начало била *абсолютна монархия*. Българскиятъ народъ и аристокрация не взимали участие въ упражнението на върховната власть. Въ българската политична история се споменува и за събрания на българския народъ; обаче тѣ нѣмали нищо общо и не се занимавали съ държавното управление, а имали революционенъ или религиозенъ характеръ. Българскиятъ народъ се свиквалъ на събрание, когато въ страната имало революция и вжтрѣшни раздори, или когато нѣкои религиозни въпроси вълнували старото българско общество. Теофанъ говори, че, когато българскиятъ владѣтель Савинъ прѣдложилъ миръ на византийския императоръ Константинъ Копронимъ, българитѣ, които, разбира се, били за продължение на войната и противъ Савина, свикали събрание, на което го обвинили, че той щѣлъ да зароби и прѣдаде България на византийцитѣ [13]. Подобни революционни събрания, възможно е, да сж били свиквани и

[13] Thoph. I, 668. „Τοῦ δὲ Σαβίνου εὐθέως ἀποστείλαντος πρὸς τὸν βασιλέα καὶ ζητοῦντος ποιῆσαι εἰρήνην κομβέντον (κομμένδον) ποιήσαντες οἱ Βούλγαροι ἀντέστησαν στερρῶς τῷ Σαβίνῳ λέγοντες, ὅτι „διὰ σοῦ ἡ Βουλγαρία μέλλει δουλοῦσθαι τοῖς Ῥωμαίοις“.

много други прѣзъ втората половина на VIII в., когато българската държава, поради военнитѣ си несполуки съ Византия, се намирала въ твърдѣ критично положение, и вслѣдствие на това избухвали вжтрѣшни междуособици. Но тѣ били революционни събрания, противъ владѣтелитѣ, виновницитѣ на нещастията, споредъ тогавашното българско обществено мнѣние, и не се занимавали съ устройството и управлението на държавата. За второ едно събрание на българитѣ говори лексикографътъ Суидасъ. Той казва, че князъ Крумъ, слѣдъ като се извѣстилъ отъ заробенитѣ авари за причината, поради която пропаднала тѣхната държава, свикалъ всички българи и издалъ познатитѣ подъ негово име законопостановления[14]. Това извѣстие не е историченъ фактъ, но прѣдание, което се разпространило и запазило въ Византия за българитѣ[15]. Но и да се приеме безспорно, че е билъ свиканъ този съборъ, пакъ той не ще да е ималъ държавно-правенъ характеръ, защото отъ думитѣ на автора: „Крумъ свикалъ всички българи и заповѣдалъ, като узаконилъ", ясно се установява, че той не свикалъ българитѣ, за да се съвѣтва съ тѣхъ по уреждане и управление на държавата, а за да имъ съобщи законоположенията си. Другояче едва ли би могълъ да постжпи единъ войственъ и деспотиченъ владѣтель, какъвто билъ князъ Крумъ. Въ Региновата хроника се говори, че самъ князъ Борисъ детрониралъ по-старāия си синъ и български владѣтель Владимиръ и слѣдъ това свикалъ цѣлото си кралство и поставилъ на владѣтелския прѣстолъ по-младия си синъ Симеонъ[16], на когото прѣдъ

---

[14] Suidas. Lexicon, I, 761. „Ὁ δὲ [Κρέμ] ταῦτα ἀκούσας συνεκαλέσατο τοὺς Βουλγάρους πάντας, καὶ διετάξατο νομοθετῶν..."

[15] Вж нашата студия: Крумовитѣ закони. Спис. на юрид. дружество год. IV, кн. VII и VIII, 308—326.

[16] Соколовъ М. Изъ древ. ист. болгаръ, 222. „..... deinde conovocato omni regno suo, filium juniorem regem constituit, interminatus

всички заявилъ, че и той сжщо ще бжде детрониранъ, ослѣпенъ и затворенъ въ тъмница, ако отстжпи и се откаже отъ истинската християнска вѣра. Този съборъ, ако, разбира се, е безспоренъ историченъ фактъ, билъ свиканъ, за да присжтствува по случай възкачването на Симеона на владѣтелския прѣстолъ. Съборитѣ пъкъ, свикани отъ царь Борисъ III и Иванъ Александъръ противъ богомилитѣ, исихаститѣ, евреитѣ и пр., не могатъ да бждатъ прѣдметъ на историята на българското държавно право, защото тѣ поне по форма иматъ религиозенъ характеръ и иматъ значение само за българската църковна история. Такива религиозни събори свиквали и византийскитѣ императори, както и другитѣ християнски владѣтели въ своитѣ държави.

Въ старото българско общество видно мѣсто заимили боляритѣ. Тѣ били най-силната подкрѣпа на монархичното държавно управление въ България и отъ тѣхъ се избирали църковни, военни и административни управители и началници, на които главно българскитѣ владѣтели основавали своята сила и мощь. Въ нормални врѣмена и когато на българския владѣтелски прѣстолъ седѣли силни владѣтели, боляритѣ били най-важнитѣ органи, чрѣзъ които тѣ управлявали държавата си. Въ анормални пъкъ врѣмена и когато българскитѣ владѣтели били слаби и неспособни, боляритѣ се стремѣли да взематъ по-голѣмо участие въ държавното управление. Тѣ се поставяли начело на държавнитѣ прѣврати, въ които много български владѣтели били убити и детронирани, и слѣдъ това прибирали въ ржцѣтѣ си цѣлата върховна власть. Но това обикновено траяло много малко врѣме, до възстановяването на

coram omnibus similia fore passurum, si in aliqno a recta christianitate deviaret".

реда и избирането на новъ владѣтель, когото пакъ тѣ избирали съ съучастието на висшето свещенство[17]. Отъ изложеното до тукъ ясно е, че формата на старото българско държавно управление по начало била абсолютна монархия и въ това тя се различавала отъ оная на другитѣ словѣнски народи, които особено първоначално имали смѣсено държавно управление[18]. Причината на монархичното държавно управление въ българската държава се състояла въ това, че нейни основатели били прабългаритѣ, които, както видѣхме, въ старото си отечество знаяли само за абсолютна монархия. Тази форма на управление тѣ дали и на основаната отъ тѣхъ балканска българска държава, която уреждали споредъ тѣхнитѣ държавноправни понятия и по образеца на приазовската българска държава. Покоренитѣ пъкъ словѣни първоначално нѣмали влияние върху държавното устройство на българската държава, защото тѣ били съвсѣмъ отстранени отъ централното държавно управление. За да се усили и затвърди монархичното държавно управление въ България твърдѣ много помогнали и външнитѣ влияния. Византийската държава, която служила на старитѣ българи за образецъ на държавно устройство, сжщо имала абсолютно монархично държавно управление. Българитѣ старателно въ всичко подражавали на византийцитѣ и се стремѣли да устроятъ и организиратъ държавата си, както била устроена и византийската. Но найсилната подпора на монархичното българско държавно управление било християнството. Подъ турското владичество българскиятъ народъ съвсѣмъ свикналъ на монархичното управление. Той считалъ, че негова длъж-

[17] Acrop. 162.
„ Cantacuz. 175, 458, 459.
[18] Дьячанъ Вл. Уч. нар. въ верх. власти, 22, 36, 54, 84, 112, 129.
„ Новаковић Ст. Закон. Ст. Душана, стр. XVI—XXII.

ность е да се занимава съ земледѣлие или търговия, плаща данъци и изпълнява разпорежданията на властитѣ; а пъкъ уреждането и управлението на държавата смѣталъ всецѣло за работа на царя и подвѣдомсвенитѣ му чиновници [19].

§ 49.

Учение на християнството за държавата и държавнитѣ власти.

Християнската вѣра родена въ Иудея, Азия, отечеството на теократичния деспотизмъ и отрасла въ римовизантийския монархизъмъ, знаяла само за теократична държава и за монархична форма на държавно управление. Християнството проповѣдва теорията на божествения произходъ на държавата. Споредъ него държавата била божие установение и владѣтелитѣ се считали за божи замѣстници на земята, поставени отъ Бога за доброто на човѣчеството. Въ божествения произходъ на държавата вѣрвали повечето отъ старитѣ народи; тѣ отдавали основанието ѝ на нѣкой богъ или полубогъ или пъкъ на потомцитѣ имъ. Първитѣ и най-старитѣ владѣтели се считали отъ божествено потекло и били сѫщеврѣменно управители и жреци. Въ Иудея първоначално нѣмало владѣтель и такъвъ билъ Богъ, който се считалъ и законодатель и собственикъ на цѣлата територия. Управлението пъкъ на иудейската държава първоначално било въ рѫцѣтѣ на свещеницитѣ. По-късно пъкъ, когато и иудеитѣ си избрали владѣтель, той споредъ тѣхнитѣ държавноправни възгледи билъ прѣдставитель на Бога и въ Негово име управлявалъ народа. Пророкъ Даниилъ казва: „Нека знаятъ живитѣ, че вишниятъ е владѣтель на човѣшкото царство и го дава на когото иска“ [20]. А пъкъ Соломонъ

[19] Bogišić V. Gragja, 507—509.
[20] Дан. 4,17. 5,21.

извиква: „Чуйте царе, разберете и научете се всички вие земни сѫдии, че на васъ мощь е дадена отъ Господа и сила отъ вишния“ [21]. Сѫщиятъ на друго мѣсто казва: „Чрѣзъ мене (Бога) царетѣ царуватъ и владѣтелитѣ узаконяватъ правда; чрѣзъ мене владѣятъ князетѣ и началницитѣ и всички земни сѫдии“ [22]. Основательтъ на християнството Иисусъ Христосъ проповѣдвалъ, че земнитѣ владѣтели получаватъ властьта отъ Бога, и когато Пилатъ му посочилъ властьта си, той му отговорилъ: „Ти не би ималъ никаква власть надъ мене, ако не бѣ ти дадено отъ горѣ“ [23]. Учението на иудеитѣ за държавнитѣ власти ученицитѣ на Иисуса Христа разпространили въ цѣлия тогавашенъ свѣтъ и станало учение на християнската вѣра. Апостолъ Павелъ въ посланието си къмъ римлянитѣ пише: „Всѣка душа нека се покорява на властитѣ, които владѣятъ, *защото нѣма власть, която да не е отъ Бога и колко власти има, отъ Бога сѫ установени*. Така, който се противи на властьта, противи се на божията наредба, а който се противи, ще вземе грѣхъ на себе си, защото князетѣ не сѫ страхъ за добритѣ дѣла, но за злитѣ. Искашъ ли пъкъ да се не боишъ отъ властьта, прави добро и ще имашъ похвала отъ нея, защото е слуга божи на тебе за добро. Ако ли зло правишъ, бой се, защото напразно не носи меча, понеже е божи слуга, отмъститель на гнѣва противъ онзи, който прави зло. Така трѣбва и да се покорява не само отъ страхъ, но и поради съвѣстьта“ [24]. Въ сѫщия духъ пише и апостолъ Петъръ въ първото си послание и казва: „Бѫдете покорни на всѣка човѣшка власть Господа ради: на царя като на господаря, а пъкъ на князетѣ, като на

[21] Прѣм. Солом. 6, 1. 3.
[22] Прич. Солом. 8, 15—16.
[23] Иоанъ 19, 10. 11.
[24] Римл. 13, 1—5.

негови пратеници за отмъщение на злотворницитѣ и за похвала на добротворцитѣ, защото така е волята божия"[25]. Приемницитѣ на апостолитѣ и църковнитѣ учители буквално тълкували св. писание и проповѣдвали, че държавата е основана отъ Бога, и владѣтелитѣ сж божи избраници и помазаници. Тази идея се запазила до днесъ, и владѣтелитѣ се считатъ за такива по Божия милость. Църквата наказвала съ най-строги и най-тежки духовни наказания както миряннитѣ, така и свещеницитѣ за непокорность къмъ властьта; а посѣгането върху живота на владѣтеля считала за най-голѣмъ грѣхъ и светотатство. Учението на християнството за божествения произходъ на държавата затвърдявало положението на българскитѣ владѣтели, които чрѣзъ миропомазване и коронясване придобивали извѣстенъ религиозенъ характеръ, какъвто до приимането на християнството нѣмали. Учението за единъ всемогжщъ, свещенъ и самовластенъ Богъ внушавало на старитѣ български владѣтели и народъ идеята за единъ всесвѣтски, всемогжщъ и самодържавенъ владѣтель. Както имало единъ Богъ създатель и господарь на всичко, така трѣбвало да има и единъ владѣтель, който билъ господарь на всичко. Богъ владѣе на небето, а пъкъ царьтъ на земята. Идеята за божествения произходъ на държавата и до сега още сжществува у българския народъ.

§ 50.

Владѣтель.

Словѣнитѣ, както и прабългаритѣ още въ найстаритѣ врѣмена и прѣди да станатъ извѣстни въ историята имали владѣтели. Словѣнскитѣ владѣтели въ упраж-

25 I Петр. 2, 13—15.

нението на владѣтелската си власть били ограничени отъ волята на народа, който взималъ участие въ върховната власть. Властьта пъкъ на прабългарскитѣ владѣтели била неограничена и абсолютна. Аспарухъ въ основатата отъ него балканска българска държава запазилъ неограничената си владѣтелска власть и права, които имали и неговитѣ прѣдшественици въ приазовската българска държава. Когато пъкъ българскитѣ владѣтели встѫпили въ сношения съ византийцитѣ и се запознали съ устройство на държавата имъ и съ правата и властьта на владѣтелитѣ имъ, тогава и тѣ започнали да се стремятъ, щото владѣтелската имъ власть и достойнство да бѫдатъ равни и еднакви съ ония на византийскитѣ императори. Князъ Тервель се съгласилъ да помогне на Юстиниана II, за да си възвърне владѣтелския прѣстолъ съ условие, послѣдниятъ да му признае царското достойнство. Юстинианъ се съгласилъ на това и, слѣдъ като съ помощьта на Тервеля повторно се възкачилъ на императорския прѣстолъ, изпълнилъ задължението си и тържествено му наметналъ царската хламида, провъзгласилъ го за кесаръ и го признавалъ за равностепененъ и равноправенъ владѣтель [26]. Когато пъкъ изчезнала религиозната разлика между българи и византийци, и вслѣдствие на това тѣ встѫпили въ по-близки сношения и по-добрѣ се запознали, българскитѣ владѣтели, въодушевени отъ своята военна и държавна сила и възползувани отъ безсилието и вѫтрѣшнитѣ раздори въ византийската държава, мислили

---

[26] Theoph. I, 573.

„ Niceph. 47, 48. „Τὸν δὲ Βουλγάρων ἄρχοντα Τέρβελιν ἔξω τείχους Βλαχερνῶν σκηνούμενον πολλὰ φιλοφρονησάμενος, τέλος παραγενόμενος πρὸς αὐτὸν χλαμίδα τε περιβάλλει βασιλικὴν καὶ Καίσαρα ἀναγορεύει, καὶ συμπάρεδρον ποιησάμενος προσκυνεῖσθαι σὺν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκέλευσε, καὶ πλεῖστα παρασχόμενος δῶρα πρὸς τὰ ἑαυτοῦ ἐξέπεμπε“.

да я покорятъ и присъединатъ къмъ своята и да заематъ мѣстото на източния императоръ съ всичката му абсолютна и неограничена власть и права, които му били дадени направо отъ Бога. Пръвъ изразилъ тази идея царь Симеонъ, който за нейното осѫществяване употрѣбилъ всички мирни, дипломатични и военни срѣдства. Той открито заявилъ на византийцитѣ, че се стреми да седне на императорския прѣстолъ и за прѣкратяване на войната прѣдлагалъ единствено условие: да го признаятъ за господарь и императоръ[27]. Симеонъ, за да даде видимъ изразъ на своитѣ стремежи приелъ титлата царь, съ която до тогава българитѣ титулували византийскитѣ императори. Царь Симеонъ, нѣма съмнѣние, и като източенъ императоръ, щѣше да бѫде абсолютенъ и неограниченъ монархъ, какъвто билъ византийскиятъ и той самъ въ отечествената си държава. Българскиятъ народъ съвсѣмъ билъ свикналъ съ абсолютното монархично държавно управление: то за него било обикновенъ и необходимъ държавенъ редъ. Той съ радость и удивление гледалъ блѣсъка на владѣтелитѣ си и тѣхнитѣ аспирации и претенции за игемонията на Балканския полуостровъ считалъ за национална гордость, та воювалъ съ въодушевение. Кедринъ говори, че когато българитѣ подъ началството на Тихомира и Деляна възстанали противъ византийцитѣ, послѣдниятъ имъ прѣдложилъ да си изберать за владѣтель едного отъ двамата, защото споредъ неговото мнѣние ни една държава не може да успѣва и напрѣдва, когато се управлява отъ двама владѣтели. Българитѣ слѣдъ като изслушали рѣчьта му, едногласно го избрали за самодръжецъ началникъ[28]. Идеалътъ на царь Симеона, да се

[27] Златирски В. Н. Писмата на патр. Ник. Мистика, Мсб. X, 402. XI, 18, 20, 38. XII, 123, 124, 140, 141.

[28] Cedr. II, 528. „Δύο γάρ φησιν“, ἐριθακοὺς μία λόχμη οὐ τρέφει, οὔτε μία χώρα εὐοδωθήσεται ὑπό δύο κυβερνουμένη ἀρχηγῶν.

възкачи на византийския императорски прѣстолъ, била завѣтна мечта на неговитѣ наслѣдници. Обаче отъ всички български владѣтели царь Михаилъ III постѫпвалъ най-умѣло и смѣло за нейното осѫществяване. Той се оженилъ за Теодора, сестра на византийския императоръ Андроникъ младиятъ и вдовица на българския владѣтель Свѣтославъ, съ двойна цѣль: да оформи положението си на български владѣтель и да узакони претенциитѣ си за византииския императорски прѣстолъ. Той оспорвалъ правото на шуря си Андроникъ, да владѣе цѣлата византийска държавна територия, защото споредъ неговото мнѣние и на жена му се пада една часть отъ нея. Послѣдниятъ въ отговоръ на това му посочилъ закона за наслѣдване владѣтелската власть въ византийската държава, споредъ който само първородениятъ синъ се възкачвалъ на императорския прѣстолъ, а пъкъ другитѣ били длъжни да му се покоряватъ. Ако Михаилъ иска да му се покори, той ще му отстѫпи не само спорната крѣпость Вукелъ, но и други още градове. На това царь Михаилъ му отговорилъ, че понеже и той е царь, то не е прилично да се подчини на другъ такъвъ[29]. Отъ този отговоръ се установява, че българскитѣ владѣтели се считали за равноправни и равностепенни на византийскитѣ императори. Българскитѣ владѣтели били абсолютни и неограничени господари, наричали се свети, защото мислили, че властьта имъ произхождала отъ Бога и въ нейното изпълнение не били ограничени. Въ рѫцѣтѣ имъ била концентрирана цѣлата законодателна и изпълнителна власть, и тѣ

Ταῦτα δέ εἰπόντος αὐτοῦ θόρυβός τε ἤρθη πολὺς καὶ μόνον αὐτὸν βούλονται ἔχειν ἔφασαν αὐτοκράτορα ἀρχηγόν".

[29] Cantacuz. I, 326. „Μιχαὴλ δὲ ἐπεὶ ἐγγὺς ἐστρατοπεδεύετο καὶ αὐτὸς δι' ὀλίγου τὰς ἀποκρίσεις ποιούμενος „οὐκ ἔφη προσήκειν καὶ αὐτῷ βασιλεῖ ὄντι, ὑφ' ἕτερον βασιλέα τελεῖν . . ."

сами назначавали сѫдии, военноначалници и разни административни и финансови чиновници. Българскитѣ владѣтели по много държавни въпроси се съвѣтвали съ близкитѣ си боляри и висши свещеници, обаче съвѣтитѣ на послѣднитѣ не били задължителни за тѣхъ. Въ международнитѣ отношения съ чуждитѣ държави тѣ прѣдставявали българската държава и отъ свое име сключвали всѣкакви договори съ чуждитѣ държави и владѣтели. Тѣ по своя инициатива и воля и безъ да се съвѣтватъ съ боляритѣ и висшитѣ свещеници, както въ подобни случаи обикновено постѫпвали сръбскитѣ владѣтели[30], построявали църкви и манастири, на които отстѫпвали и подарявали разни движими и недвижими имоти.

§ 51.

Титли на българскитѣ владѣтели.

Каква била народната титла на прабългарскитѣ владѣтели въ приазовска българска държава положително не е извѣстно. Възможно е да се титулували бегъ. Това прѣдположение донѣкждѣ се подкрѣпя отъ името на прабългарскиятъ владѣтель Батбайанъ, въ Именика Безмѣръ, (Βατβαιᾶν, Βατβαϊάν), което по всѣка вѣроятность ще да е било бегъ Байанъ и затова Никифоръ го нарича само Басианъ, Байанъ (Βασιανός, Βαϊανός). По-късно пъкъ, когато прабългаритѣ встѫпили въ близки сношения съ аваритѣ, възможно е, владѣтелитѣ имъ да сѫ приели аварската титла хаганъ. Обаче и за това нѣма положителни извѣстия, защото до колкото ни е извѣстно, ни единъ отъ лѣтописцитѣ не титулува поне първитѣ и най-стари български владѣтели съ тази титла; докато всички исто-

[30] Гласник, II од. књ. XII, 65.

рици винаги наричатъ аварскитѣ владѣтели хаганъ (χαγάνος). Но, вижда се, че българскитѣ владѣтели много рано, ако не и прѣди основанието на балканската българска държава, приели словѣнската титла князъ. Въ Именикъ и прабългарскиятъ владѣтель Безмѣръ носи сѫщата титла [31]. Въ каменнитѣ надписи тѣ се титулуватъ канасъ ивиги (κάνας ὑβήγη[32]). Послѣдната титла, по мнѣнието на авторитетни историци, е турко-татарска и е прѣнесена отъ приазовската българска държава на Балканския полуостровъ.[33] Но въпрѣки това ние се осмѣляваме да прѣдполагаме, че титлата κάνας ὑβήγη е словѣнската титла „кънязь великїи“, която, понеже мѫчно може да се произнесе на гръцки езикъ, е и злѣ написана. И дѣйствително единъ малограмотенъ словѣнинъ, прабългаринъ или гръкъ, каквито били писачитѣ на българскитѣ каменни надписи, които не знаяли добрѣ гръцки, словѣнски и прабългарски езикъ и затова ги смѣсвали, едва ли би могълъ по-добрѣ да напише словѣнската титла кънязь великїи съ гръцки букви отъ колкото κάνας ὑβήγη. Думитѣ „κὰν“ „χὰν“ много лесно могатъ да се произнесатъ и напишатъ на гръцки езикъ, та затова нѣмало нужда да се прибави къмъ тѣхъ и окончанието „ας“. Но, ако писачитѣ на българскитѣ каменни надписи би искали да погърчатъ чуждитѣ думи „κὰν“ „χάν“, въ такъвъ случай най-естествено би било да прибавятъ къмъ тѣхъ окончанието „ος“, както обикновено и постѫпватъ гръцкитѣ списатели, които отъ варварскитѣ думи хаганъ, тарканъ съставили гръцкитѣ хаганосъ тарканосъ (χαγάνος ταρκάνος). Вижда се, че прабългаритѣ много рано били

[31] Куникъ А. и бар. Розенъ В. Извѣстія, 128.
[32] Шкорпилъ К. и Х. Първ. бълг. ст. до Абоба, 3—8.
„ Златарски В. Н. Два изв. бълг. надписа отъ IX в. Мсб. XV, 135. 140.
[33] Златарски В. Н. Критика, Мсб. XV, 25.

изложени на словѣнското влияние, което е много естествено, защото тѣ се намирали въ словѣнска срѣда и се сношавали повече съ словѣнитѣ отъ колкото съ аваритѣ. Титлата князъ е словѣнска, което между другото се установява и отъ нейното широко разпространение между всички словѣни. Тя се употрѣбява отъ най-старитѣ врѣмена и до сега. Въ врѣме на турското владичество въ България и Сърбия сегашнитѣ кметове се наричали князе[34]. Въ запазенитѣ български писмени паметници българскитѣ владѣтели Борисъ и Симеонъ се титулуватъ князъ. Но понеже тази титла ще да сѫ носѣли и българскитѣ, или поне словѣнскитѣ мѣстни управители, то българскиятъ владѣтель за разлика отъ послѣднитѣ ще се е титулувалъ кънѧзъ великїи. Сѫщо и сърбитѣ имали жупани и велики жупани. Въ една забѣлѣжка къмъ четвъртото слово на Атанасия Александрийски противъ ариапитѣ, прѣведено на словѣнски отъ епископа Константинъ и прѣписано (907) отъ черноризеца Тудоръ Доксовъ, князъ Борисъ се титулува: „великїи и ч҃тны и благовѣрнъı госпо҃д нашъ княз Болгаркъ. именем Борисъ“.[35] Но титлата князъ, която грцкитѣ списатели прѣвеждали: ἄρχων ἡγεμών, не отговаряла на амбициитѣ и стремежитѣ на българския владѣтель Симеонъ, който, както казахме, се стремѣлъ да присъедини къмъ държавата си византийската империя и да се възкачи на византийския императорски прѣстолъ. Затова той приелъ титлата царь, съ която до тогава българитѣ титулували византийския императоръ.[36] Титлата царь станала народна българска, и както се установява отъ хрисовулитѣ и другитѣ домашни паметници,

[34] Мариновъ Д. Жива старина кн. IV, 7—14.
[35] Срезневскій Н. Свѣдѣнія и замѣтки, LXXXI—XC, 5.
[36] Ibid. 3.
[36] Cedr. II, 466. „ . . . . βεζεῖτε ὁ Τζαῖσαρ“.

ʼарски владѣтели отъ Симеона до Иванъ Шиш-
я се титулували.
ітѣ списатели, народи и владѣтели обикновено
българскитѣ владѣтели: ἄρχων, ἀρχηγός, ἡγε-
ῥήξ, rex, princeps, dominus и пр.; които съотвѣт-
словѣнскитѣ титли: князъ, краль, началникъ и
ийскитѣ лѣтописци и владѣтели най-много
титулуватъ българскитѣ владѣтели съ титлата
(ων), защото тя се давала на зависимитѣ вла-
і ония, които не били равни на императоритѣ.
ь Симеонъ приелъ титлата: „царь на българитѣ
", византийцитѣ протестирали. Императоръ
капенъ въ писмата си къмъ Симеона нарича
князъ на България (ἄρχων τῆς Βουλγαρίας) и
си писмо казва: „Какъ твоятъ най-възвишенъ
еленъ (δραστικῇ) разумъ не е обсѫдилъ, че ние
за това, че ти се наричашъ незлобиво (μηδόλως)
това, че ти се пишешъ царь на ромеитѣ, тъй
своето отечество можешъ да правишъ, каквото
іче, ако трѣбва право да говоримъ, то и въ него
). Понеже отъ кѫдѣ ще може да ти се приложи та-
ʼтъ прадѣдитѣ ли? (Но) ти всичко самъ знаешъ.
)и) отъ тиранство или завладѣване на земя и
ение) на клетвени съглашения? — Това не е
гоинство, а ненаситость. Понеже е знайно,
ното съ сила не остава за винаги. — Това е
, не! Даже ако и да се стремишъ и силишъ
ишъ, както никой гарванъ съ чужди пера,
ъ като изпадатъ подиръ малко, ще покажатъ
иието, което по рода ти прилича, а изкустве-
алшивостьта (τὸ νενοθευμένον) на твоето убѣж-
ιης) съвършено ще те уличатъ. Па и какъ
бѫдатъ двама царе, както ти самъ напрасно
, които се различаватъ по рода, отличаватъ

се по образа на мислитѣ и се надминаватъ по царско достоинство? И съ какви ромеи ти ще се миришъ, като се наричашъ царь на ромеитѣ, когато тѣ не (ти) разрѣшаватъ? Понеже никой не сключва миръ съ тия, на които е той господарь, но господарува (надъ тѣхъ). Ако пъкъ ти се домогвашъ да господарувашъ, (значи) ти не желаешъ да сключишъ миръ[37]" Византийцитѣ най-първенъ признали царското достоинство и титлата царь на български владѣтель Петъръ I, синъ на царь Сомеона и отъ тогава българскитѣ владѣтели въ византийскитѣ лѣтописи и държавни актове обикновено, а не и изключително, се наричатъ царе (βασιλεῖς)[38]. Римскитѣ папи, както и западнитѣ владѣтели и списатели, не признавали на българскитѣ владѣтели императорското имъ достоинство и императорската титла. Затова папа Инокентий III чрѣзъ кардинала си Лъвъ коронясалъ Калояна за краль и му далъ кралевски знакове, при всичко че послѣдниятъ го молилъ и искалъ да го признае за императоръ и да му изпрати императорскитѣ знакове: корона и скиптъръ, каквито получавали отъ римската църква и прѣдшественицитѣ му, Симеонъ, Петъръ, Самуилъ и др. Царь Калоянъ не се отказалъ да приеме кралското достоинство и знакове, но продължавалъ да се счита и титулува императоръ[39].

Въ сръбскитѣ и дубровнишкитѣ лѣтописи и държавни актове българскитѣ владѣтели отъ втория периодъ изключително се титулуватъ и наричатъ царе. Сръбскиятъ архиепископъ Даниилъ, като говори за сръбско-българската война (1331) на Велбуждъ, българския владѣтель Михаилъ нарича **царь** и българската държава „**царство бльгарскоѥ**“, а пъкъ сръбския владѣтель

[37] Златарски В. Н. Писмата на Ром. Лакапенъ, Мсб. XIII, 293.
[38] Miklosich Er. A Müller Jos. Acta et diplomata, I, 453.
[39] Theiner. I, 25, 27, 30, 39.

„краль“ и сръбската държава „срьбьскоѥ кралѥвьство“.[40] Въ една наредба на царь Душана (1346) бълчарскитѣ владѣтели Михаилъ III и Александъръ се титуливатъ царь.[41] Дубровничанитѣ въ българо-дубровнишкия договоръ сѫщо титулуватъ българския владѣтель Михаилъ I царь.[42]

§ 52.

Приимане на владѣтелската власть.

Старото българско държавно управление било монархично. Монархията пъкъ може да бѫде наслѣдствена или изборна. Наслѣдствена е монархията, когато владѣтелската власть принадлежи само на извѣстно сѣмейство и по установения редъ прѣминава отъ единъ territorialвъ членъ на другъ, независимо отъ волята и усмотрението на царствуещия владѣтель. Изборна пъкъ е монархията, когато владѣтелитѣ се избиратъ и тѣхното положение зависи отъ волята на избирателитѣ. Прабългаритѣ въ приазовската българска държава имали установена династия отъ рода Дуло. Тамъ тя господарувала около петь вѣка, и въ балканската българска държава повече отъ половинъ вѣкъ царували четирима нейни члена. Но освѣнъ нея въ послѣдната господарували още шесть други династии съ около тридесетъ и петима владѣтели, които приимали владѣтелската власть отъ своитѣ прѣдци и я прѣдавали на потомцитѣ си. Отъ това се установява, че монархията въ българската държава била наслѣдствена и че българскитѣ владѣтели по наслѣдство се възкачвали на владѣтелския прѣстолъ. Въ наслѣдствената монархия владѣтелската власть се наслѣдва възъ основа на индивидуалното или колективното начало. По

[40] Гласник, II од. књ. VII, 282, 285, 297.
[41] Новаковић Ст. Законик Ст. Душана, стр. 3.
[42] Miklosich Er. Monumenta serbica, 35.

първото на владѣтелския прѣстолъ се възкачвалъ само единъ членъ на владѣещата династия, а пъкъ по второто всички потомци на наслѣдодателя владѣтель наслѣдватъ владѣтелската власть. Тѣзи двѣ начала въ приазовската българска държава, както видѣхме, били въ борба, обаче въ балканската българска държава окончателно прѣобладало първото. За утвърждение на този редъ за приимане владѣтелската власть, нѣма съмнѣние, повлияло и държавното устройство на съсѣднитѣ държави, особено на Византия. Индивидуалното начало се прилага възъ основа закона за сенийората или майората. По първия законъ на владѣтелския прѣстолъ се възкачва най-стариятъ членъ на владѣещата династия, и братътъ на владѣтеля изключва синоветѣ му отъ наслѣдството; а пъкъ споредъ втория, законътъ за майората, първородениятъ и най-стариятъ потомъкъ на наслѣдодателя владѣтель споредъ установения редъ въ държавата наслѣдва и приима владѣтелската власть. Въ българската държава, съ изключение на първитѣ двѣ най-стари династии, Дуло и Укилъ, за които нѣма точни и положителни данни, владѣтелската власть по начало се наслѣдва съгласно съ началото за майората. Женскитѣ потомци на царствуещитѣ владѣтели, както и вдовицитѣ имъ били изключени отъ наслѣдството на владѣтелската власть. Изложенитѣ правила за възкачване на владѣтелския прѣстолъ дѣйствително не били утвърдени съ законъ, обаче затова пъкъ тѣ били осветени отъ народнитѣ обичаи и строго се изпълнявали. Но въпрѣки това волята на царствуещия владѣтель винаги имала голѣмо значение, както въ управлението на държавата, така и въ наслѣдването на владѣтелската власть. Той могълъ да я завѣщае и прѣдаде на когото искалъ отъ своитѣ синове. Освѣнъ това една и сжща династия не царувала отъ основанието на българската държава до

опадането й, но господарували нѣколко, и всички били ѣкратени и унищожени отъ насилствена или естествена ърть, или пъкъ детронирани и лишени отъ владѣтелския ѣстолъ. Отъ изложеното се установява, че владѣтелıта власть въ старата българска държава се приимала *наслѣдство, завѣщание* и *изборъ*.

§ 53.

›иимане владѣтелската власть по наслѣдство.

Аспарухъ билъ основатель на балканската българска ржава, обаче не и родоначалникъ на нова династия. й произхождалъ отъ рода Дуло, отъ който произкдали още и неговитѣ трима наслѣдници, Тервель, ıнъ неизвѣстенъ и Севаръ. Въ царуването на Дуловци лгарската държава била въ разцвѣта на силата си, ıатова тѣ били много популярни. Но за какво и какъ, :илствено или вслѣдствие на естествено измиране, била ѣкратена династията Дуло, историята нищо не казва; ıо въ Именика се споменува, чи Кормисошъ измѣлъ рода Дуло. Това, споредъ Куника, могло да ıчи: смѣняване на Дуловци насилствено и чрѣзъ държавенъ прѣвратъ, или пъкъ по миренъ начинъ слѣдъ 'ествената имъ смъртъ [43].

I. Династия Дуло.

1. Аспарухъ 670—701.
2. Тервель 701—722.
3. . . . . . ? 722—730.
4. Севаръ 730—735.

Кормисошъ е родоначалникъ на втората българска лканска владѣтелска династия Вокилъ, отъ която ıѣнъ него произхождали още Винехъ и Умаръ. По-

[43] Куникъ А. и бар. Розенъ В. Извѣстія, I, 129, заб. 3.

слѣдниятъ билъ български владѣтель слѣдъ абдикирането на Савина и царувалъ само четиридесеть дни. Въ царуването на князъ Винеха, България встѫпила въ война съ Византия и вслѣдствие на военнитѣ несполуки сталъ държавенъ прѣвратъ, въ който била избита владѣещата династия Вокилъ, и възможно е, тогава да е билъ убитъ и самиятъ князъ Винехъ [44].

II. Династия Вокилъ.

1. Кормисошъ 735—752.
2. Винехъ 752—759.
3. Умаръ 763.

Слѣдъ това събитие настѫпила епохата на изборнитѣ български владѣтели, която траяла половинъ вѣкъ и се свършила съ възкачването на Крума на владѣтелския прѣстолъ. Дали той е билъ въ нѣкакви роднински връзки съ Кардама и другитѣ си далечни и близки прѣдшественици, не е извѣстно, и затова го считаме за родоначалникъ на нова династия, която носи неговото име и за която сравнително има по-пълни извѣстия. Приемникъ на Крума билъ неговиятъ синъ Омортагъ, който пъкъ прѣдалъ владѣтелската власть на третия си синъ Маломиръ. [45] Слѣдъ послѣдния по неизвѣстни причини, а възможно е и по нѣмане прѣми наслѣдници, се възкачилъ на българския владѣтелски прѣстолъ неговиятъ братанецъ и синъ на Звиница Пресиямъ. Слѣдъ него приелъ владѣтелската власть неговиятъ синъ князъ Борисъ I, който въ послѣднитѣ години на живота си доброволно абдикиралъ и отстѫпилъ владѣтелския прѣстолъ на най-стария си синъ Владимиръ. Понеже послѣдниятъ се обявилъ противъ християнството,

[44] Theoph. I, 667.
„ Niceph. 77.
„ Златарски В. Н. Студии, Пс. LXIII, 331.
[45] Theoph. Bulg. Arch. IV, 192, 193, 198, 201, 213.
„ Златарски В. Н. Приемницитѣ на Омортага, Пс. LIII, 755.

о детрониралъ и прѣдалъ властьта на третия
Симеонъ. [46] Изборътъ билъ много сполучливъ,
›виятъ владѣтель въ всѣко отношение проявилъ
›йность, и затова неговото царуване справедливо
за златенъ вѣкъ на българския народъ. Царь
безъ основателни причини и вънрѣки устано-
законенъ редъ отстранилъ отъ владѣтелския
първородения си синъ Михаилъ въ полза на
синъ царь Петъръ I, [47] когото пъкъ наслѣдилъ
ениятъ му синъ царь Борисъ II, послѣдниятъ отъ
а на Крума. Той слѣдъ кратко царуване билъ
нъ отъ византийския императоръ Иоанъ Ци-
›йто публично въ Цариградъ го лишилъ отъ
достоинство и присъединилъ източната бъл-
ржава къмъ византийската [48].

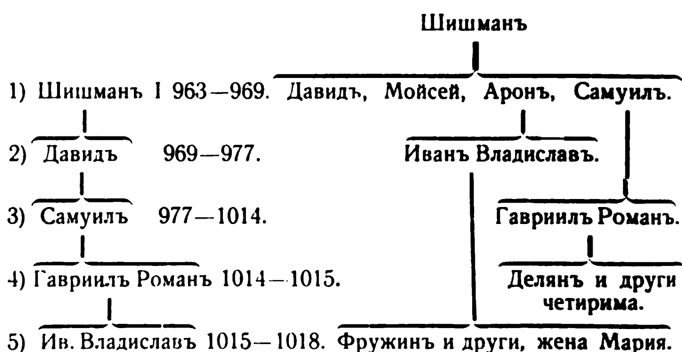
III. Династия Крумовци.

ок. 803—814.	Крумъ.
› 814—832.	Омортагъ.
ь 832—837.	Енравота (Воинъ), Звиница, Маломиръ.
ь 837—845.	Пресиямъ.
I. 845—884.	Борисъ.
ъ 884—888.	Владимиръ, Гавриилъ, Симеонъ, Яковъ.
888—927.	
927—969.	Михаилъ, Петръ, Иванъ и Боянъ.
I 969—971.	Борисъ и Романъ.

коловъ М. Изъ др. ист. болгаръ, 221—222.
dr. II, 308.
d. 413.

Династията на македонскитѣ Шишмановци е послѣдната въ първия периодъ на българската държава. Родоначалникъ на тази династия билъ македонскиятъ областенъ управитель Шишманъ, който събралъ около себе си недоволнитѣ отъ управлението на царь Петра I, провъзгласилъ се за самостоятеленъ владѣтель и още прѣзъ живота на царь Петра турилъ основата на западната българска държава. Героичнитѣ борби на тази династия за запазване самостоятелностьта на българската държава отъ посѣгателството на византийцитѣ и нейното трагично свършване оставили много тжжни спомени на потомцитѣ. Шишманъ царувалъ много кратко врѣме; него наслѣдилъ най-стариятъ му синъ Давидъ, който сжщо не управлявалъ дълго врѣме. Споредъ Кедрина, той билъ убитъ отъ катунари власи между Костуръ и Прѣспа[49], а споредъ домашнитѣ паметници доброволно се отказалъ отъ царския прѣстоль и го прѣдалъ на най-малкия си братъ царь Самуилъ[50]. Слѣдъ смъртьта на послѣдния владѣтелската власть прѣминала по право на сина му царь Гавриилъ

IV. Династия Македонски Шишмановци.

[49] Ibid. 435.
[50] Иречекъ К. Ист. на българитѣ, 247.

Романъ, който слѣдъ кратко царуване билъ убитъ отъ братовчеда си Иванъ Владиславъ, който незаконно и насилствено заграбилъ и присвоилъ царския прѣстолъ[51]. Но и той не царувалъ дълго врѣме, защото при обсадата на гр. Драчъ билъ убитъ. Съ неговата смърть се прѣкратила династията на македонскитѣ Шишмановци, защото цѣлата българска държава била покорена отъ императора Василий II и присъединена къмъ византийската. Делянъ, синъ на царь Гавриила, дѣйствително билъ избранъ за самовластенъ царь и цѣлата владѣтелска власть му била врѫчена отъ възстаналитѣ противъ византийското владичество българи, обаче той не успѣлъ да освободи и възобнови българската държава, и затова не го причисляваме между българскитѣ владѣтели[52].

Българитѣ слѣдъ почти двѣвѣковно робство възстанали противъ византийцитѣ и възобновили старата българска държава. Началницитѣ на възстаницитѣ двамата братя Петъръ и Асѣнь били провъзгласени за царе и заедно управлявали до убийството на послѣдния. Вижда се обаче, че прѣвъ и старши билъ Петъръ, и затова се установилъ въ старата българска столица Прѣславъ. До такъво заключение може да се дойде възъ основа извѣстията на съврѣменния византийски лѣтописецъ Никита Хониятъ, който винаги говори за дѣйствията на двамата братя противъ византийцитѣ и въ държавата имъ[53].

---

[51] Cedr. II, 458, 462

[52] Ibid. 528.

[53] Nicet. 520. „Ταῦτα δ᾽ ἐποίει ἅτερος τῶν ἀδελφῶν ὁ ᾿Ασὰν, ἀγχίνους ὢν διαφερόντως κἂν τοῖς ἀπόροις ἐπινοῆσαι τὰ ξύμφορα ἱκανώτατος".

„ Ibid. 572. „ . . . τοσοῦτον δ᾽ εὐφράνθησαν οἱ Βλάχοι καὶ ἠγγαλλιάσαντο Πέτρος τε καὶ ᾿Ασὰν . . ."

„ Ibid. 612. „ . . . ᾿Επὶ πᾶσι δ᾽ οἷς ᾿Αλέξιος ἐπειράσατο βασιλεύσας, εἴ πως σπείσαιτο Βλάχοις, καὶ πρέσβεις πέπομφε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τὸν ᾿Ασάν".

Сжщото заключение може да се направи и възъ основа на номизматиката, защото въ българскитѣ монети отъ туй врѣме сж печатани ликоветѣ на двама владѣтели. Едноврѣменното и заединично царуване на двама владѣтели било извѣстно на българитѣ въ втория периодъ. Българскитѣ владѣтели Константинъ Асѣнь и Иванъ Александъръ още прѣзъ живота си провъзгласили синоветѣ си Михаилъ и Михаилъ Асѣнь за съуправители. Царицитѣ Ирина и Ана били съуправителки на синоветѣ си Михаилъ Асѣнь и Шишманъ II, и затова на българскитѣ монети билъ изрисуванъ и лика на първата. Извѣстието пъкъ на Акрополита, че български царь билъ само Асѣнь I, а Петъръ управлявалъ само областьта около Прѣславъ и Провадия не е напълно достовѣрно: той не билъ съврѣменикъ и писалъ половинъ вѣкъ по-късно[54]. А пъкъ Никита билъ съврѣменикъ на Петра и Асѣна и взималъ участие въ византийскитѣ борби противъ тѣхъ. Слѣдъ убийството на Асѣна отъ българския боляринъ Иванко, споредъ послѣдния лѣтописецъ, цѣлата властъ останала на Петра, който приелъ за помощникъ и съуправитель по-малкия си братъ Калоянъ, който слѣдъ убийството на царь Петра царувалъ самъ[55].

„ Ibid. 620—621. „ὅθεν κρατήσαντες τοῦ Τερνόβου (Ἰβάγκος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν) τοῖς περὶ τὸν Πέτρον ἀντέστησαν . . ., οἷα τῶν περὶ τὸν Πέτρον κρατυνομένων ἀεὶ καὶ στρατιᾶς προσθήκαις ἐπαυξομένων, ἔξεισιν (ὁ Ἰβάγκος) ἐκεῖθεν λαθραίως καὶ πρόσεισι βασιλεῖ, καὶ μετῆλθεν οὕτω καθαρῶς πρὸς τὸν Πέτρον πάλιν ἡ ἀρχηγία Μυσῶν“.

[54] Acrop. 22. „Ὁ γὰρ δηλωθεὶς Ἀσὰν δύο ἔσχεν ἀδελφούς, ὧν ὁ μὲν Πέτρος ἐκαλεῖτο ὁ δὲ Ἰωάννης· καὶ τὸν μὲν Ἰωάννην εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ, τὸν δὲ Πέτρον τμῆμά τι κόψας τῆς αὐτοῦ ἐπαρχίας ἄρχειν ἐκεῖνον διεκελεύσατο, ἥ τε μεγάλη Περισθλάβα καὶ ἡ Προβάτους καὶ τὰ περὶ αὐτὰ τῷ Πέτρῳ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀσάν, ὡς οἰκεῖος κλῆρος δεδώρητο, ὅθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὰ τοιαῦτα τοῦ Πέτρου ὀνομάζονται χώρα. ἐννέα γοῦν ἐνιαυτοὺς διανύσας ὁ Ἀσὰν βασιλικῶς κατάρχων τοῦ Βουλγαρικοῦ γένους φονεύεται“.

[55] Nicet. 621. „Πλὴν οὐδὲ οὗτος [ὁ Πέτρος] θανάτῳ φυσικῷ

Неговото царуване е редица храбрости и патриотични подвизи. Но и него постигнала участьта на двамата му по-стари братя, Петъръ и Асѣнь: при обсадата на гр. Солунъ билъ убитъ отъ полководеца си кумана Манастрасъ. Борисъ, сестриниятъ синъ на царь Калояна, незаконно грабналъ българската владѣтелска власть и заставилъ законния наслѣдникъ Иванъ Асѣнь, синъ на царь Асѣна I, да избѣга въ Русия[56]. Въ България се образувала силна опозиция противъ узорпатора царь Бориса III и, когато Иванъ Асѣнь съ малка дружина руси навлѣзълъ въ България, българскиятъ народъ го посрѣщналъ съ радость. Послѣдниятъ лесно успѣлъ да разбие противника си царь Бориса III, когото плѣнилъ и ослѣпилъ[57]. Царуването на Иванъ Асѣна II е най-славното врѣме въ втория периодъ на българската история. Той, безъ да обагри царския си ножъ, възобновилъ въ цѣлость Симеоновата българска държава. Голѣмо нещастие за България било, дѣто той умрѣлъ много рано, като оставилъ малолѣтни наслѣдници. Слѣдъ смъртьта на царь Иванъ Асѣнъ II на царския прѣстолъ се възкачилъ най-стариятъ му синъ деветгодишниятъ царь Калиманъ I, който слѣдъ кратко царуване се поминалъ и оставилъ владѣтелската власть на по-малкия си братъ Михаилъ Асѣнь, роденъ отъ втората жена на царь Иванъ Асѣна, Ирина[58]. Послѣдниятъ билъ убитъ отъ братовчеда си

ἐπαπῆλθεν, ἀλλὰ μικρῷ ὕστερον παρὰ τοῦ τῶν ὁμογενῶν ξίφει διελαθεὶς κατέστρεψεν οἰκτρῶς τὴν ζωήν, ἡ δὲ ἡγεμονία τῶν Βλάχων βλέπει πρὸς Ἰωάννην τὸν τρίτον τῶν ἀδελφῶν. τότε δ' οὖν ὁ Πέτρος συλλήπτορα τῶν πόνων καὶ μερίτην τῆς δυναστείας Ἰωάννην προσελόμενος τὸν ὁμαίμονα, . . ."

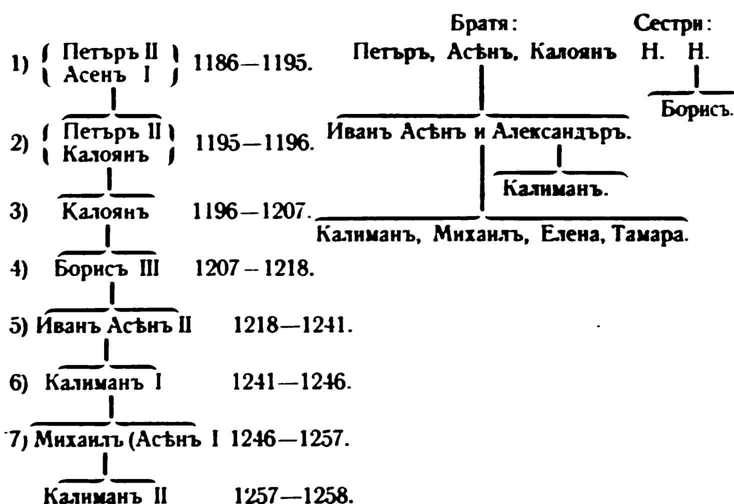
[56] Acrop. 26. „ὡς γοῦν οὑτοσὶ (ὁ Ἰωάννης) ἐτεθνήκει, ὁ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ παῖς Βορίλας τοὔνομα τὴν Σκυθίδα θεῖαν γαμετὴν εἰληφώς, τῆς ἀρχῆς τῶν Βουλγάρων γέγονεν ἐγαρατής".

[57] Ibid. 35, 36.

[58] Ibid. 69, 79.

Калиманъ, който и заграбилъ владѣтелската власть, но скоро и той билъ убитъ[59]. Слѣдъ смъртьта на царь Калиманъ II се прѣкратила най-популярната и най-любимата българска династия на Петро-Асѣновци, и настжпила кратка епоха, прѣзъ която владѣтелитѣ били избирани, както и прѣзъ втората половина на VIII вѣкъ.

V. Династия Петро-Асѣновци.

Съ избора на болярина Георги Тертерий за български царь се положила основата на династията Тертеревци и прѣстанали династичнитѣ борби[60]. Слѣдъ кратко царуване царь Георги Тертерий I се принудилъ да избѣга отъ България поради гнета на татаритѣ, които поставили за български царь болярина Смилецъ. Смилецъ подиръ двѣгодишно царуване билъ изпжденъ отъ зетя и сина на царь Георги Тертерия I, татарина Чоки и Тео-

[59] Ibid. 162.
[60] Pachym. I, 449.

доръ Светиславъ. Послѣдниятъ убилъ зетя си Чоки и самъ се възкачилъ на българския царски прѣстолъ. Слѣдъ неговата смърть го наслѣдилъ синъ му царь Георги Тартерий II, който много скоро умрѣлъ, безъ да остави наслѣдници [61].

VI. Династия Тертеревци.

1) Георги Тертерий I 1280—1292.

2) Теодоръ Светиславъ 1295—1322.

3) Георги Тертерий II 1322—1323.

Георги Тертерий.

Теодоръ Светиславъ и Воисилъ.

Георги Тертерий.

Слѣдъ като се прѣкратила династията Тертеревци, болярить избрали за български царь видинскиятъ деспотъ Михаилъ, синъ на Шишмана, който станалъ родоначалникъ на послѣдната българска династия [62]. Той билъ убитъ въ сражението при Велбуждъ противъ шуря си Урошъ III, който поставилъ на българския владѣтелски прѣстолъ царь Шишмана II, синъ на сетра му Ана и Михаила [63]. Но болярить, а особено протовестиаръ Раксинъ и логотетъ Филипъ не били доволни отъ управлението на младия царь и майка му царица Ана, та ги детронирали [64]. Този държавенъ прѣвратъ, който ималъ лоши послѣдствия за българската държава, се подбуждалъ отъ братовчеда [65] на царь Шишмана II и избрания слѣдъ това за царь, царь Иванъ Александъръ, който пъкъ се протежиралъ отъ зетя си, сръбския царь Душанъ. Това се установява и отъ обстоятелството, че детронираниятъ царь Шишманъ II не отишълъ въ Сърбия заедно съ майка си, но първоначално избѣ-

[61] Cantacuz. I, 175.
[62] Ibid.
[63] Гласник II од. књ. VII, 279, 285.
[64] Cantacuz. I, 458, 459.

галъ при татаритѣ и подиръ въ Цариградъ, дѣто молилъ за военна помощь, за да си възвърне бащиния царски прѣстолъ. Царь Иванъ Александъръ много се тревожилъ отъ прѣбиването на Шишмана въ столицата на византийцитѣ, та изпратилъ посолство и искалъ отъ послѣднитѣ да му го прѣдадатъ, за да го убие, като въ случай на отказъ ги заплашвалъ съ война. Обаче византийското правителство отказало да прѣдаде бѣжанеца и заявило, че ако царь Иванъ Алесандъръ имъ обяви война, тѣ на драго сърце ще я приематъ и ще помогнатъ на онеправдания Шишманъ да заеме бащиния си царски прѣстолъ. Тѣ сѫщеврѣменно му заявили, че много лесно щѣли да го побѣдятъ и детронирате, защото българитѣ били раздѣлени на двѣ партии, отъ които едната била за него, Александра, а другата поддържала Шишмана[65]. Отъ това се установява, че голѣма часть отъ българитѣ били за царь Шишмана II и противъ Иванъ Александра, който съ всички срѣдства се стараялъ да запази царския прѣстолъ за себе и за потомството си. Той, подъ влиянието на втората си жена, еврейката Теодора, лишилъ отъ прѣстола най-стария си синъ и законенъ наслѣдникъ Иванъ Срацимиръ и прѣдалъ владѣтелската власть на по-младия си синъ царь Иванъ Шишманъ III. Първиятъ още прѣзъ живота на баща си управлявалъ видинската область, а слѣдъ смъртьта му станалъ самостоятеленъ и независимъ владѣтель. Раздѣлението на българската държава на двѣ части съвсѣмъ я отслабило. Тя и безъ това била много слаба и безсилна. Царь Иванъ Александъръ, като прѣдалъ владѣтелската власть на по-младия си синъ, извършилъ сѫщата грѣшка, която и царь Симеонъ, и — послѣдствията

---

[65] Златарскій В. Н. Възросъ о произх. бълг. царя Ивана-Александра, 18.
„ Cantacuz. I, 19, 20. III, 52, 55.
* Михаилъ Асѣнъ умрѣлъ още прѣзъ живота на баща си.

били еднакви. Симеоновата българска държава била покорена отъ византийцитѣ, а пъкъ Александровата станала плячка на турцитѣ.

VII. Династия Видински Шишмановци.

1) Михаилъ III 1323—1330.

2) Шишманъ II 1330—1331.

3) Иванъ Александъръ 1331—1365.

4) Иванъ Шишманъ III 1365—1392.

Шишманъ
Михаилъ, Синадинъ, Белауръ, Кераца.
Шишманъ. Ив. Александъръ, Елена, Теодора.
*Михаилъ Асѣнъ, Ив. Срацимиръ, Ив Шишманъ.

Отъ казаното до тукъ ясно се установява, че българскиятъ владѣтелски прѣстолъ не билъ достѫпенъ за всѣки, който разполагалъ съ груба сила или съ други срѣдства, но напротивъ той се приималъ по единъ строго опрѣдѣленъ редъ и възъ основа на извѣстни правни правила, които възможно е писмено да не сѫ били узаконени, но въпрѣки това, тѣ били осветени отъ народнитѣ обичай и затова строго се пазѣли и изпълнявали. Тѣхното нарушение винаги прѣдизвиквало династични борби, междуособици и вѫтрѣшни раздори, които обезсилвали българската държава и я докарвали до пропасть. Отъ този кратъкъ прѣгледъ сѫщеврѣменно се установява, че владѣтелската власть въ старата българска държава се наслѣдвала индивидуално възъ основа закона за майората само отъ мѫжкитѣ потомци на царствуещия български владѣтель. Ако той нѣмалъ мѫжки потомци, въ такъвъ случай наслѣдвали неговитѣ братя, братовчеди и другитѣ му близки роднини. Тѣзи принципи ясно се излагатъ и въ българскитѣ църковни хрисовули [66].

[66] Орѣховски хрисовулъ 41—42 .нж и по съмрти цр҃ва ми хто бѫде наслѣдникъ цр҃вѹ ми. или ѿ возлюбенных дѣтей цр҃ва ми, или

§ 54.

Приимане владѣтелската власть по завѣщание.

Владѣтелската власть прѣминавала отъ прѣдшественика на приемника не само по наслѣдство, но и по завѣщание. Българскитѣ владѣтели, по силата на своята власть и права, често прѣдавали владѣтелския прѣстолъ на когото искали отъ своитѣ потомци, и по този начинъ се появило правото за наслѣдване владѣтелската власть по завѣщание. Това право на владѣтелитѣ твърдѣ много помогнало да се развиятъ началата на майората и индивидуалното наслѣдване на владѣтелската власть. Въ старата българска държава обикновено и по правило наслѣдването по законъ и по завѣщание се съвпадали, и законниятъ наслѣдникъ, щомъ встѫпвалъ въ такъва възрасть, да съзнава положението си, взималъ участие въ държавното управление. Но често българскитѣ владѣтели отъ политични съображения, лични симпатии и външни влияния отстранявали отъ владѣтелската власть законнитѣ наслѣдници, първороденитѣ си синове и прѣдавали и завѣщавали властьта на по-малкитѣ си синове, на които по закона и държавноправнитѣ обичаи не се падала. Никифоръ говори, че българскиятъ владѣтель Савинъ, прѣди да избѣга въ Цариградъ, прѣдалъ владѣтелската власть на Умара.[67] Слѣдъ смъртьта на Омортага на българския владѣтелски прѣстолъ се въз-

ѿ сродникъ црѷва ми, или инъ кого бгъ ѿберѣ и посадитъ на прѣстолѣ црѷва ми".

„ Рилски хрисовулъ 94—96 „ѿбаче же и по съмрьти црт҃ва ми кого изволитъ гь бъ црь вѣчныи. и посадить на прѣстолѣ моемъ. или прѣвъзлюбленыи снь црт҃ва ми. или ѿ братеи и сродникь црт҃ва ми".

[67] Niceph. „Κατὰ δὲ τὴν τρίτην ἰνδικτίονα εἰσέρχεται Κωνσταντῖνος εἰς Βουλγαρίαν τῷ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν κατασταθέντα ὑπὸ Σαβίνου Οὔμαρον ὄνομα τῆς ἀρχῆς μεταστῆσαι Βουλγάρους, ἀνειπεῖν δ' ἐν αὐτῇ Τόκτον ἄνδρα Βούλγαρον τὸν Βαϊνοῦ ἀδελφὸν . . ."

качилъ най-малкиятъ му и третиятъ синъ Маломиръ. Но за какво и на кое основание историкътъ не споменува. Възможно е, да станало туй по волята на Омортага, поради личната способность на Маломира и привързаностьта му къмъ народнитѣ обичаи, вѣра и традиции. Князъ Борисъ детронираль по-стария си синъ и законенъ владѣтель князъ Владимиръ, защото той билъ противъ християнството и възкачилъ на българския владѣтелски прѣстолъ третиятъ си синъ Симеонъ, който билъ съгласенъ съ неговитѣ възгледи по управлението на държавата. Царетѣ Симеонъ и Иванъ Александъръ, както споменахме и по-горѣ, отстранили отъ прѣстолонаслѣдието по-старитѣ си синове и законни наслѣдници Михаилъ и Иванъ Срацимиръ и прѣдали и завѣщали владѣтелската власть на по-младитѣ си синове, Петъръ и Иванъ Шишманъ, които по старитѣ правни понятия на българитѣ нѣмали право да се възкачатъ на владѣтелския прѣстолъ. Послѣднитѣ нередовности и незаконности въ прѣстолонаслѣдието въ българската държава станали по влиянието на царицитѣ, втори жени на Симеона и Ивана Александра, мащехи на отстраненитѣ законни прѣстолонаслѣдници и майки на надаренитѣ и назначенитѣ, Петъръ и Иванъ Шишманъ. Българскиятъ народъ винаги билъ противъ узурпирането и приимането владѣтелската власть по завѣщание. Народното негодуване и неодобрение често се прѣобръщало въ революция, особено когато незаконниятъ и узурпаторъ-владѣтель не се отличавалъ съ военна и държавническа способность.

§ 55

Приимане владѣтелската власть по изборъ.

Старитѣ българи, както и другитѣ народи, които били въ еднакво културно развитие съ тѣхъ, не могли

да си прѣдставятъ, че е възможно да сѫществува държава безъ владѣтель. Споредъ тѣхнитѣ държавноправни понятия държава и владѣтель били нѣща тождествени. Затова, когато владѣещата династия слѣдствие на естествена или насилствена смърть се прѣкратявала, или пъкъ била детронирана, тогава боляритѣ веднага пристѫпвали къмъ изборъ на новъ владѣтель. Въ българската политична и правна история се говори и за изборни владѣтели. Въ първия периодъ, слѣдъ като била изтрѣбена династията Вокилъ (Укилъ), единъ слѣдъ другъ били избрани за владѣтели Телецъ[68], Савинъ, Токту, Паганъ, Телеригъ, Кардамъ и Крумъ. Въ втория пъкъ периодъ, слѣдъ измирането на династията Петро-Асѣновци, били избрани за владѣтели и силомъ се натрапили Константинъ Асѣнъ[69], Ивайло, Иванъ Асѣнъ III, Георги Тертерий I[70] и Михаилъ III. Споредъ старото българско държавно право избранитѣ български владѣтели били доживотни и се избирали заедно съ цѣлото си сѣмейство и като родоначалници на нова династия, чиито членове слѣдъ това по право наслѣдвали владѣтелската власть. Ако фактически всички избрани български владѣтели не основали династии, туй станало поради анормалнитѣ и трудни врѣмена, въ които тѣ били избрани и царували и поради личната имъ неспособность. Избранитѣ български владѣтели, както и узурпаторитѣ, за да узаконятъ положението си и за да дадатъ на царуването си наслѣдственъ характеръ, се оженвали за вдовицитѣ и потомцитѣ на прѣдшественицитѣ си. Женскитѣ потомци на българскитѣ владѣтели, при всичко че нѣмали право да наслѣдватъ владѣтел-

[68] Thoph. I, 667, 668, 669.
„ Niceph. 77, 78, 79.
[69] Acrop. 162.
[70] Pachym. I, 433, 449.
„ Gregor. I, 132.

ската власть, но пакъ се брояли членове на българската династия, и българскиятъ народъ ги считалъ и уважавалъ като български царици. Когато пъкъ тѣ се омжжвали за новоизбрани владѣтели, закрѣпвали положението имъ и узаконявали избора. Царь Борисъ III слѣдъ убийството на царь Калояна заграбилъ българския царски прѣстоль и за да закрѣпи положението си се оженилъ за вдовицата на уйча си царь Калоянъ. Царь Калиманъ II, слѣдъ като убилъ царь Михаила I (Асѣнъ) и незаконно си присвоилъ владѣтелската власть, се оженилъ за вдовицата на жъртвата си и дъщеря на сръбския кралъ Урошъ I[71]. Избраниятъ български владѣтель Константинъ Асѣнъ, за да оформи и узакони избора си, се развелъ съ законната си жена, изпратилъ посолство на никейския гръцки императоръ Теодоръ, и го молилъ да му даде за жена първата негова дъщеря Ирина, внука на царь Иванъ Асѣна II отъ дъщеря му Елена, която била омжжена за сжщия Теодоръ; защото на нея, Ирина, като внука на българския владѣтель приличало да бжде българска царица[72]. Подобни примѣри въ българската история има и други.

---

[71] Acropol. 162. Ο῾ δὲ φονεύσας αὐτὸν (Μιχαὴλ τοῦ Ἀσὰν) Καλλιμάνος (πρωτεξάδελφος αὐτοῦ) τὴν ἐκείνου λαβὼν γαμετὴν ἔδοξε τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν σφετερίσασθαι".

[72] Ibid. „Ἵνα δὲ καὶ εὐπρόσωπος αὐτῷ ἡ ἀρχὴ γένοιτο, καὶ ὡς ἂν γε δόξοιεν ἀπὸ κληρονομίας κρατεῖν, πρὸς τὸν βασιλέα Θεόδωρον πρεσβείαν πεπόμφασιν, ἵνα τὴν αὐτοῦ θυγατέρα τὴν πρώτην, ἥτις καὶ Εἰρήνη κατωνομάζετο, εἰς συζυγίαν τῷ τοῦ Τοίχου Κωνσταντίνῳ ἐκπέμψειεν καὶ συζευχθῇ νομίμως αὐτῷ, ἐγγόνη οὖσα τοῦ προκατάρξαντος Βουλγάρων τοῦ Ἀσὰν Ἰωάννου καὶ προσήκουσα τῇ τοιαύτῃ ἀρχῇ. Ἐπεὶ δὲ ἔτυχε τὸν Τοίχου Κωνσταντῖνον γυναῖκα νόμιμον ἔχειν, χωρισμὸν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς πεποιήκασι, καὶ τὴν γυναῖκα πρὸς τὸν βασιλέα Θεόδωρον ἔστειλεν".

§ 56.

Условия за приимане владѣтелската власть.

Българскитѣ владѣтели трѣбвало да бѫдатъ способни да владѣятъ и управляватъ и при приимането на владѣтелската власть тѣ трѣбвало да изпълнятъ извѣстни условия, които били необходими за тѣхното високо достоинство и отъ които най-важни били слѣднитѣ.

Членъ на владѣещета династия. Българскиятъ владѣтель трѣбвало да произхожда отъ владѣещата законна династия. Всѣки, който не принадлежалъ на нея и съ разни срѣдства успѣвалъ да си присвои владѣтелската власть, се считалъ за незаконенъ владѣтель и узурпаторъ. Такива били Борисъ III, Ивайло, Иванъ Александъръ и други. Противъ тѣхното настаняване винаги въ България имало силна опозиция, чиято главна задача била да ги изгони и прѣдаде владѣтелската власть на законнитѣ владѣтели.

Първороденъ. Българскиятъ владѣтелски прѣстолъ, както казахме, се наслѣдвалъ възъ основа на закона за майората, и споредъ това най-стариятъ и първородениятъ синъ на владѣтеля ималъ право да замѣсти баща си въ изпълнението на владѣтелскитѣ му права. Всѣки другъ членъ отъ владѣещата династия, който по завѣщание или по другъ нѣкой незаконенъ начинъ би приелъ владѣтелската власть, се считалъ за незаконенъ владѣтель и ставалъ причина да се появяватъ династически борби и междуособици.

Пълнолѣтенъ. Въ първия периодъ на българската правна история пълнолѣтието било необходимо условие за приимане владѣтелската власть. Въ втория пъкъ периодъ имало и малолѣтни владѣтели. Но и тогава тѣхното малолѣтие се считало нещастие за държавата.

Българската държава на Симеона и Иванъ Асѣна II не могла слѣдъ смъртьта имъ да се запази въ цѣлость, защото .и двамата оставили малолѣтни наслѣдници. Слѣдъ смъртьта на царь Иванъ Асѣна II гръцкитѣ агенти агитирали между българското и гръцко население да се откаже отъ българската държава и се присъедини къмъ византийската, защото то щѣло да бѫде нещастно подъ управлението на малолѣтнитѣ български владѣтели. [73] Кога царували малолѣтни български владѣтели, нѣма съмнѣние, че намѣстници управлявали държавата. Намѣстничеството било извѣстно още на прабългаритѣ и споредъ Именика Гостунъ въ качеството си на намѣстникъ управлявалъ двѣ години приазовската българска държава. Въ старата балканска българска държава регенството не се различавало отъ настойничеството и било ограничено въ рѫцѣтѣ на найблизкитѣ роднини на малолѣтния царь, а особено на майката, която управлявала колкото като намѣстница, толкова и като съуправителка. Царь Симеонъ назначилъ и оставилъ шуря си Георги Сурсувулъ за настойникъ на малолѣтнитѣ си дѣца и на царь Петра. [74] Царица Мария слѣдъ смъртьта на мѫжа си, царь Иванъ Владиславъ, управлявала като регентка на малолѣтнитѣ си дѣца и въ това си качество тя встѫпила въ прѣговори съ византийския императоръ Василий Българоубиецъ. [75] Калиманъ I билъ провъзгласенъ за владѣтель на деветата си година, когато той, разбира се, не могълъ да управлява и непрѣмѣнно ималъ намѣстници, но само че историята не споменува, кои и колко тѣ били. [76] Царь Михаилъ I царувалъ подъ намѣстничеството на майка си

[73] Acrop. 81--82.
[74] Cedr. II 308. Contin. 904.
[75] Ibid. „ 469.
[76] Acrop. 69,77.

Ирина, която въ историята се споменува и като съуправителка, и затова ликътъ ѝ е изписанъ на българскитѣ монети, които били ковани въ царуването ѝ.[77] Царь Шишманъ II сѫщо царувалъ подъ регентството на майка си Ана, която заедно съ него била детронирана и изпѫдена.[78] Споредъ българското обичайно право владѣтельтъ могълъ да бѫде малолѣтенъ; до неговото пълнолѣтие управлявали държавата намѣстницитѣ му, които въ една народна пѣсень се наричатъ кральове[79].

Законнороденъ. Българскиятъ владѣтель трѣбвало да е роденъ въ законенъ бракъ. Кедринъ говори, че царь Самуилъ ималъ незаконнороденъ синъ. Акрополита извѣстява, че незаконнородената дъщеря на царь Иванъ Асѣна II, Мария, била омѫжена за Теодора, братъ на епиротския владѣтель Ангелъ.[80] Въ българската история нищо не се споменува за правата и положението на незаконнороденитѣ дѣца на българскитѣ владѣтели и изрично не се споменува, да ли тѣ имали право и могли да наслѣдятъ владѣтелската власть. Обаче отъ извѣстието на Кедрина, че царь Иванъ Владиславъ нито убилъ, нито пъкъ ослѣпилъ незаконнородения синъ на царь Самуила[81], може да се заключи, че той нѣмалъ еднакви права съ неговитѣ законнородени братя и не могълъ да претендира за владѣтелската власть, защото, въ противенъ случай, царь Иванъ Владиславъ щѣше и него да убие или ослѣпи, както постѫпилъ съ най-стария синъ на убития царь Гавриилъ Романъ.

[77] Ibid. 79.
[78] Cantacuz. I, 458, 459.
[79] Народни умотворения, Мсб. III, 20.
[80] Acrop. 44.
[81] Cedr. II, 468.

Тѣлесно и душевно здравъ. Въ българската история не се говори за владѣтели съ тѣлесни и душевни недостатъци, защото, които имали такива, не могли да приимать владѣтелската власть. Българскитѣ владѣтели понѣкога ослѣпявали противницитѣ си, за да ги направятъ негодни да владѣятъ. Князъ Борисъ, слѣдъ като детрониралъ князъ Владимира, го ослѣпилъ[82]. Царь Иванъ Асѣнь II сжщо ослѣпилъ царь Бориса III[83]. Ослѣпяването на претендентитѣ на българския владѣтелски прѣстолъ не било само актъ на свирѣпость и жестокость, но имало и държавноправенъ характеръ.

Вѣроизповѣдане. Българскитѣ владѣтели били длъжни да изповѣдватъ владѣещата вѣра въ българската държава. Въ случай пъкъ на отказъ отъ нея, тѣ се лишавали и отъ владѣтелския прѣстолъ. Най-стариятъ синъ на Омортага, Енравота по всѣка вѣроятность поради наклонностьта му къмъ християнската вѣра, билъ лишенъ отъ владѣтелската власть и поради сжщитѣ причини по-късно билъ убитъ[84]. Българскитѣ боляри и народъ възстанали противъ князъ Бориса и искали да го убиятъ, защото той се отказалъ отъ народната българска вѣра и приелъ християнската[85]. Сжщиятъ князъ Борисъ детрониралъ сина си, българския владѣтель Владимиръ, защото той се обявилъ противъ християнството. Въ Орѣховския хрисовулъ, слѣдъ като се изброяватъ имѣещитѣ право да заиматъ българския владѣтелски прѣстолъ, най-накрая се казва: „или инъ кого бгъ ѿбере҇ и' посадитъ на прѣстолѣ цр҇ва ми. хто либо ѿ православныхъ христїанъ“. Това значи, че българскиятъ владѣтель въ

[82] Соколовъ М. Изъ др. ист. болгаръ, 222, 223.
[83] Асгор 36.
[84] Theoph. Bulg. Arch. IV, 197.
[85] Cedr. II, 253.

втория периодъ на българската правна история билъ дълженъ да изповѣда християнската православна вѣра; а пъкъ въ първия периодъ, до приимането на християнството, народната българска езическа вѣра, по учението на която той билъ най-великиятъ жрецъ и първосвещеникъ.

§ 57.

Знакове на царското достоинство.

Българскитѣ владѣтели се различавали отъ своитѣ поданици не само по положението си и достоинството, но още по начина на живота, жилището и облѣклото. Царското жилище се различавало отъ жилищата на другитѣ българи, както по постройката, така и по вѫтрѣшното разпрѣдѣление, богатство и скѫпоцѣнни украшения. То за разлика отъ другитѣ се наричало „**полаты**"[86]. Сѫщо и облѣклото на българскитѣ владѣтели било твърдѣ разкошно. Но понеже въ България не се обработвали копринени и скѫпоцѣнни платове, затова въ договоритѣ, които българитѣ сключвали съ византийцитѣ, послѣднитѣ се задължавали да имъ плащатъ данъкъ въ пари и скѫпоцѣнни дрехи. Лексикографътъ Суидасъ извѣстява, че императоръ Юстинианъ II, слѣдъ второто си възкачване на византийския императорски прѣстолъ съ помощьта на българския владѣтель Тервель далъ на послѣдния много подаръци, между които и скѫпоцѣнни копринени дрехи[87]. Князъ Крумъ между другитѣ условия за сключване миръ искалъ отъ византийцитѣ и извѣстно количество скѫпоцѣнни дрехи[88]. Цариградскиятъ патриархъ Николай Мистикъ въ писмата си

[86] Срезневскій Н. Свѣдѣнія и замѣтки, MXXXI—XC, 6.
[87] Вж. нашата студия: Крумовитѣ закони. Списание на юрид. дружество, г. IV, кн. VII и VIII, 322.
[88] Contin. 522.
„ Theoph. I, 775.

мъ царь Симеона му прѣдлага да се задоволи само годишенъ данъкъ, часть отъ земя и скѫпоцѣнни ѣхи, които византийцитѣ се задължавали ежегодно му даватъ[88]. Но освѣнъ скѫпоцѣннитѣ дрехи, съ ито българскитѣ владѣтели се обличали, тѣ още носѣли други украшения, които били знакове на владѣтел-ото имъ достоинство, отъ които най-важнитѣ били ѣднитѣ:

Корона. Не е извѣстно, да ли се извършали нѣкои лигиозни обреди и какви, когато българскитѣ езич-ци владѣтели приимали владѣтелската власть; обаче ѣдъ приимането на християнството въ България се велъ обичаятъ да се коронясватъ. Въ християнската эха, когато новъ владѣтель се възкачвалъ на владѣ-іския прѣстолъ, се извършали разни религиозни обреди между другото тържествено на главата му се полагала рона. Короната била най-важниятъ и най-главниятъ акъ на царското достоинство и се наричала съ гръцката ма диадима (διάδημα). Историята не е запазила нѣкое по-обно описание на религиознитѣ обреди, които се из-ршали при коронясването на българскитѣ владѣтели. ікита само споменува, че царь Петъръ II положилъ на авата си и златенъ венецъ [89]. Безспорно е, че туй ще е станало слѣдъ извършането на необходимитѣ за зи цѣль религиозни обреди. Рилскиятъ кардиналъ Лъвъ 8 ноемврия 1204 год. въ съслужение съ българския хиепископъ Василий и други български епископи и въ исѫтствието на болягитѣ и многоброенъ народъ коро-салъ царь Калояна съ кралска корона и му прѣдалъ и

---

[88] Златарски В. Н. Писм. на патр. Ник. Мистика, Мсб. XII, 122, 124.
[89] Nicet. 486. . . . . . ἕτερος δὲ τῶν ὁμαιμόνων ὁ Πέτρος καὶ ἐφανίσκῳ χρυσέῳ διαδεῖται τὴν κεφαλὴν καὶ τοῖς ποσὶν ὑποράπτει ὶ περιτίθησι κοκκοβαφὲς πέδιλον".

другитѣ кралски знакове заедно съ утвърдителната грамота [90]. Царица Мария вѣнчала малолѣтния си синъ царь Михаилъ II и го провъзгласила за съуправитель на баща му Константинъ Асѣнь [91]. Пахимеръ говори, че царь Георги Тертерий I, слѣдъ като билъ избранъ за владѣтель, билъ коронясанъ [92]. За короната на българскитѣ владѣтели, като знакъ на царското имъ достоинство, се говори не само въ византийскитѣ лѣтописи, но и въ българскитѣ паметници. Кедринъ извѣстява, че византийскиятъ ииператоръ Василий II намѣрилъ въ Охридъ богато съкровище, което било пълно съ пари, бисерни корони и златотъкани дрехи [93]. Царь Калоянъ въ писмата си къмъ римския папа казва, че неговитѣ прѣдшественици Симеонъ, Петъръ и Самуилъ получавали царски корони отъ римската църква [94]. За коронитѣ на бъгарскитѣ владѣтели се споменува въ житието на св. Иванъ Рилски [95] и въ българскитѣ хрисовули [96]. Въ монетитѣ българскитѣ владѣтели сѫ изобразени въ царското си облѣкло и съ корона на главата. Българската царска корона не била еднообразна, и всичкитѣ български владѣтели не носѣли еднакви корони. Тя била обикновено низка съ двѣ висулки на слѣпитѣ очи, които били украсени съ

[90] Theiner, I, 30.
[91] Rachym. I, 430.
[92] Ibid. „ 449.
[93] Cedr. „ 469.
[94] Theiner. I, 27. „In nomine patris et filii et spiritus sancti, Amen. Cum placuit domino nostro Ihesu Christo me dominum et imperatorem totius Bulgarie et Blachie facere, inquisivi antiquorum nostrorum scripturas et bibros et beate memorie imperatorum nostrorum predecessorum leges, unde ipsi sumpserunt regnum Bulgarorum et firmamentum imperiale, coronam super caput eorum et patriarchalem benedictionem et deligenter perscrutantes in eorum invenimus scripturis, quod beate memorie ille imperateres Bulgarorum et Blachorum Symeon, Petrus et Samuel et nostri predecesseros coronam imperii eorum et patriarchalem benedictionem acceperunt a sanctissima dei Pomana ecclesia et apostolica sede, principe apostolorim Petro".
[95] Гласник, XXII, 281.
[96] Рилски хрисовулъ, 4.

›исери и скѫпоценни камъни. Царетѣ Иванъ Асѣнъ II : Светиславъ носѣли полукълбообразни корони съ топка іа върха; царь Михаилъ I — назѫбена, царь Михаилъ III – единъ видъ шлемъ; а царь Срацимиръ — проста шапка безъ бисери [97]. Въ ватиканския рѫкописъ на ›ългарския прѣводъ на манасиевата лѣтописъ царь Иванъ Александъръ е изобразенъ въ царското си облѣкло и ъ корона на главата, която има видъ на полукълбо, ›аздѣлено на шесть части съ гребенъ на върха и съ ›исерни висулки отъ странитѣ.

Багреница. Багреницата (πορφύρα) била дълга до емята дреха, която се намѣтала. Тя била пъстро и съ лато тъкано облѣкло, което било украсено съ бисери и кѫпоцѣнни камъни на шията, рѫкавитѣ и крайщата [98]. а багреницата на царь Петра I се споменува въ житието а св. Иванъ Рилски [99]. Царь Борисъ III, облѣченъ съ свѣтлоѫ багрѣницеѫ се явилъ и прѣдсѣдателствувалъ а събора, които билъ свиканъ противъ богомилитѣ [100].

Скиптъръ. Скиптърътъ сѫщо билъ знакъ на царското .остоинство. Въ изображенията на българскитѣ царе на ›онетитѣ тѣ въ дѣсната си рѫка държатъ скиптъръ. Той билъ кѫсъ отъ пояса до главата и снабденъ на ›ърха съ кръстъ и отдолу съ топка. Папа Инокентий II изпратилъ на царь Калояна кралски скиптъръ[101]. За царския скиптъръ на българскитѣ владѣтели се споменува и въ Орѣховския хрисовулъ.

Поясъ. Поясътъ билъ скѫпоцѣненъ пурпуровъ платъ, който билъ украсенъ и накитенъ съ скѫпоцѣнни ка-

97 Илиевъ Ат. Т. Бълг. нумизматика Мсб. I, 97—134.
98 Иречекъ К. История на българитѣ, 487.
99 Гласник, XXII, 281.
100 Раковски Г. С. О Асѣню първому, 49.
101 Theiner. I, 31.

мъни и бисери. Въ царскитѣ изображения на монетитѣ краятъ на пояса е прѣхвърленъ прѣзъ лѣвата ржка, която се опира на бедрото. За блестещия пурпуровъ поясъ на царь Симеона се говори въ въведението на Шестоднева[102], а пъкъ за военния поясъ на князъ Бориса се споменува въ Региновата хроника[103]. На пояса билъ окаченъ царскиятъ мечъ.

Червени обуща. По свидѣтелството на историцитѣ българскитѣ владѣтели носѣли червени обуща. Теофанъ говори, че за възстановление на мирнитѣ и приятелски отношения между българската и византийската държава българскиятъ владѣтель князъ Крумъ прѣдлагалъ на византийския императоръ да се възобнови и възстанови сключениятъ договоръ между князъ Терведя и византийския императоръ Теодосий Адрамитъ. Споредъ този договоръ византийцитѣ се задължавали да даватъ на българитѣ дрехи и червени кожи въ стойность до тридесеть литри.[104] Кедринъ говори, че когато византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски лишилъ отъ владѣтелското достоинство царь Бориса II, между другото му отнелъ и червенитѣ обуща[105]. А пъкъ царь Петъръ II, когато билъ провъзгласенъ за български царь, обулъ червени обуща[106].

Прѣстолъ. Прѣстолътъ билъ най-важниятъ знакъ на царското достоинство. Той билъ украсенъ съ бисери и скжпоцѣнни камъни. Въ монетитѣ царь Иванъ Срацимиръ е изобразенъ седещъ на прѣстолъ съ мѣста за облѣгане само отъ двѣтѣ страни. Българскиятъ царь Михаилъ III, когато обявилъ война на сръбския краль

[102] Иречекъ К. История на българитѣ, 206.
[103] Соколовъ М. Изъ др. ист. болгаръ, 222.
[104] Theoph. I, 775.
[105] Cedr. II, 413.
[106] Nicet. 486.

ошъ III Дечански, се хвалилъ, че щѣлъ да постави гния си прѣстолъ въ държавата на послѣдния[107]. Царь інъ Александъръ и синъ му Иванъ Шишманъ въ совулитѣ си сжщо говорятъ за българския царски єстолъ.

§ 58.

Ірава и власть на българскитѣ владѣтели.

Правата, както и длъжноститѣ на българскитѣ дѣтели, не били опрѣдѣлени съ законъ, но били ановени отъ народнитѣ обичаи, които много често се ушавали. Българскитѣ владѣтели били абсолютни іарси, и затова тѣхнитѣ владѣтелски права и власть іи неограничени. Това не противорѣчило и на държнопpавнитѣ понятия на старитѣ българи. Тукъ ще менемъ само най-важнитѣ владѣтелски права.

Права къмъ държавната територия. Българскитѣ дѣтели се считали собственици на държавната териия. Между частния имотъ на владѣтеля и държавния старата българска държава нѣмало и не се правѣло лика. Населението само имало право да се ползува държавната земя, за която въ видъ на наемъ плало държавенъ данъкъ. Възъ основа на правото си за ственость върху държавната територия, българскитѣ дѣтели безъ никакво ограничение се разполагали съ по личното си усмотрение. Тѣ, както казахме, подаали цѣли села, мѣстности и околности на църквитѣ и іяритѣ. Държавата се считала за тѣхно богатство, и іколо тя била по-голѣма и по-пространа, толкова и нoто богатство, сила и мощь били по-голѣми[108]. За

[107] Гласник, II од., кнь. VII, 272, 279.
[108] Гласник, XXII, 281.

това тѣ се стараяли съ всички мирни и насилствени срѣдства да увеличатъ държавата си, както и частниятъ собственикъ се старае да увеличи своя имотъ. Българскитѣ владѣтели сѫщо могли да подарятъ, на когото искали, часть отъ държавната територия, или една область. Царь Иванъ Александъръ отцѣпилъ отъ държавата си Видинската область и я отстѫпилъ на по-стария си синъ Иванъ Срацимиръ въ самостоятелно и независимо управление.

Права къмъ поданицитѣ. Българскитѣ владѣтели се считали за господари на населението, което обитавало и живѣло въ българската държава. Това тѣхно право найдобрѣ се изразява въ титлитѣ имъ: „κύριος, dominus, господинъ, господарь и пр.“ Възъ основа на своето владѣтелско право синоветѣ на Кубратъ, отъ които единъ билъ и Аспарухъ, основательтъ на балканската българска държава, си раздѣлили бащиния си народъ и всѣки отъ тѣхъ, както видѣхме, взелъ собствената си часть. На сѫщото това основание старитѣ български владѣтели събирали разни данъци отъ поданицитѣ си, облагали ги съ разни повинности и задължения, подарявали ги и отстѫпвали на манастиритѣ и църквитѣ и изобщо се разполагали съ тѣхната свобода, здраве, животъ и имотъ.

Законодателство. Законодателната власть въ старата българска държава била въ ржцѣтѣ на българскитѣ владѣтели. Тѣ издавали разни закони и разпореждения, които поданицитѣ имъ били длъжни да изпълняватъ. Постоянното увеличение на държавнитѣ данъци и повинности нѣма съмнѣние ставало съ законъ, или поне съ владѣтелски разпореждания, които сѫщо имали законна сила. По заповѣдь на българскитѣ владѣтели ще да сж

извършали и разни прѣводи и компилации отъ римо-византийскитѣ граждански и църковни закони, които били въведени и се прилагали въ българската държава.

Правосѫдие. Най-старото, а сѫщеврѣменно и най-важното право на старитѣ владѣтели и старѣйшини било да раздаватъ правосѫдие на поданицитѣ си и подчиненитѣ. Въ първитѣ вѣкове на българската държава, когато тя още била малка, българскитѣ владѣтели лично и непосрѣдствено разглеждали и рѣшавали споровѣтѣ на поданицитѣ си. Когато пъкъ тя по-късно се разпространила, и държавнитѣ дѣла и нужди се увеличили, тогава българскитѣ владѣтели нѣмали физическа възможность сами лично да завеждатъ и сѫдебната часть, та затова я възложили на боляритѣ си и на специални длъжностни лица, които се наричали сѫдии. Но въпрѣки това тѣ били върховни сѫдии и послѣдна инстанция. Тѣ въ своитѣ палати, или когато пѫтували въ държавата си, приимали и изслушвали жалбитѣ и тѫжбитѣ на поданицитѣ си и сами лично окончателно рѣшавали най-важнитѣ сѫдебни спорове [109].

Управление. Държавното управление било въ рѫцѣтѣ на владѣтелитѣ, които, когато българската държава била малка, сами лично и непосрѣдствено управлявали. Но по-късно, когато тя се увеличила, и вслѣдствие на това тѣ нѣмали физическа възможность сами лично и непосрѣдствено да управляватъ, тогава часть отъ управлението възложили на своитѣ боляри, които живѣли въ столицата и постоянно се намирали около тѣхъ, или пъкъ въ тѣхно име и вмѣсто тѣхъ управлявали разни области, жупи и градове [110]. Въ старата българска държава не

[109] Законик Ст. Душана, чл. чл. 110, 179, 181.
[110] Гласник, II од. књ. VII, 282.

сжществувалъ западниятъ феодализъмъ, нито пъкъ българскитѣ областни управители били феодални господари. Тѣ били държавни чиновници, които българскитѣ владѣтели по личното си усмотрение назначавали, повишавали и уволнявали.

Защита на държавата. Владѣтелската власть била необходима не само за подържане на вжтрѣшния редъ въ държавата, но още и за нейната отбрана и защита отъ външни неприятели. Военното дѣло било главно призвание на българскитѣ владѣтели, и затова тѣ отъ ранна възрасть се възпитавали въ военното изкуство и още като прѣстолонаслѣдници взимали участие въ военнитѣ походи. Князъ Владимиръ като прѣстолонаслѣдникъ подъ началството на баща си воювалъ противъ сърбитѣ и дори билъ заробенъ[111]. Царь Гавриилъ Романъ като прѣстолонаслѣдникъ постоянно билъ въ военния лагеръ на баща си и храбро се сражавалъ въ биткитѣ противъ византийцитѣ[112]. Най-популярни били ония български владѣтели, които били воинствени, добри полководци и въ военнитѣ си походи успѣвали. А напротивъ омразни били ония владѣтели, които не били воинствени и не били щастливи въ военнитѣ си походи; мнозина поради това били лишени отъ владѣтелска власть и дори убити[113]. Много боляри поради личната си храбрость и военната си способность били избрани за владѣтели. Всички български владѣтели отъ князъ Аспаруха до царь Иванъ Шишмана стояли начело на войскитѣ си; обикновено сраженията ставали подъ тѣхното началство и разпореждане. Българската история споменува редъ владѣтели,

---

[111] Porph. III, 155.
[112] Cedr. II, 450.
[113] Thloph. I, 667.
„ Niceph. 77.

които съ необикновена храбрость и самопожертвуване се сражавали и борѣли за запазване самостоятелностьта и независимостьта на българската държава и за защитата ѝ падали убити на бойното поле. Мнозина отъ българскитѣ владѣтели се отличавали не само съ храбрость, но и съ човѣколюбие къмъ неприятелитѣ си и плѣнницитѣ. Царь Калоянъ правилъ изключение и билъ много строгъ спрѣмо гърцитѣ. Тази негова строгость не била плодъ на дружбата му съ куманитѣ, но на голѣмата му омраза и ненависть къмъ византийцитѣ, на които искалъ да отмъсти за извършенитѣ отъ тѣхъ свирѣпости къмъ българитѣ въ царуването на царь Самуила и когато България била подъ тѣхното владичество. Слѣдъ сполучливитѣ или несполучливитѣ войни, българскитѣ владѣтели сключвали съ неприятелитѣ си договори за миръ.

Международни отношения. Българскитѣ владѣтели били прѣдставители на българската държава въ международнитѣ ѝ отношения съ чуждитѣ държави. Тѣ сключвали съ чуждитѣ владѣтели и държави съюзни, мирни и търговски договори, съ които тѣ лично се задължавали или придобивали права къмъ другата договоряеща страна. Историята говори, че още Кубратъ сключилъ съюзенъ договоръ съ византийския императоръ Ираклий противъ аваритѣ[114]. По-късно и владѣтелитѣ на балканската българска държава сѫщо сключвали нападателни и отбранителни съюзни договори съ чуждитѣ владѣтели и държави. Но най-често и най-много договори тѣ сключвали съ византийскитѣ императори, които често се задължавали да имъ плащатъ данъкъ въ пари и дрехи[115]. Българскитѣ владѣтели доста рано започнали да се грижатъ

[114] Баласчевъ Г. Бѣлѣжки, 18.
[115] Theoph. I, 349,573.
" Niceph. 47, 68.

и за уреждането на търговски сношения съ съсѣднитѣ държави. Митото, което тѣ събирали отъ чуждитѣ търговски стоки, които се внасяли въ България било богатъ приходъ за българското държавно съкровище, което сѫщеврѣменно било и владѣтелско. Князъ Крумъ въ прѣдложенията си къмъ византийския императоръ за скаючване миренъ договоръ, прѣдлагалъ и условието за правилно и редовно прибиране митата отъ търговскитѣ стоки, които се внасяли въ византийската и българска държава[116]. Царь Симеонъ обявилъ война на византийцитѣ само поради мѫчнотиитѣ, които българскитѣ търговци срѣщали въ Византия, вслѣдствие прѣнасянето на българския търговски пазаръ и митницата отъ Цариградъ въ Солунъ[17]. Българскитѣ владѣтели обикновено сами и лично, сключвали договори съ чуждитѣ владѣтели; обаче понѣкога, особено въ мирно врѣме и при правилни международни отношения, си служали и съ посланици.[118] Въ найстаритѣ врѣмена международнитѣ договори се сключвали устно и се скрѣпявали съ клетва, понѣкога и съ заложници.[119] Въ по-къснитѣ пъкъ врѣмена договоритѣ се сключвали и писмено, но владѣтелитѣ пакъ се клели, че точно ще изпълняватъ прѣдвиденитѣ въ тѣхъ условия. Първъ писменъ договоръ, до колкото ни е извѣстно сключилъ князъ Телеригъ (774)[120] съ византийския императоръ Константинъ Копронимъ и слѣдъ него царь Петъръ I[121]. Сѫщо и царь Михаилъ I сключилъ писменъ договоръ съ гр. Дубровникъ.[122] Договоритѣ имали задължителна сила само за прѣдвиденото въ тѣхъ врѣме,

116 Theoph I, 775.
117 Cedr. II, 354.
118 Theoph. I, 775
„ Cedr. II, 463.
119 Niceph. 75. Contin. 31.
120 Theoph. I, 691.
121 Cedr. II, 309.
122 Miklosich Fr. Monumenta serbica, 35—40.

или до като обвързанитѣ съ тѣхъ владѣтели били живи. Обаче често по разни причини тѣ и по-рано бивали нарушавани и унищожавани.

§ 59.

Лишение отъ владѣтелската власть.

Българскиятъ владѣтелски прѣстолъ могълъ да остане празенъ вслѣдствие: 1) естествена смърть на владѣтеля, 2) абдикиране и 3) детрониране. Слѣдъ естествената смърть на владѣтеля веднага го замѣствалъ опрѣдѣлениятъ по закона или завѣщание прѣстолонаслѣдникъ. Този билъ естествениятъ и правилниятъ редъ за наслѣдване и приимане владѣтелска власть. Старата българска история споменува само единъ примѣръ на доброволно абдикиране отъ владѣтелския прѣстолъ, ако се не смѣта и съмнителното доброволно отказване отъ прѣстола на царь Давида въ полза на брата си царь Самуилъ. Князъ Борисъ (884) тринадесетъ години прѣди смъртьта си доброволно се отказалъ отъ владѣтелския прѣстолъ, който първенъ прѣдалъ на най-стария си синъ Владимиръ, а слѣдъ неговото детрониране на третия си синъ Симеонъ. Князетѣ пъкъ Савинъ и Телеригъ прѣди Бориса и много подиръ него царь Иванъ Асѣнъ III сѫщо се отказали отъ прѣстола, обаче тѣхниятъ отказъ не билъ доброволенъ, но принудителенъ, защото се бояли да не бѫдатъ детронирани отъ противницитѣ си и убити въ династичнитѣ борби, които сѫществували въ българската държава, когато тѣ царували. Това се установява и отъ обстоятелството, че тѣ веднага слѣдъ отказа си избѣгали въ Византия. Насилственото детрониране и убиване на владѣтелитѣ не били много рѣдки явления и събития въ старата българска държава. Отъ около четиридесеть и шестима български владѣтели и въ двата периода

само двадесеть и единъ умрѣли отъ естествена смъртъ на владѣтелския прѣстолъ и четирма заедно съ царь Давидъ били убити отъ неприятелитѣ на бойното поле. Единадесеть пъкъ били убити като владѣтели отъ противницитѣ си; десеть други били детронирани и изпждени отъ съперницитѣ си претенденти на българския прѣстолъ. Насилственото детрониране и убиване на старитѣ български владѣтели винаги се прѣдшествувало или се послѣдвало отъ вжтрѣшни раздори, междуособици и династични борби, отъ които стара България доста много страдала и прѣзъ двата политично самостоятелни периода.

ПОКАЗАЛЕЦЪ

НА

ГЧНИ И ГЕОГРАФИЧНИ ИМЕНА

Печатни грѣшки.

Стр.	редъ	печатано	да се чете
5	32	по	но
20	9	Верзития	Берзития
21	8	словнѣски	словѣнски
22	24	518	818
23	11	318	818
27	3, 10	Загудатия. Загудатската	Сагудатия. Сагудатската
33	25	Ахамиръ	Акамиръ
1, 42	30, 2	Селица	Селища
44	33	Лобъ	Лабъ
4, 45	33, 2	Сала	Сана
46	8	Бесмѣръ	Безмѣръ
7, 63	12, 21	Ринотлитъ	Ринотмитъ
63	15	Струмница	Струмица
5, 66	21, 1	Теодоръ Зигрица	Теодоръ Сигрица
66	8	Книмъ	Книнъ
73	34	Γωμαιοχτόνον ἑαντόν	Ῥωμαιοκτόνον ἑαυτόν
75	4	За	На
79	29	Таврадинъ	Таридинъ
80	8	ги	я
87	25	деmородци	доmородци
88	5	Натапанъ	Матапанъ
93	1	λαχία	Βλαχία
95	30	Ἔνοι	Εἰσὶ
95	30	ἤπιοι	ἤπιοι
96	13	Комисъ, Касиодоръ, Марцелинъ,	Комисъ Марцелинъ, Касиодоръ,
100	4	Патъръ	Петъръ
104	9	Карманлж	Караманлж
112	14	редъ	родъ

Стр.	редъ	печатано	да се чете
116, 117	22, 30	postlimini	postliminii
121	14	азгрледаме	разгледаме
121	22	parisus	paricus
124	1	самостостелность	самостоятелность
127	32	едѣли	седѣли
128	22	Стари-Влакъ	Стари-Влахъ
132	17	ἡμσυαστής	ἡμισυαστής
147	19	перконсийската	персийската
161	24	(Egnatiavia)	Egnatia via
199	10	Борисъ II	Борисъ III
209	9	мъмрение	мъмрене
226	14	кьнѫзъ великїи	къназъ великїи
227	28	никой	нѣкой
242	12	Калоянъ	Калоянъ
253	18	които	който

III. Други книги.

стр.

1. **Тарасъ Булба,** повѣсть отъ *Н. Гоголь*, прѣведе Н. Бончевъ. 8⁰. 1882 год. 113 стр. . . . . 0·80
2. **Сбирка** отъ рѣчи и сказки, нарочно приготвени исказани при уречени случаи прѣзъ тържеството отъ 6 априлия 1885 г. въ София (отъ В. Друмевъ, В. Д. Стояновъ, Марко Д. Балабановъ, д-ръ Д. Молловъ и др.) 8⁰. 1885 г. 97 стр. . . 0·80
3. **Пролѣтна разходка** отъ София до Кокаленския манастиръ, отъ В. Д. Стояновъ, съ образи на крѣпостьта Урвичъ и на Шишмановата сребърна чаша. 8⁰. 1892 г. 13 стр. . . . 0·10
4. **Пролетариитѣ** или „Трай коню за зелена трѣва". Оригинална трагикомедия отъ В. Н. Поповичъ. 8⁰. 1896 г. 40 стр. . . 0·20
5. **Единъ прѣдатель,** театрално прѣдставление въ петь акта отъ Хенрикъ Ибсенъ, прѣведе Г. Д. Начовичъ. 8⁰. 1896 год. 89 стр. . . . . 0·80
6. **Македония** (Етнография и Статистика) отъ *В. Кѫнчовъ.* 8⁰. 1900 год. 341 стр. съ 11 карти. . . . . 4·50
7. **Сборниче** за юбилея на професора М. С. Дриновъ (1869—1899), съ образа на Дринова и на честитния му адресъ. м. 8⁰. 127 стр. . . . . 1·—
8. **Сборникъ** на Българското книжовно дружество, кн. I (съ трудове отъ В. Йордановъ, С. Аргировъ, К. Шапкаровъ, П. Гѫбьовъ). 8⁰. 1901 год. 464 стр. . . . .
9. **Исторически паметници** по врѣмето на завѣрата. 8⁰. 1884 г. 39 стр. съ намалена цѣна . . . . 0·15
10. **Животъ, дѣяния, изповѣдание** и кратко изложение на чудесата на св. отецъ нашъ **Климентъ,** български архиепископъ. Прѣведе отъ гръцки Д. Матовъ. 8⁰. 1885 год. 40 стр. съ намалена цѣна . . . . 0·25

Всички дружественни издания сѫ складирани у столичния книжарь **Хр. Олчевъ.**

Цѣна 2 лева.